

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

UN AMPLU PROGRAM DE ACTIVITATE ISTORIOGRAFICĂ ÎN LUMINA
EXPUNERII TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU LA MARELE FORUM
DEMOCRATIC DIN NOIEMBRIE 1988

130 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

RENAȘTEREA NAȚIONALĂ – FENOMEN CONSTITUTIV AL FORMĂRII
ROMÂNIEI MODERNE

DAMIAN HUREZEANU

PRELIMINARIILE DIPLOMATICE ALE UNIRII PRINCIPATELOR; DOUĂ
MEMORII ALE LUI STRATFORD CANNING, AMBASADORUL ENGLEZ LA
CONSTANTINOPOL

VALERIU STAN

POPULAȚIA PRINCIPATELOR UNITE ROMÂNE ÎN 1859

GRIGORE CHIRIȚĂ

OPINII PRIVIND DEZVOLTAREA INDUSTRIEI NAȚIONALE ÎN ANII
1859–1866

RADU-DAN VLAD

PROBLEME ALE
ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

CRONICA VIETII
ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ
ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

REVISTA REVISTELOR
DE ISTORIE

1

TOMUL 42

1989

IANUARIE

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (*redactor șef*), ION APOSTOL (*redactor șef adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE, LUDOVIC DEMÉNY, GHEORGHE I. IONIȚĂ, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ȘTEFAN OLTEANU, POMPIIU TEODOR (*membri*)

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROM-PRESFILATELIA, Departamentul Export-Import, presă P.O. Box 12-201. Telex 10376 prsfr — București, Calca Griviței nr. 64-66.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției :

B-dul Aviatorilor nr. 1

www.dacoromanica.ro

2012.11

REVISTA DE ISTORIE

TOM 42, Nr. 1

ianuarie 1989

SUMAR

- Un amplu program de activitate istoriografică în lumina expunerii tovarășului
NICOLAE CEAUȘESCU la marele forum democratic din noiembrie 1988 . . . 3

130 DE ANI DE LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

- DAMIAN HUREZEANU, Renașterea națională — fenomen constitutiv al formării
României moderne 9
VALERIU STAN, Preliminarii diplomatice ale Unirii Principatelor : două memorii ale
lui Stratford Canning, ambasadorul englez la Constantinopol 31
GRIGORE CHIRIȚĂ, Populația Principatelor Unite Române în 1859 45
RADU-DAN VLAD, Opinii privind dezvoltarea industriei naționale în anii 1859—1866 59

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

- Valoroase mărturii documentare despre Unirea din 1859 (*Constantin Mocanu*) 79

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Sesiune științifică consacrată împlinirii a 70 de ani de la făurirea statului național
unitar român la Beijing; Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cer-
cetare-valorificare (*Ionel Căndea*); Călătorie de documentare în R. P. Bulgaria
(*Daniela Bușă*) 87

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- VASILE PETRIȘOR, VASILE NICULAE, *Românii în lupta pentru cucerirea independen-*
denței depline de stat. 1877—1878. Repere cronologice, Edit. politică, București,
1987, 232 p. (*Ion Iacoș*) 95
PETRE POPA, PAUL DICU, SILVESTRU VOINESCU, *Istoria municipiului Pitești*,
Edit. Academiei, București, 1988, 360 p. (*Constantin Șerban*) 97
NICOLAE CIACHIR, *Istoria modernă a Poloniei (1795—1918)*, București, 1987, 204 p.
(*Ovidiu Bozgan*) 100
KEMAL II. KARPAT, *Ottoman Population 1830—1914. Demographic and Social Char-*
acteristics, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, XVI + 242 p.
(*Nagy Pienaru*) 102

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- Trei suplimente ale „Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”
(*Louis Roman*) 105

„Revista de istorie”, tom 42, nr. 1 p. 1—108, 1989

REVISTA DE ISTORIE

TOME 42, N° 1

janvier 1989

SOMMAIRE

- Un ample programme d'activité historiographique à la lumière du discours prononcé par le camarade NICOLAE CEAUȘESCU au grand forum démocratique de novembre 1988 3
- LE 130e ANNIVERSAIRE DE L'UNION DES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES**
- DAMIAN HUREZEANU, La renaissance nationale — phénomène constitutif à la création de la Roumanie moderne 9
- VALERIU STAN, Préliminaires diplomatiques à l'Union des Principautés: deux mémoires de Strafford Canning, l'ambassadeur anglais à Constantinople 31
- GRIGORE CHIRIȚĂ, La population des Principautés Unies Roumaines en 1859 45
- RADU-DAN VLAD, Opinions concernant le développement de l'industrie nationale dans la période 1859—1866 59
- PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE**
- Des témoignages documentaires précieux concernant l'Union de 1859 (*Constantin Mocanu*) 79
- CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE**
- Session scientifique à Beijing consacrée au 70e anniversaire de la création de l'État national unitaire roumain; Valeurs bibliophiles dans le patrimoine culturel national. Recherche et valorification (*Ionel Câdea*); Voyage d'études dans la R. P. de Bulgarie (*Daniela Bușă*) 87
- LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE**
- VASILE PETRIȘOR, VASILE NICULAE, *Românii în lupta pentru cucerirea independenței deplină de stat. 1877—1878. Repere cronologice* (Les Roumains dans la lutte pour la conquête de l'indépendance complète de l'État), Edit. politică, București, 1987, 232 p. (*Ion Iacoș*) 95
- PETRE POPA, PAUL DICU, SILVESTRU VOINESCU, *Istoria municipiului Pitești* (Histoire de la ville de Pitești), Edit. Academiei, București, 1988, 360 p. (*Constantin Șerban*) 97
- NICOLAE CIACHIR, *Istoria modernă a Poloniei (1795—1918)* (L'histoire moderne de la Pologne (1795—1918) București, 1987, 204 p. (*Ovidiu Bozgan*) 100
- KEMAL H. KARPAT, *Ottoman Population 1830—1914. Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, XVI + 242 p. (*Nagy Pienaru*) 102
- REVUE DES REVUES D'HISTOIRE**
- Trois suppléments de P., „Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie «A. D. Xenopol»” (*Louis Roman*) 105
- „Revista de istorie”, tom 42, nr. 1, p. 1—108, 1989

UN AMPLU PROGRAM DE ACTIVITATE ISTORIOGRAFICĂ ÎN LUMINA EXPUNERII TOVARĂȘULUI NICOLAE CEAUȘESCU LA MARELE FORUM DEMOCRATIC DIN NOIEMBRIE 1988

Document de directivă programatică și de amplă explorare a sferelor realității noastre prezente, sinteză de vaste orizonturi a problemelor vieții naționale și internaționale, trasind perspectiva dezvoltării viitoare în lumina analizei atente și stăruitoare a stadiului atins astăzi de societate, *Expunerea* tovarășului Nicolae Ceaușescu la Plenara comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a organismelor democrației muncitorești revoluționare a marcat cu o forță aparte conștiința colectivă a partidului, a poporului nostru. În aceasta și-a găsit expresie acordul profund dintre conținutul de idei și obiectivele de ordin practic pe care le definește *Expunerea* și preocupările și aspirațiile poporului, elanurile care îl animă. Iată de ce *Expunerea* este organic asimilată de ființa națiunii, se contopește cu voința sa, devenind dătătoare și modelatoare de sens.

Precedată de o amplă dezbatere a *Tezelor din Aprilie* Plenara Comitetului Central a coincis în mod fericit cu aniversarea marelui eveniment din istoria poporului nostru : unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918. A fost de fapt sărbătoarea unității întregului popor român, a unirii tuturor ținuturilor sale, a făuririi statului național unitar.

Expunerea acordă o atenție specială problemelor istoriei, evocă datele ei esențiale și evidențiază mai ales semnificațiile liniilor de forță ale devenirii noastre.

Este bine cunoscut că documentele partidului nostru conțin, începînd cu Congresul al IX-lea al Partidului, o bogată încărcătură istorică. Există în această privință o linie promovată cu consecvență de către secretarul general al Partidului și afirmată cu putere și la recenta *Plenară*. Apelul la valorile istoriei se relevă pe multiple planuri în gîndirea secretarului general și aceasta pentru a desprinde conturul evenimentelor și proceselor prezente și a urmări felul în care prezentul se articulează cu trecutul, alcătuiind profilul civilizației socialiste actuale. Căci ce este un tip sau o formă de civilizație dacă nu suma sedimentărilor acestor fapte și procese cotidiene? Cunoașterea istoriei înlesnește capacitatea de a surprinde noile tendințe care se ivesc în evoluția fenomenelor, cerințele pe care le implică și le impun spre a răspunde „chemărilor epocii”, mersului vremii.

În sintagma *caracterul epocii sau stadiul actual al societății socialiste românești și perspectivele dezvoltării sale viitoare* este implicată organic aptitudinea de a vedea istoric fenomenele și tendințele evoluției.

În gîndirea președintelui României Socialiste cultivarea istoriei nu este doar un act de omagiere a trecutului, de atașament la valorile

lui, de cufundare nostalgică în fapta veacurilor. Și nici numai năzuința de a ști și a înțelege mai bine ceea ce s-a petrecut înainte. Este și un mod de a construi raporturi între valorile trecutului și creația zilelor noastre, de a înțelege să acționăm și să edificăm prezentul în sens cu ceea ce a cristalizat trecutul ca năzuință și aspirație.

Este o mărturie că înscrinem opera înfăptuită azi în perimetrul unor permanente ale felului de a simți și a gândi al poporului nostru, al modului său de a exista în umanitate. Este, deci, o regăsire a noastră în lanțul unei deveniri și un legământ de fidelitate față de ceea ce a structurat ființa noastră, față de ceea ce urcă în noi din adâncuri. Împrejurarea trebuie reținută cum se cuvine, evidențiind o delimitare față de o anumită atitudine manifestată în partid până prin anii '60. Ea este cu atât mai semnificativă cu cât vine de la un partid cu viziune dinamică asupra dezvoltării istorice, orientat spre ceea ce este nou, preocupat de acțiunea transformatoare și novatoare. Înscrind însă noul fragment de istorie în durată, în permanență, partidul subliniază, prin aceasta, atașamentul la ideea și spiritualitatea română, la valorile care individualizează poporul nostru, modul său de a-și făuri destinul.

Iată de ce discursul asupra istoriei din cuprinsul recentului document de partid, ca de altfel din cadrul multor altor documente, se integrează organic totalității, face parte comună cu celelalte aspecte analizate în *Expunere*, dă expresie unei viziuni și unei modalități de a defini realitatea noastră și problemele ei.

Înainte de a ne opri la felul în care se definesc și se înfățișează în *Expunere* treptele istoriei noastre și semnificația unor puncte nodale ale dezvoltării ei, este necesar să luăm în considerare câteva repere de ordin metodologic asupra cărora se atrage atenția. În consens cu alte documente de partid, dar cu accent special asupra acestui moment, *Expunerea* postulează problema legilor obiective ale dezvoltării sociale și semnificația raportului categorial: general-particular ca instrument de cunoaștere și de acțiune socială. „Se impune — subliniază *Expunerea* — o analiză temeinică cu privire la acțiunea legilor obiective în dezvoltarea generală și în condițiile concrete ale construcției socialiste, ale realităților dintr-o țară sau alta”. Opera de construire a socialismului — arată secretarul general al partidului în continuare — „impune o bună înțelegere și aplicare în viață a legilor generale, pornind de la relația dialectică dintre general și particular”.

Are o mare importanță traducerea acestor enunțuri metodologice pe terenul concret al cercetării istorice. Orice studiu preocupat de explicarea cauzală a fenomenelor istorice, de dezvoltarea determinărilor acestora, care caută anumite regularități dincolo de aspectul concret al faptelor, care se situează pur și simplu în perimetrul determinismului, nu poate să nu aibă drept supoziție teoretică raportul general-specific (particular) în dezvoltarea socială.

Dacă supralicitarea generalului poate să ducă în cercetarea istorică la imagini schematice, forțate, fade, lipsite de aderență la conținuturile reale ale proceselor istorice, renunțarea la a căuta semnificații generale în desfășurarea concretă a faptelor, dă loc unui empirism lipsit de orice busolă ordonatoare în judecăți, la slăbirea rigorii în metoda de cercetare

(dacă aceasta nu lipsește efectiv), cu tot ce decurge inevitabil din aceasta : selectare după voie a faptelor, argumentări parțiale, mimarea inovării și aportului efectiv la procesul cunoașterii prin contribuții a căror valoare rămâne de discutat. În ambele alternative — schematism generalizator și lipsă de rigoare metodologică — punctul de pornire rezidă în atitudinea față de fapte : ignorarea datelor lor concrete și subsumarea unor scheme, într-un caz, renunțarea la a căuta conținuturi mai adânci, empirism, factologie și subiectivism, în al doilea. În plan teoretic-metodologic carența provine din lipsa de pătrundere a dialecticii general-particular asupra importanței căreia se atrage atenția în *Expunere*.

O constantă a aprecierilor din documentele de partid, pusă în lumină în mod deosebit și de data aceasta de către Secretarul general al partidului, se referă la rolul hotărîtor al maselor în făurirea istoriei, la faptul că purtătorul și generatorul istoriei este poporul. În *Cuvîntarea* tovarășului Nicolae Ceaușescu la încheierea ședinței comune a Plenarei se subliniază : „Încă odată, doresc să aduc, în primul rînd, cel mai înalt omagiu întregului nostru popor, adevăratul făuritor al istoriei, al partidului și viitorului națiunii noastre, garanția construirii cu succes a socialismului și comunismului în România”.

Însăși sintagma *istoria poporului român*, de preferat altor titluri ale sintezelor — *istoria românilor*, *istoria României* — implică sarcina de a înfățișa viața și faptele poporului, situația și rolul său în istorie, de a-i defini individualitatea și a-l arăta ca pe o „ființă viețuitoare”, cum se exprima Nicolae Iorga. Aceasta atrage după sine obligația de a adînci studiul istoriei sociale și cunoașterea temeiurilor societății.

Unei asemenea sarcini îi răspunde înscrierea temei *Istoria agriculturii în România* în planul de activitate a Institutului „Nicolae Iorga”. Din amploarea și caracterul fundamental al temei decurge atenția specială, grija și responsabilitatea la nivelul marilor lucrări ale genului apărute pe plan internațional pentru realizarea lucrării.

În ce privește tabloul dezvoltării istorice, trasat de secretarul general al partidului în *Expunerea* din 28 noiembrie, noi ca istorici îl privim, atît în conținutul său nemijlocit, cît și în sugestiile pe care le degajă pentru desfășurarea propriei noastre activități. Ni se înfățișează procesul dezvoltării istorice a poporului cu treptele calitative pe care le-a parcurs și cu momentele caracteristice ale fiecăreia.

Capitol esențial al istoriei patriei, prefigurînd în multe privințe modul în care trebuie înțelese liniile ei ulterioare de dezvoltare, problema etnogenezei românilor, a formării poporului român, a continuității și a cristalizării sale politico-statale este reflectată elocvent în *Expunere*. Este evident că fără pătrunderea adîncă și lămuritoare a unor asemenea coordonate ca cele ale autohtoniei și continuității, ale sintezei daco-romane, ale caracteristicilor civilizației române, aci, la temeiurile și izvoarele sale, fără a beneficia nu de un repertoriu al amănuntelor — aceasta e imposibil dată fiind starea obiectivă a izvoarelor de orice fel — dar de analiza sistematică a tot ce poate fi cunoscut și de o metodă de studiu pasionată de adevăr și dublată de un viu simț al istoriei, nu vom putea reface optim nici desfășurările ulterioare ale vieții poporului român. Trebuie spus, că pentru înțelegerea sensurilor e necesar să avem imaginea clară a acestui reper, el iradiînd în întreaga devenire ulterioară. Îndato-

rirea, deci, pentru cercetătorul indiferent asupra cărei perioade se oprește, de a simți această iradiere. Cu atât mai mult este obligația omului de sinteză care tinde să refacă totalitatea vieții istorice a poporului.

În *Expunere* ca și în *Tezele* din aprilie cercetătorul găsește noi elemente metodologice pentru explorarea fenomenului național, pentru studiul condițiilor dezvoltării sale calitative în socialism.

Una din concluziile de bază cu caracter metodologic vizând națiunea ale *Expunerii* este situarea istorică și caracterul global al procesului de formare a națiunii, antrenând structura realității istorice în ansamblul ei, totalitatea sferelor obiective și subiective ale acesteia.

În ultima vreme s-a făcut mult în domeniul studierii națiunii; am putea spune că s-a refondat de fapt cercetarea problemei; totuși, ținând seama de complexitatea fenomenului, credem că investigarea ar trebui extinsă, adîncită și dezvoltată în toate compartimentele: rădăcinile istorice ale națiunii, mergînd pînă la clarificarea problemei națiunii în feudalism, conexiunea și articularea aspectelor material-obiective, cultural-ideologice, social-politice și psihico-spirituale în configurarea națiunii, în sfîrșit, funcția dinamizatoare a procesului istoric de către națiune.

În acord cu ponderea și semnificația rolului mișcării muncitorești în istoria țării, secretarul general prezintă acest aspect într-un amplu paragraf. Afirmarea proletariatului și a mișcării muncitorești din a doua jumătate a secolului trecut și ascensiunea acesteia în etapele ulterioare sînt abordate în conexiunea organică cu celelalte evenimente și fenomene ale istoriei țării, în unitate indisolubilă cu ele.

Expunerea oferă noi repere în evaluarea condițiilor generale care au asigurat contextul favorabil al făuririi statului național unitar român. „Primul război mondial imperialist — se relevă în *Expunere* — a dus la prăbușirea imperiilor vecine — a Imperiului țarist, a Imperiului austro-ungar — și a creat condițiile realizării visului românilor de a se uni într-un singur stat, așa cum s-au creat condiții pentru apariția altor state independente în Europa centrală”.

Rămîne un obiectiv major al cercetării analiza concretă a antrenării României moderne în flux istoric european și în acest cadru a articulării economiei țării noastre la circuitele capitalismului mondial. *Expunerea* secretarului general evaluează într-o perspectivă de ansamblu nivelul dezvoltării economice a României și caracteristicile acesteia la sfîrșitul secolului al XIX -lea și începutul secolului nostru, dar mai ales în perioada interbelică. De asemenea, se oprește în mod special la impactul capitalului străin — cu o pondere masivă — asupra vieții economice și a celorlalte sfere ale societății românești. Cercetarea găsește în această direcție un vast cîmp de explorare, mai ales dacă îmbrățișează într-un mînunchi interacțiunea tuturor conexiunilor procesului avînd ca țel final dezvoltarea marii probleme: România și lumea modernă.

O densitate aparte capătă în *Expunere* problematica dezvoltării societății românești în noua epocă istorică marcată prin revoluția din August 1944. Transformări structurale, creșteri și acumulări calitative pe plan economic sînt marile coordonate care se întretaș în această perioadă și concură la definirea tabloului noii epoci. Ținînd seama de noile date din *Expunere*, care vizează periodizarea etapelor pe care le-a parcurs societatea socialistă, se impune să acordăm atenția cuvenită acestui aspect,

nu numai la nivelul muncii de cercetare, dar și în cadrul activităților cu caracter politico-ideologic.

„Prima etapă de organizare pe baze socialiste a industriei, agriculturii și celorlalte ramuri — se relevă în *Expunere* — a cuprins o perioadă de circa 18 ani — 1948 — 1965.

Cea de a doua etapă, care se poate aprecia că a cuprins trei planuri cincinale — 1965—1980 — a asigurat crearea unei puternice industrii socialiste, pe baza celor mai noi cuceriri ale științei și tehnicii, dezvoltarea celorlalte ramuri de activitate, consolidarea sectorului socialist din agricultură și creșterea producției agricole”. Mai departe, în *Expunere* se subliniază: „La începutul anilor '80, o dată cu trecerea la cel de-al 7-lea și 8-lea cincinal, România a intrat într-o nouă etapă a dezvoltării sale economico-sociale — etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și creării condițiilor de trecere treptată spre comunism”.

Desigur, sub raport istoric general perioada de după cel de-al doilea război mondial are două mari segmente, Congresul al IX-lea al P.C.R. marcând linia de delimitare a lor. Conectată la o viziune înnoită și la un stil de acțiune și de gândire marcat decisiv de personalitatea secretarului general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, istoria de după Congresul al IX-lea se structurează într-o epocă denumită, pe drept cuvânt, *Epoca Nicolae Ceaușescu*.

Evaluarea condițiilor dezvoltării societății noastre după 23 August 1944 trebuie să țină seama de întreaga complexitate a factorilor de ordin intern și extern, de situația ei reală în contextul istoric dat. Unele mențiuni din *Expunere* repun pe linia adevărului aspecte ale realității istorice din această perioadă. „Întreaga etapă de construcție socialistă pînă la 1965 — se relevă în document — s-a caracterizat prin lupta intensă împotriva forțelor reacționare, a sabotajului fostelor clase răsturnate de la putere, a acțiunii cercurilor imperialiste împotriva țării noastre.

În același timp, a trebuit să fie lichidată starea de înapoiere, să se plătească circa 1 miliard dolari ca despăgubiri de război.

La începutul anului 1950 s-au făcut mari cheltuieli militare, iar existența «Sovromurilor» în ramurile economice de bază a împiedicat de fapt acumularea și dezvoltarea sectoarelor respective și a întregii economii naționale”.

Ținînd seama de importanța factorilor de ordin material — economic în societate, de ceea ce reprezintă ei ca efort constructiv și ca înmagazinare a energiilor întregii societăți, *Expunerea* prezintă date ample și revelatoare. Astfel, în prezent avuția națională acumulată a ajuns la 5100 miliarde lei iar fondurile fixe productive la circa 2500 de miliarde.

În ultimii 20 de ani au fost create aproape 2000 de întreprinderi amplasate în centrele vechi sau în noile platforme industriale (peste 180) investițiile din această perioadă cifrindu-se la peste 4100 miliarde lei. Populația activă numără peste 11 milioane de persoane (aproape 50% din totalul populației) dintre care 8 milioane lucrează în industrie și alte sectoare neagrare, iar circa 3 milioane în agricultură.

Cifrele de mai sus, ca și multe altele care se referă la creșterea venitului național, construcția de locuințe, fondul de consum etc., reprezintă temeiul material care asigură realizarea obiectivului strategic de trecere a

României, în perspectiva anului 1990, de la țară în curs de dezvoltare la țară mediu dezvoltată.

Expunerea profilează, aşadar, o linie istorică a societăţii româneşti mergînd pînă în zilele noastre cînd se cristalizează una din cele mai strălucite epoci ale istoriei naţionale.

Îndatoririle întregului corp al cercetătorilor în raport cu *Expunerea* la Şedinţa comună din 28 noiembrie 1988 sînt multiple, cu mult mai cuprinzătoare decît studierea atentă şi cunoaşterea conţinutului acestui document însemnat al vremii noastre; e necesar ca tezele şi datele conţinute în *Expunere* să se regăsească în cercetările pe care le întreprindem, în studiile pe care le elaborăm; mai mult, ideile directoare ale *Expunerii* se constituie pentru noi în program de activitate, pătrund spiritul acesteia, nucleul ei intim.

RENAȘTEREA NAȚIONALĂ – FENOMEN CONSTITUTIV AL FORMĂRII ROMÂNIEI MODERNE

(Adunările ad hoc (1857) și problemele civilizației
române moderne)

DAMIAN HUREZEANU

Abordările de tip sociologic asupra caracteristicilor evoluției societății românești în epoca modernă se orientează aproape exclusiv spre realitatea social-economică și politică. Sint interesate de fizionomia societății, de mecanismele funcționării acesteia, de modul în care s-au cristalizat structurile politice – instituționale, de aspectele cultural-ideologice. Deși percep importanța componentei naționale în viața istorică a poporului român în epoca modernă, exegeții nu o integrează demersului lor interpretativ. Consideră civilizația română modernă ca pe o totalitate socio-culturală care trebuie investigată în cadrul propriu de manifestare. Referirile la fenomenul național sint, de aceea, oarecum exterioare, lipsite de consistența cuvenită. Problema nu consistă, desigur, în a trata în sine aspectele de ordin național. Ni se pare însă organică implicarea acestor aspecte în reprezentarea civilizației române moderne.

Afirmarea națiunii române, dezvoltarea conștiinței naționale, evenimentele și obiectivele de ordin național și-au pus pecetea pe viața istorică a poporului nostru în această epocă, pe cadrul formativ al civilizației moderne românești.

Procesul formării noii societăți este și procesul renașterii naționale, al împlinirii unor sarcini fundamentale de ordin național: unirea Țării Românești cu Moldova și constituirea statului național modern, cucerirea independenței de stat la 1877 – 1878. România modernă este concomitent rezultatul transformărilor social-economice și politice, ea și a împlinirii lor de ordin național.

Desigur, „seria istorică” a constituirii națiunii pornește, așa cum s-a subliniat în literatura de specialitate ¹, cu mult înaintea constituirii cadrului societății moderne. Ea are rădăcini în înreaga istorie a poporului, în individualitatea etnică, în permanențele sale spirituale și materiale, în depuncerile succesive ale vieții, experienței și circumstanțelor existenței sale, care configurează ceea ce numim psihicul național. Procesul de formare a națiunii are un caracter global antrenînd structura realității istorice în ansamblul ei, „totalitatea sferelor obiective și subiective ale acesteia” ². Dincolo de condițiile concrete de formare, de ponderea contribuției diferiților factori, care conduc la constituirea și dezvoltarea națiunii, fenomenul trimite la anumiți parametri pe baza cărora putem să decelăm caracteristici și regularități, să propunem modele euristice, mai mult sau mai puțin adecvate. Substrat etnic-lingvistic, condiție politico-statală,

structuri socio-economice, sînt reperatele care revin adesea, în modalități și situații specifice diferite, în abordarea procesului de edificare și de afirmare a națiunii.

Oricum, există un consens aproape unanim asupra faptului că epoca modernă impune națiunea ca pe un factor activ, creator și modelator de istorie. După ce revoluția franceză de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a schimbat statutul însuși al poporului, proclamînd națiunea ca purtătoare a puterii și făcînd din stat expresia politică a acesteia, secolul al XIX-lea și-a asociat indisolubil sintagma de „secol al naționalităților”. Mișcarea de idei romantică a proiectat națiunea în domeniul subiectivității urmărind să valorifice la maximum rolul conștiinței de sine a popoarelor în făurirea propriilor destine³. Sensul acestei viziuni este limpede. Conștiința națională trebuia să devină un factor istoric activ, să inspire și să susțină lupta și voința de afirmare a comunității naționale edificată pe temeiul istoriei, limbii și folclorului. Din ipostaza contemplativă, orientată cu precădere spre descifrarea „surselor” și a valorilor sale configuratoare, conștiința națională trece în aceea de militantism activ, cu finalitate politică.

În fond problema este a rolului subiectivității în istorie, a acțiunii ca factor transformator al acesteia, transpus pe terenul conștiinței naționale. Or, trebuie recunoscut că în totalitatea vectorilor subiectivi ai istoriei conștiința de clasă și conștiința națională sînt cei mai activi și mai relevanți.

Marx a elaborat, cum se știe, cel mai coerent și mai complex fundament teoretic determinist al istoriei. Toate demersurile preocupate să dezvăluie temeiurile obiective ale dezvoltării, raporturile cauzale ale fenomenelor, care refuză să vadă în istorie doar jocul pur al întîmplării, încearcă, într-uu fel sau altul, o anumită „tentație” față de sistemul explicativ marxist. Și, în același timp, creatorul concepției care a ancorat în necesitate și în țesătura raporturilor materiale obiective producerea istoriei, a lansat totodată, în *Manifestul Partidului Comunist*, vestita formulă: „Istoria tuturor societăților de pînă astăzi este istoria luptelor de clasă”⁴.

Cu aceasta el a deschis cîmpul de înțelegere, în întreaga sa semnificație, a rolului subiectivității în istorie și a rupturilor revoluționare în dialectica dezvoltării sociale.

În timp ce marile înfruntări sociale constituiau suportul transformării societății, al modificărilor sale structurale, dezvoltarea conștiinței și a mișcărilor naționale declanșa procesul de eliberare, unitate și independență a popoarelor, făcînd din națiune un factor dinamogen al istoriei. Realitatea era în fapt mai complexă, întrucît transformările revoluționare cu caracter social conțineau, de regulă, și aspecte naționale, după cum evenimentele naționale aveau iradierii sociale, mai mult sau mai puțin pronunțate. Uneori în cadrul unor evenimente aspectul social și cel național erau strîns împletite, avînd aceeași relevanță, așa cum probează revoluția de la 1821 și mai ales cea de la 1848 din istoria modernă a țării noastre. Ceea ce nu înseamnă că echilibrul în materie de prioritate a sarcinilor puse spre rezolvare în fața societății s-a soldat cu rezultate egale.

Istoria modernă românească probează că achizițiile și prefacurile în ordine „națională” au fost mai dinamice și mai eficiente ca finalitate decît seria transformărilor social-economice. O privire asupra desfășurării procesului istoric în țara noastră confirmă, credem, afirmația de mai sus.

Perioada de pînă la 1848 a epocii moderne a fost una de modificări restiînse în planul modernizării, deși ea este marcată de anul revoluționar 1821. Seria prefacerilor este, desigur, vizibilă, și în plan național, și la nivelul proceselor social-economice, însă cadrul lor este limitat, nedislocînd propriu-zis structurile feudale.

Într-o societate în care dialogul cu exigențele modernizării efective era lipsit de anvergură și profunzime organică, aspectul național se dovedea cel mai dinamic. El sintetiza oarecum tendințele înnoitoare ale vremii, le exterioriza și, într-un fel, le potența. Fenomenul se manifestă, e drept, mai ales în plan cultural-spiritual, dar relevă într-o manieră nouă, modernă, și accente politice⁵. Inițiativele și direcțiile de preocupări cu sens național se multiplică și se adîncesc. Elementele sociale active — de la exponenții boierimii liberale la factorii vieții culturale, în școală, publicistică, teatru, edituri, literatură etc. — sînt animați de sentimentul „începutului de drum”. Trăsătura distinctivă a mișcării culturale din epocă e acordul ei deplin cu nevoile real resimțite ale societății, capacitatea ei de a le înțelege, de a le descifra și de a se face interpretul acestora. Conexiunea dintre cultură și problemele societății este organică, de aceea militantismul ei este viu, creator, iar impactul asupra conștiințelor se resimte puternic, deși reușitele artistice autentice sînt puține. Se configurează însă o „mișcare culturală” inspirată din convergența eforturilor și din intensitatea trăirilor sufletești.

Transpunerea ideii naționale din plan cultural-ideologic în cel politic apare în legătură cu activitatea societăților secrete din anii '30 ai secolului trecut. Caracteristică este mișcarea opoziționistă din vremea lui Alexandru Ghica, expansiunea ideii de unitate formulată ca obiectiv de acțiune, închegarea unui curent ce dă expresie politică năzuinței de unitate și independență (cunoscutul *Act de unire și independență* al lui Ioan Cămpineanu)⁶.

Anul 1848 a pus însă în termeni noi datele dezvoltării sociale și naționale a poporului nostru. Revoluția a semnat încercarea unei restructurări globale a societății. Ea a ridicat la nivelul epocii sarcinile de ordin social, național și politic în direcția modernizării societății. Tendința adîncă a revoluției a fost aceea de a determina o ruptură dinamică în dialectica dezvoltării societății, de a înnoi toate componentele acesteia. O astfel de restructurare organică, de ruptură dialectică, nu s-a produs la 1848.

Totuși, impulsurile pornite din evenimentele și din aspirațiile anului 1848 au iradiat în întreaga perioadă ulterioară a epocii moderne. S-a accelerat ritmul dezvoltării istorice, s-a ridicat pe o treaptă superioară procesul de modernizare a societății, s-au săvîrșit transformări adînci în organismul social și s-au îndeplinit obiective fundamentale de ordin național. În sfera social-economică prefacerile s-au produs pe calea reformelor, în cursul unei îndelungate evoluții și fără să înlăture hotărît structuri anacronice care grevau mai ales asupra lumii rurale, a economiei agrare, principala sferă a vieții economice din țara noastră.

În domeniul național protagoniștii evenimentelor de la 1848 au desprins concluzia că unirea este nu numai un obiectiv general-istoric, dar și condiția îndeplinirii unor transformări social-economice, de fapt condiția trecerii spre o nouă treaptă a restructurării societății. Ideea este remarcabil definită de către Nicolae Bălcescu în *Mersul revoluției în istoria*

românilor. Textul are o valoare excepțională și, la dimensiunea dată, nu credem să-și găsească egal în istoriografia noastră. În el Bălcescu propune un model interpretativ al sensului procesului istoric românesc și o face cu o acuitate și cu o putere de sesizare care impresionează. El disecă conținuturile proceselor sociale și naționale, dezvăluindu-le direcțiile de desfășurare și tendințele evolutive — „libertatea dinlăuntru și libertatea din afară” — și își fundează viziunea pe ideea rupturilor dinamice în dezvoltarea societății (în fapt, el propune o concepție cu caracteristici similare celei marxiste). De aici și titlul textului: *Mersul revoluției...* Nu întâmplător Bălcescu centrează expunerea în jurul celor două momente care încearcă să croiască făgașe noi de dezvoltare vieții istorice a poporului român; revoluția de la 1821 și revoluția de la 1848, evidențiind înfrîurirea pe care au exercitat-o, în ciuda înfringerii lor ca evenimente. Dezvoltarea prin revoluție, gîndea Bălcescu, își păstrează actualitatea și pentru perioada următoare a procesului istoric românesc. În ordine de prioritate logica acestui proces pune pe prim plan unitatea și libertatea națională. Deci o revoluție cu conținut național pentru ca apoi să se înfăptuiască și transformările de ordin social, politic și economic — revoluția democratică și socială. „Revoluția viitoare — scria Bălcescu — nu se mai poate mărgeni a voi ca românii să fie liberi, egali, proprietari de pământ și capital și frați asociați la fapta unui progres comun. Ea nu se va mărgini a cere libertatea dinlăuntru, care e peste putință a dobîndi fără libertatea din afară, libertatea de sub dominarea streină, ci va cere unitatea și libertatea națională”⁷...

Dacă înfăptuirea unității și independenței nu se va face printr-o insurecție, așa cum reiese din concepția lui Bălcescu asupra rolului și funcției revoluției și a „mersului” acesteia, previziunea sa se va confirma în ordinea succesiunii evenimentelor și în perceperea relevanței pe care momentul național îl avea în istoria modernă a României. Unitatea și independența nu s-au înfăptuit în contextul unei revoluții, însă ca acte naționale își păstrează intactă semnificația și importanța, avînd o valoare intrinsecă, dincolo de procesul concret al realizării lor. Cu alte cuvinte, calea pe care s-ar realizat nu împieteză asupra esenței lor ca împliniri naționale.

Să observăm însă cum se implică în constituirea României moderne și ce interferențe putem desprinde între aceste înfăptuiri și caracteristicile civilizației române din această epocă.

O însemnătate deosebită pentru evidențierea interferențelor o are Unirea din 1859 și constituirea statului național modern.

Putem distinge multiple perspective de aproximare a problemei, fiecare avînd semnificația și valoarea sa. Într-un plan de ordin general observăm că atmosfera de elan romantic care a prezidat evenimentele de la 1848 este proprie și mișcării pentru unire. În mare parte oamenii revoluției de la 1848 sînt și oamenii Unirii. Mișcarea pentru Unire a fost pătrunsă de suflu popular; ea nu s-a făcut „de jos” (sintagmă folosită de Marx pentru analiza situației din Germania) dar masele au fost un factor activ de sprijin efectiv al înfăptuirii unirii. Astăzi literatura noastră de specialitate a pus stăruitor în lumină acest aspect⁸. În toată perioada mișcării pentru unire au existat puternice curente de adeziune între mase și Partida Națională, iar în timpul alegerii de la București din 24 ianuarie 1859 a

lui Alexandru Ioan Cuza orășenii și țărani au fost factorul de presiune care a dat dublei alegeri o elocventă confirmare populară. Hrănită de ideea libertății⁹ și a dreptății, fiind națională nu numai prin conținutul obiectivului înfăptuit, dar și prin mobilizarea națională în sprijinul ei, Unirea a creat o ambianță favorabilă percepției în noi termeni a problemelor societății și a construcției statului național.

Deliberările Puterilor europene în jurul Unirii și elaborarea actelor normative vizând statutul internațional al „Principatelor Unite”, ca și organizarea lor internă, reflectau, în felul lor, procesul de emancipare a societății românești. În raport cu Regulamentul Organic, Convenția de la Paris din 1858 creează nu numai o condiție nouă a românilor în raporturile internaționale, dar trasează și un cadru mai larg de organizare și de dezvoltare a societății¹⁰.

Esențială a fost însă viziunea românilor înșiși asupra dezvoltării societății pentru că ei au fost în fapt arhitecții propriei construcții politice-instituționale. Or, oamenii epocii își dedică eforturile și se consacră unirii cu sentimentul puternic și viu al înnoirii. Aceasta era starea de spirit care domină mișcarea pentru unire. Unirea trebuia să producă „tot binele ce se așteaptă și înlăuntru și în afară”¹¹, să deschidă orizonturi largi socialului. Acest mod de a concepe Unirea a avut cel mai avizat interpret în persoana lui Mihail Kogălniceanu. Discursul său la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza în Moldova este caracteristic: „Alegindu-te pe tine domn în țara noastră — sublinia Kogălniceanu cu acest prilej — noi am voit să arătăm lumii ceea ce toată lumea dorește: la legi nouă, om nou... Fii dar omul epocii”¹². Prin chiar înfăptuirea ei, Unirea conținea impulsuri necesare pentru transformări ulterioare, fiindcă ea însemna înălțarea spiritului național care-și trimitea sevele creatoare în toate nervurile societății. Într-o broșură din epoca Unirii, ideea e surprinsă cu claritate: „Unirea e singura unealtă materială și morală de a înființa îmbunătățirile cerute în starca în care ne aflăm; căci, spre a face aceste îmbunătățiri, trebuie să schimbăm năravurile și deprinderile cele învechite și să dezrădăcinăm prejudecățile înverșunate. Dar a uita apucăturile trecutului nu se poate fără un puternic salt al sufletelor către un viitor mai fericit, fără deșteptarea tuturor puterilor de viață ale neamului. Ca să vindecăm trupul societății noastre se cere să deșteptăm în el simțirea vieții naționale. Cum putem să facem aceasta altminterlea decât unind mădularele sale despărțite?”¹³.

Ideea străbate ca un curent viu publicistica vremii. Ea dobîndește o rezonanță deosebită în dezbaterile Adunărilor ad-hoc ale Principatelor (1857) care înscriu un moment de referință în gândirea românească asupra națiunii. În cuvintările citorva deputați, dar mai ales ale lui Grigore Ioranu (în Muntenia) și Mihail Kogălniceanu (în Moldova) întâlnim considerății interesante asupra raportului libertate—națiune, cu sublinierea valorii primordiale a libertății naționale; de aci, națiunea ca temei de edificare a celorlalte libertăți și a „fericirii dinlăuntru”, iar ca element adecvat situației în care avea loc dezbaterea, evidențierea aspectului politic, a rolului statului în afirmarea națiunii. „Toate popoarele ce au crezut că pot avea libertăți din întru fără de naționalitate, s-au înșelat — declara Ioranu — ... Naționalitatea nu este numai binele prea înalt al unui popor, ci și izvorul nesecabil al fericirii din întru...”¹⁴.

Subliniind istoricitatea națiunii Kogălniceanu vedea în înlăturarea fărâmițării și în unitate chezașia împlinirii sale. „Națiunea este o creație a lumii moderne”¹⁵ releva cu acut simț istoric Kogălniceanu. Particularismele au grevat viața națională a unor popoare; în Italia, de pildă, viața municipală a înăbușit-o pe cea națională. A clădi o națiune sub aspect politic înseamnă a-i reda unitatea: „... nația s-a făcut și se face numai acolo unde este unitate”¹⁶.

Investind viața națională cu puteri înnoitoare și manifestind o vie conștiință a faptului că Unirea trebuia să marcheze un punct de hotar în istorie, oamenii epocii s-au situat din principiu pe terenul mișcării pentru prefacerea societății. Un nou stat atrăgea după sine un model nou de societate, o civilizație nouă. Aceasta rezultă limpede din lucrările Adunărilor ad-hoc, care au o semnificație specială în descifrarea raportului stat național — civilizație modernă. Este și motivul pentru care vom stărui în cele ce urmează asupra momentului respectiv.

Adunările ad-hoc reprezintă o verigă centrală în procesul mișcării pentru unire; ele nu numai că exprimă la nivel de reprezentanță națională dezideratul unirii; sînt chemate să contureze imaginea noului stat, să traseze reperele sale de bază.

Se cunoaște destul de bine și s-a scris relativ mult despre condiția specifică a Adunărilor ad-hoc. Nu sînt organe deliberative, ci numai consultative. Nu discută asupra unei realități, ci îi anticipează cadrul general de existență; nu pot, în consecință, să-i prescrie norme concrete de funcționare și organizare de vreme ce aceasta ține de competența noului organism politic statal, o dată format. Cu atît mai importantă este latura de principiu a activității lor, modalitatea în care văd problemele de bază ale statului și societății în viitoarea etapă de dezvoltare, în care definesc, așa cum se pronunța prințul Bibescu în Adunarea Munteniei, „temeiurile de căpetenie pe care s-ar putea ridica edificiul nostru social”¹⁷. Lucrările Adunărilor aveau o dublă semnificație — internă și internațională — deoarece se conectau direct, prin circumstanțele nemijlocite în care au fost convocate, la preocupările Puterilor europene în jurul problemelor unirii, deoarece era vorba de intrarea în concertul european a unui organism politic-statal înnoit al românilor și semnalul cel mai deslușit al felului în care îl concep și și-l reprezintă factorii politici interni de răspundere. Prin lucrările Adunărilor — releva la București un deputat — „România se arată în lumină europeană”¹⁸; înaintea lumii se înfățișează națiunea română formulîndu-și punctele principale ale crezului său politic.

Punctele prioritare asupra cărora urmau să se pronunțe Adunările vizau, în consecință, forma constituirii statului național modern român și statutul său internațional. Ambele aspecte se găseau în strînsă conexiune căci cadrul de organizare a noului stat implică nu numai elementele sale constitutive interne, ci și modul în care se inserează în „ordinea europeană”. Discuția se focalizează în jurul acestor aspecte. În Muntenia ea epuizează, aproape, ordinea de zi. În Moldova deține o mare pondere, dar atît în plen, cît și în comitetele claselor de deputați se elaborează și se dezbat de asemenea propuneri, proiecte și moțiuni care implică un cerc mult mai larg de probleme ale organizării politice, instituționale și sociale¹⁹.

„Platforma unirii” are practic același conținut în hotărârile ambelor Adunări, formulat în patru puncte în Țara Românească și în cinci puncte în Moldova. Iată cum apar în propunerea din 7 octombrie 1857 făcută Adunării de la Iași de Mihail Kogălniceanu în numele unui grup de deputați:

„1 Respectarea drepturilor Principatelor și îndeosebi a autonomiei lor, în cuprinderea vechilor lor Capitulații încheiate cu Înalta Poartă în anii 1393, 1460, 1541 și 1634.

2 Unirea Principatelor sub un singur stat cu numele de România.

3 Prinț străin cu moștenirea tronului ales dintr-o dinastie domnitoare de ale Europei și a cărui moștenitori să fie crescuți în religia țării.

4 Neutralitatea pământului Principatelor.

5 Puterea legiuitoare încredințată unei obștești Adunări în care să fie reprezentate toate interesele nației”²⁰.

În două părți ale aceleiași Patrii se dezbătea în fapt același lucru. Oamenii Adunărilor aveau sentimentul răscrucii. Plutea în discuții și în propuneri un aer de solemnitate. Pentru o societate puțin obișnuită cu procese verbale și protocoale, cu publicitatea dezbaterilor, Adunările probează o acomodare remarcabilă la regulile vieții parlamentare moderne. Fiindcă cele două Adunări erau realmente niște Camere extraordinare abordând probleme de căpătii ale națiunii.

A preocupat foarte mult dorința de a sublinia autonomia deplină a Principatelor, cheazășuită de vechi tratate cu Poarta Otomană. S-a subliniat, în consecință, tradiția istorică, realitatea de fapt a lucrurilor și s-au evocat Capitulațiile, documente ipotetice pe care nu numai românii, dar și reprezentanții Puterilor, inclusiv cei ai Porții Otomane, le admiteau. Statul nou trebuia să-și aibă viața proprie deplină și aceasta era cea mai puternică aspirație pe care o degajă cele patru (sau cinci) „mari puncte”.

Ca semn al stabilității, al înlăturării disputelor partizane și al întăririi, într-un fel, a legăturilor cu lumea europeană, deputații insistau asupra principelui străin. A susținut ideea, într-o pledoarie patetică și fostul domnitor muntean, Barbu Știrbei, spre a se pune, probabil, în afara bănuielilor de veleități la domnie.

Dincolo însă de fluidul național care făcea un singur corp din cele două Adunări, distingem atitudini diferite, semnale comportamentale diferite, percepții diferite ale situațiilor, și chiar direcții distincte de rezolvare a problemelor.

„Întâmpinarea” logofătului Alecu Balș, „proprietar a 80 mii fălci în Moldova”, împotriva unirii a fost doar destinată să poarte stigmatul istoriei și să releve darul oratoric și puternica personalitate a lui Mihail Kogălniceanu ca promotor al Unirii”²¹.

Totuși, spune ceva faptul că unul dintre cei mai mari stăpîni de moșii, și un prelat, episcopul de Roman Nectarie Sotiriopoleos Hermeziu au rămas opaci la cauza unirii²². Singurii din 185 de deputați, ciți aveau cele două Adunări²³!

Asupra formei pe care urma s-o capete cadrul politic-statal se profilează însă reprezentări și atitudini diferite. O parte a deputaților pledează pentru concentrarea puterii legislative în mâna Adunării deputaților, deci pentru prerogative limitate acordate regelui; alți deputați se pronunță însă pentru o putere executivă de mină forte, cu un monarh care să facă aproape iluzorie activitatea parlamentară, dispunând nu numai de ini-

tiativă în materie legislativă, dar putînd să decidă soarta legilor adoptate de parlament. Pînă la urmă s-a căzut de acord asupra unor largi prerogative acordate domnitorului, dar putînd să respingă o singură dată o lege depusă spre sancționare șefului statului (*veto suspensiv*). Dacă după alegerea unei noi Camere se ajungea la același rezultat, legea intra în vigoare, indiferent de poziția monarhului.

Mai semnificative au fost delimitările care vizau de fapt viitorul cadru electoral. Cum am amintit, în propunerea Adunării Ad-hoc a Moldovei se stipula : „Putere legiuitoare încredințată unei obștești Adunări *în care să fie reprezentate toate interesele nației*” (subl. ns.). Din rîndurile deputaților aleși în clasa micilor proprietari și a orășenilor s-au ridicat voci care au sugerat un acces mai larg al tuturor categoriilor de locuitori la exercițiul electoral, deci o Adunare mai reprezentativă. Simțul de castă al deputaților reprezentînd clerul și marea proprietate reacționează tăios. Asemenea propuneri, precum și cele care vizau acordarea de drepturi politice locuitorilor eterodoxi, susțineau ei, ar duce spre votul universal și spre alte „erezii comuniste”²⁴. Nu este atacat însă principiul reprezentării „tuturor intereselor nației” în viitoarea Adunare, și în acest context se evocă precedentele istorice, idealizîndu-se vădit realitatea Adunărilor obștești din perioada regulamentară. Nevoia modelelor justifica interpretări dilatate.

În Țara Românească problema reprezentării în viitoarea Adunare, a principiului însuși de reprezentare, dă naștere la cea mai importantă confruntare, în plan politic, între exponenții țărănimii și ai claselor privilegiate. Aci programul unionist a fost prezentat de C. A. Rosetti care a influențat, probabil, redactarea punctului patru. El era formulat astfel : „Guvern constituțional reprezentativ și, după datinele cele mai vechi ale țării, o singură Adunare obștească, care va fi întocmită pe o bază electorală în destul de largă, încît să reprezinte interesele generale ale populației române”²⁵.

Sintagma : *va fi întocmită pe o bază electorală în destul de largă* era de natură să pună în gardă elementele conservatoare din rîndurile deputaților. Christian Tell, fost membru al Locotenenței domnești la 1848, pare vădit incomodat de formula : „pe baze largi care să reprezinte interesele generale”. Nu șterge ea cumva deosebirea intereselor de clasă ? Gh. Bibescu observă și el că „își rezervă dreptul a vorbi asupra punctului al 4 -lea”²⁶.

Controversa în jurul formulării *punctului patru* dobindește însă o dimensiune nouă prin amendamentul propus de deputatul țărănilor, Gh. Lupescu. Acesta pledează, în fond, pentru integrarea țărănimii în viața politică, prin reprezentarea ei în noua Adunare și prin crearea cadrului legislativ adecvat ca ea să-și promoveze interesele. Considerînd amendamentul său sint revelatoare : în trecut, susținea el pe aceeași bază a „modelului istoric”, „toți românii, de orice stare, aveau aceleași drepturi deopotrivă înaintea țării”²⁷. Cu timpul, „sătenii, care sînt partea cea mai numeroasă a acestei țări, n-au mai fost chemați în obșteasca Adunare”²⁸. Rezultatul n-a întîrziat să se arate : peste țară au venit mari răutăți, sătenii și meșteșugarii rămînînd „fără drept și fii vitregi în casa părintească”. Din pricina necunoașterii, motiva străveziu Lupescu doar din considerente tactice, boierii „au făcut legi împovărătoare nouă care au adus mari și multe nenorociri țării”²⁹. Pe capul țărănilor au curs dijme și angarale de

tot felul, s-a ajuns la răzmerițe și la fuga sătenilor. De aceea, spre a se statornici cum se cuvin lucrurile în țară „trebuie mulțumite toate stările și aceste stări niciodată nu vor fi mulțumite de nu-și vor trimite aleși în obșteasca Adunare”³⁰. În concluzie, Lupescu propunea ca *punctul patru al Raportului* către Comisia europeană să fie formulat astfel: „Un guvern constituțional, cu o singură Adunare obștească largă, alcătuită de înfățișători luați din toate stările de oameni ai țării, care să aibă dreptul să înfățișeze păsurile și trebuințele a tot norodului român”³¹.

Atît expunerea de motive, cît și formularea expresă a punctului patru în „variantea Lupescu” au o semnificație excepțională de ordin politic. În lumina lor țărănimea trebuia să joace un rol politic adecvat în noul cadru constituțional al statului român, să devină factor activ al vieții politice, să-și poată susține interesele. Amendamentul conexează aspectul politic cu cel social, îmbunătățirea situației țărănimii fiind dependentă organic de prezența ei în viața politică, în forurile reprezentative ale țării.

Asupra cadrului politic al viitorului organism statal se conturează astfel, în Adunarea de la București, trei tendințe: una, să-i spunem convențional de factură conservatoare, care acceptă principiul modern al reprezentării, dar foarte restrîns; o alta de factură liberal-radicală vizînd o deschidere mai largă a bazei electorale și a reprezentării în viitoarea Adunare; în sfîrșit, poziția de factură democrat-țărănească, exprimată de Lupescu, tinzînd în fond să transforme țărănimea într-un factor real al vieții politice, iar prezența ei în parlament să fie o garanție a apărării și promovării intereselor de ordin economic și social ale țărănilor.

Oricîte diferențe ar prezenta, între primele două tendințe nu existau deosebiri organice; disputele se duceau în jurul gradului și măsurii reformei politice-instituționale. Cea de a treia tendință pleda însă pentru *o altă direcție a cadrului vieții parlamentare*. Considerentele ei izvorau din viziunea unei înnoiri structurale a acestui cadru (deși apela la modelele trecutului!) de natură să integreze țărănimea ca pe o componentă importantă, ceea ce însemna redimensionarea însăși a ideii democratice în mecanismele vieții politice.

În orizontul evoluției politice din România o și numim tendința democrat-țărănească.

„Amendamentul Lupescu” nu e singurul care exprimă năzuința de factor politic a țărănimii. I se adaugă întîmpinarea lui Tănase Constantin din 7 decembrie 1857. Documentul e revelator pentru starea de spirit a țărănimii, pentru judecata și felul ei de a simți. Pătrunși de binele țării și de „sfințele drepturi strămoșești” — arată petiția — deputații țărănilor au fost într-un glas cu Adunarea în înfățișarea programului unionist, a obiectivelor naționale. Nu pot însă uita de condiția lor reală. Ca și la 1848 în Comisia proprietății, țărani sînt gata să fie „frați” ai aceleiași patrii cu cei din straturile de sus ale societății, dar înțeleg frăția și întru libertate. Or, ei se văd împresurați de nevoi, lipsuri și nedreptăți de tot felul. „... Cu adîncă durere — se arăta în întîmpinare — vedem că cu cît țara se îmbunătățește prin munca și sudoarea noastră, cu atît soarta noastră, a țărănilor, se face mai amară și mai densusferit”³². Ei asociază starea țării cu greutățile și apăsarea pe care o îndură. Politicul nu poate fi despărțit, în reprezentarea țărănilor, de social; în propășirea politică toarnă, prin urmare, și un conținut social,

tinzînd spre o întocmire care vizează emanciparea lor autentică. „... noi românii țărani plugari — subliniază documentul — am suferit și suferim mai dureros de greutatea legilor și așezămintelor ce sînt astăzi în țara noastră”³³.

Implicit țăraniii tind spre o nouă condiție în societate, îngemănînd social-economicul și politicul într-un tot. Iată de fapt esența întîmpinării lui Tănase Constantin. O astfel de schimbare presupune, bineînțeles, prezența țărănimii la statornicirea noii organizări a societății. Anticipînd asupra desfășurărilor ulterioare ale vieții politice și presimțîndu-și parcă destinul, țăraniii fac o remarcabilă declarație de credință :

„Că noi rumânii, țărani plugari, ca partea cea mai însemnată a unei țări autonome, avem dreptul netăgăduit de-a lua parte la viitoarele adunări, care vor face Constituția țării și legiuirile din năuntru ;

Că noi rumânii țărani, prin urmare, ne păstrăm dreptul ca în Adunarea ce va face legile din năuntru țării să dăm de față toate greutățile la care legile acum în ființă ne-au împilat și să arătăm îndreptările ce trebuie să se facă ca să fie fericire și pace adevărată într-această țară și ;

Că dacă locul nostru al românilor țărani plugari ne-ar fi răpit din Adunările viitoare, noi, printr-aceasta protestăm dinainte și facem cunoscut de astăzi că orice legi s-ar face fără de noi, vor fi privite de țară ca nedrepte și împilatoare și nu vor fi primite de noi decît impuse cu sila ca și Regulamentul Organic”³⁴.

Pronunciamentul țărănesc este memorabil ; descifrăm aci și un puternic sentiment de corp — „noi rumânii țărani” ; — și întrepătrunderea socialului cu politicul, și năzuința de a se emancipa social și politic într-o modalitate în care să-și susțină și să-și apere cu adevărat interesele. Țăraniii tindeau, în fond, spre un alt tip de prefacere și dezvoltare a țării ; acesta este sensul profund al declarației lor.

Pînă acum literatura de specialitate a examinat în principal lucrările Adunărilor Ad-hoc din perspectiva a două orientări care s-au manifestat în cadrul lor : una de dreapta, polarizînd mai ales elementele conservatoare, dar și pe cele moderat-liberale, și alta de stînga —care ralia pe liberalii radicali, elementele liberale de stînga și, bineînțeles, gruparea „obștimii plugărești”, cum își spuneau deputații țărani. Sigur, evantaiul policrom al Adunării era mai complex. Nu este cazul să ne oprim aici la nuanțele sale și la atitudinile colective sau individuale care s-au manifestat. Cercețări de specialitate au făcut-o cu minuția cuvenită³⁵.

Ceea ce vrem să aducem nou în discuție este faptul că divergențele între „dreapta” și „stînga”, (și cu atît mai mult cele intermediare „dreptei” și „stîngii”) oricît de însemnate ar fi fost, nu erau organice, *nu se purtau în jurul a două modele evolutive*, ci doar asupra unuiu. Este drept că în spațiul acestui model diferențele erau sensibile. Aceasta rezultă elocvent atît din pozițiile adoptate, cît și din fluiditatea și convergența atitudinilor în momente cheie ale lucrărilor Adunării.

Propunerile făcute în numele țărănilor tind, însă, spre alt model evolutiv și în aceasta constă semnificația lor principală. Ele au aceeași valoare, pe plan politic, ca propunerea deputaților pontaiși în Adunarea ad-hoc a Moldovei pe plan social-economic. Asupra semnificației lor, în raport cu caracteristicile civilizației române moderne, vom mai reveni.

Să amintim deocamdată faptul că inițial liberalii radicali din Adunarea Munteniei au primit cu interes „propunerea Lupescu”, dar s-au raliat imediat majorității, probabil nu numai pentru că aceasta a respins-o violent, ci și pentru că i-au descifrat incompatibilitatea cu concepția lor politică³⁶.

Observăm dealtfel situația de loc simplă a liberal-radicalilor în Adunarea Ad-hoc a Munteniei. Ei o domină în etapa votării programului unionist și a dezbaterii actului dezvoltător al acestui program. Mai departe se profilează însă tendințe divergente în problemele de organizare internă pe care caută să le evite atit dreapta conservatoare, cât și cei care gravitau spre stînga Adunării. Este caracteristic faptul că, indiferent de orientarea pe care o exprimau, aproape toți participanții la discuții invocau inadecvarea Adunării și a momentului la dezbaterăa menită să statueze bazele organizării interne a Principatelor. Chiar dacă era vorba doar de afirmarea unor principii, odată ce ar fi fost aduse în fața Puterilor europene și a forurilor înstituite de ele, declarau vorbitorii, ar fi însemnat ca alții să decidă într-o chestiune de ordine internă³⁷.

Dincolo de apărarea dreptului la autonomie, care își avea, desigur, însemnătatea cuvenită în circumstanțele date, existau însă considerente tactice politice care îndemnau la reținere pe exponenții diferitelor tendințe din Adunarea ad-hoc bucureșteană. Cum am menționat, ar fi excesiv să se vorbească de o „dreaptă” și o „stîngă” omogene, care polarizau tendințele din Adunare. Pe lîngă conservatori și liberali-radicali, cercetătorii disting o tendință moderată de nuanță conservatoare, o alta liberală, oscilînd spre stînga, și nici liberal-radicalii, gruparea cea mai omogenă, nu era nediferențiată. Gheorghe Magheru observa cu dreptate că este excesiv să se vorbească de divizarea Adunării în „colori bine hotărîte, una care vrea progresul, alta care vrea conservarea”³⁸. Nu e mai puțin adevărat că o dezbateră asupra principiilor de organizare constituțională ar fi dezvăluit diferențe mari de poziții, ar fi dat naștere la divergențe tranșante. Prezentînd *Actul dezvoltător* al votului asupra programului unionist, Dimitrie Brătianu vorbea de „starea de anxietate în care se află spiritele” și releva că dacă s-ar păși la dezbaterăa problemelor relative la „reorganizarea politică” a societății am zgîndări chestiuni delicate, am atinge interese opuse, fără a le putea da mulțumire”³⁹.

Și așa episoade secundare au dat naștere la reacții contradictorii, iar problema prorogării sau închiderii Adunării, prima soluție susținută de liberalii radicali, a doua de cei care se pronunțau pentru „moderație” și „prudență” a însemnat de fapt o măsurare a forțelor⁴⁰. Important nu este faptul că în cazul dat au obținut cîștig de cauză conservatorii; esențială e împrejurarea că ei reprezentau clasa cea mai puternică social și economic din societate, poziția lor fiind organic legată de interesele marii proprietăți, pe cînd liberalii radicali nu reprezentau în chip special interesele vreunei grupări bine definite. Ei erau atașați unor principii și valori politice moderne, însă nu îmbrățișau hotărît nici ideea unor ample reforme cu caracter social-economic, nici nu aveau înapoia lor o „clasă de mijloc” pe care să se poată sprijini.

Teza că burghezia s-ar fi aflat în preajma Unirii într-un proces crescînd de forțe trebuie amendată⁴¹. Nici „clasa” micii proprietăți, nici a orășenilor proprietari de case (Adunările erau împărțite pe cinci clase de

alegători) nu aveau propriu-zis o fizionomie burgheză, o mentalitate și un mod de a-și gândi interesele în consecință.

Ca structură Adunările din 1857 arătau astfel : 753 de mari proprietari au ales 62 de deputați, 8211 „mici proprietari” — 31 de deputați ; 2896 de orășeni — 42 de deputați și 219.777 țărani — 32 de deputați ⁴². Aparent marea proprietate era în minoritate. În realitate, deputații orășeni erau în bună măsură tot stăpîni de pămînt și destui dintre „micii proprietari” aveau o mentalitate agrariană fiind vorba doar de diferențe de venit funciar. În marginea acestei situații și într-o ordine de idei mai generală sînt revelatoare considerațiile lui Kogălniceanu asupra „compunerii societății noastre” : „Care sînt elementele din care această societate e formată” ⁴³ ? — se adresa Kogălniceanu Adunării ad-hoc din Modova la 12 noiembrie 1857. „De o parte vedem *boieri* mari și mici, proprietari, neproprietari, funcționari înalți sau de jos, cum vroîți, însă tot *boieri*. De altă parte vedem lucrători de pămînt, fie răzeși, fie pontășii, însă numai *lucrători de pămînt*. Două clase față în față. Legătura cea mai națională, cea mai puternică, singura care poate întemeia echilibrul și a opri antagonismul, *starea de mijloc*... lipsește desăvîrșit, mai ales în Moldova” ⁴⁴. Evocînd situația Adunării de la Iași (care nu era diferită în esență de cea din București) Kogălniceanu arăta : „Luați seama, domnilor, că legea electorală, în puterea căreia am fost convocați, dă tîrgurilor dreptul de a trimite douăzeci de deputați tîrgoveți, adică în spiritul legislatorului reprezentanți ai stării de mijloc. Ei bine, noi în toată Adunarea avem un singur neguțitor, deputatul de Focșani și patru medici, carii și aceștia sînt boieri” ! ⁴⁵. Așadar, liberalii radicali în Muntenia (sau cei democrați în Moldova) nu erau exponenții unor interese burgheze, organic delimitate de cele ale restului claselor dominante. Ei puteau să domine situația politică în măsura în care includeau în structura acțiunii și practicii lor politice și interesele marii proprietăți. Altfel spus, spațiul de joc spre stînga al liberalilor era limitat de cordonul de interese ale marii proprietăți funciare cu care ei nu rupseseră, de slăbiciunea obiectivă a burgheziei naționale, de faptul că n-au dat curs în politica lor revendicărilor populare, care la noi se identificau cu rezolvarea larg democratică a problemei agrare.

Altfel, exponenții grupării liberal-radicală subliniază atașamentul lor la valorile civilizației moderne, se folosesc de prilejul dezbaterilor din Adunarea ad-hoc pentru a exprima nevoia unor prefaceri largi în organismul social-economic al patriei reunite. „Românii n-au zis niciodată că nu voiesc să pășească în reformele din întru — spunea Ioranu — cuvîntarea amintită ; n-au zis niciodată că nu voiesc să-și dea legi demne de a se pune țara pe o cale de progres și civilizare ; n-au zis niciodată că voiesc să mențină regulamentele în ființă, pe care le socotesc că nu sînt în stare a le asigura liniștea și fericirea publică. Din contra, poporul român dorește să iasă cu un minut mai înainte din starea în care se află” ⁴⁶.

C. A. Kretzulescu vroia să i se dea țării „o organizare care să cuprindă într-însa principii de vitalitate” ⁴⁷, iar Dimitrie Brătianu vedea în România viitoare „o piramidă care să fie forul civilizației occidentale în Orient” ⁴⁸.

Conștiința înnoirii transpare și în alte intervenții ale deputaților liberali radicali. Între spiritul cuvîntărilor lor și al elementelor conservatoare există o netă deosebire : convenind asupra nedezbaterii, pentru mo-

moment, a problemelor de organizare internă unii accentuau necesitatea și actualitatea transformărilor, alții ar fi dorit să claseze problemele în numele „prudenței” și „moderației”.

Cîștigul cel mai mare al laturii stîngi a Adunării bucureștene a fost mențiunea de la punctul patru al Programului unionist că Adunarea obștească „va fi întocmită pe o bază electorală îndestul de largă încît să reprezinte interesele generale ale populației române”⁴⁹. Programul a fost prezentat de C. A. Rosetti, același Rosetti care a militat în întreaga perioadă ulterioară pentru lărgirea bazei electorale a parlamentului român, pentru ca în 1884 să ajungă la o ruptură definitivă cu majoritatea liberală pe chestiunea sistemului electoral și la despărțirea, în plan politic, de prietenul său de o viață I. C. Brătianu.

Observăm, așadar, că și în legătură cu principiile unirii înseși, singurele dezbătute în Adunarea Ad-hoc de la București, s-au conturat tendințe și poziții diferite. Deosebirea de esență față de restul Adunării transpare, cum am subliniat, din propunerile deputaților țărani. Asupra semnificației ei nu mai revenim.

Între timp Adunarea ad-hoc a Moldovei a ridicat spre dezbateră o serie de probleme complementare Programului unionist. Atît restul chestiunilor luate în discuție (18 dintre ele au fost socotite de interes general)⁵⁰ cît și principiile exprimate în cursul dezbaterilor sînt interesante în sine, sînt importante prin faptul că multe dintre ele au devenit ulterior norme constituționale, sînt semnificative pentru tipul de societate, deci și de civilizație pe care fruntașii politici ai timpului înțelegeau s-o edifice.

Mihai Eminescu a invocat adesea aceste dezbateri dorind să sublinieze deschiderea boierimii conservatoare spre principiile moderne de civilizație și de organizare statală pornind de la componența politică și socială a Adunării, raportor al comisiei însărcinate să definească „șirul de chestii generale” ce trebuiau luate în considerație fiind Manalache Costache Epureanu. Adunarea ieșeană — nota Eminescu — nu număra „roșii” în rîndurile ei (aluzie la liberalii radicali din Muntenia — n.n.) și cu toate acestea ea a adoptat principiile care „au devenit programul întregii dezvoltări a statului român”. Poetul citise cu atenție *Buletinul* Adunării și rezuma exact propunerile votate în diferite ședințe. La 29 octombrie, scria Eminescu, s-au votat următoarele principii: „Privilegiile de clasă vor fi desființate în România; egalitatea tuturor românilor înaintea legii; așezarea dreaptă și generală a contribuțiilor după puterea și averea fiecăruia, fără deosebire; supunerea tuturor la conscripția militară; accesibilitatea pentru toți românii la funcțiile statului”⁵¹. La 31 octombrie, Adunarea arăta că „primește ca principii fundamentale la reorganizarea statului român”: respectarea domiciliului și a libertății individuale; supunerea fiecăruia numai la judecătoria prevăzută prin legi⁵²; o altă suită de principii sînt enunțate și votate la 6 noiembrie: „puterea executivă și legiuitoare să fie despărțite în România; supunerea străinilor din Principatele Unite la jurisdicția țării”. Au mai fost îmbrățișate succesiv principii ca: „recunoașterea vechiului și neprescriptibilului drept al Principatelor Unite de a-și regula ele singure relațiile lor comerciale cu alte state”; inamovabilitatea judecătorilor; deplina neatîrnare a puterii judecătorești de puterea administrativă; responsabilitatea miniștrilor înaintea Adunării generale⁵³ etc., etc.

Dezbaterea și aprobarea principiilor de organizare a statului și societății românești de către Adunarea ad-hoc a Moldovei a fost, neîndoios, o victorie a spiritului modern. Mai puțin diferențiate decât în Adunarea de la București, tendințele politice din Adunarea ieșeană au putut găsi teren de colaborare în jurul acestor principii. Sigur, s-au păstrat sensibile deosebiri de poziții, dar gruparea moderat conservatoare a fost captată de ideile care pluteau în atmosfera vremii. Prin votul dat asupra seriei de principii constitutive ale funcționării viitoare a societății românești frunțașii politici moldoveni se despărteau de fapt de structurile și instituțiile vechiului regim clădit pe prevederile Regulamentului Organic. Era o dorință de renaștere nu numai națională, dar și politică instituțională.

Aceasta și invederează iradierea naționalului spre sfera socială, impulsivitatea pe care renașterea națională o dă transformării sociale.

Contactele elitei sociale și intelectuale românești cu Apusul european, curentul puternic de europenizare din deceniile patru — șase ale veacului trecut și, desigur, experiența revoluției de la 1848 își produsese efectul. Adunarea însăși își desfășurase lucrările știind că „Europa e cu ochii pe noi”, că se află „în inima Europei”, în sensul că atenția cercurilor politice europene era îndreptată spre cele două țări, iar opinia publică era și ea receptivă la cele petrecute în capitalele Principatelor. În Adunare adepții programului de modernizare — C. Hurmuzachi, C. Virnav, A. Panu, V. Mălinescu, D. Grigoriu, dar mai ales Mihail Kogălniceanu, marea figură a momentului 1857 — au desfășurat o activitate energetică și eficace căutând să convingă, să înfringă inerții și rezerve. Pentru Constantin Hurmuzachi partida unirii trebuia să fie partida progresului dorind „să se introducă și în țara noastră toate reformele care sînt în stare de a ne civiliza societatea și a ne întemeia nația pe principii dreptății, egalității înaintea legii și a respectului proprietății”⁵⁴. Iar Constantin Virnav lansa apelul : „să spunem că țara noastră vroiește, în unire cu Țara Muntenască, să fie un stat de propășire”⁵⁵.

Personalitatea cea mai puternică a Adunării a fost, cum am amintit, Mihail Kogălniceanu ; ca și la 1848 el a știut să-și transpună gîndirea politică în principii de stat și a avut o reprezentare clară a ideii de stat modern. Enunțurile sale denotă coerență, adîncime de vederi, iar logica argumentării și arta de a pune în relief o problemă definesc de pe acum pe unul dintre cei mai însemnați oratori ai parlamentului român din secolul al XIX-lea. Încă la începutul dezbaterilor Kogălniceanu definește (statuează) modelul de societate devenit și imperativ al momentului : „Trebuie să arătăm Europei — susținea el — că voim să fim o societate europeană, ținînd la toate condițiile societății în cale de progres, la libertatea conștiinței, la egalitate înaintea legii, la respectul individului, al domiciliului și proprietății”⁵⁶. „Principiile cele mari” erau principiile care inspiraseră edificarea societății apusene, la fel de depărtate, de statul despotic oriental, dar și de „republica socială”⁵⁷, cum atrăgea, semnificativ, atenția Kogălniceanu. În judecățile sale edificarea naționalității și înnoirea societății erau corelative ; mai mult, Kogălniceanu vede cumva opera de înnoire socială ca un atribut al construcției național-statale : „... noi sîntem adunați aicea spre a constitui nu numai o societate, dar o naționalitate”⁵⁸.

Dezbaterea principiilor de organizare național-statală a pus în evidență tendințele din Adunare. Înfruntări s-au iscat aproape în jurul tutu-

ror problemelor; pentru noul cadru politic-instituțional o însemnătate deosebită o aveau mai ales abolirea privilegiilor, gradul de acces al locuitorilor la exercitiul electoral și sfera de împuterniciri a executivului și legislativului. Aci s-au și purtat cele mai susținute discuții. În ciuda componenței de 3/4 din boieri⁵⁹, Adunarea a căzut de acord cu o mare majoritate asupra abolirii privilegiilor de stări și clase. Era o victorie a viziunii moderne asupra trecutului, a cerințelor de europenizare, cum arătau participanții la dezbateri, pe care Kogălniceanu o rezuma, în felul său, subliniind din nou legătura naționalului cu socialul: „Scopul întrunirii noastre în Adunare a fost să intrăm ca clasă să ieșim ca nație”⁶⁰.

Cu neliniște a fost primită de către unii deputați mențiunea din propuneri că Adunarea, în noul stat român, „va fi compusă pe baze largi”. Nu se anticipa, în acest fel, replicau ei, legea electorală? Spre a calma spiritele au trebuit să fie date asigurări din partea stângii că nimeni în Adunare nu-i „nici comunist, nici socialist, . . . nimeni în Adunare nu este pentru sufragiul universal”⁶¹.

La fel, disputa în jurul raportului dintre puterea legislativă și cea executivă a evidențiat cu claritate că în timp ce elementele conservatoare vroiau o guvernare forte, cu prerogative largi pentru domnitor, oponentii lor căutau să asigure puterii legiuitoare atributele orientării efective a vieții publice. Kogălniceanu biciuia forța inerției și îndărătnicia cu care unii dintre deputați se agățau de trecut. „. . . tot pasul înainte, toată reforma cerută de trebuințele secolului — arăta el în ședințele din 25 octombrie 1857 — este atacată și de oamenii trecutului și de cei care prețind a ține cirna progresului”⁶². Acești oameni, continua el, „nu consultă decât interesele lor, decât patimile lor sau un interes de clopotniță”⁶³.

Nutrind și Kogălniceanu credința că oamenii vremii erau scindați pe generații și că deosebirea de mentalitate creea „două lumi” în sinul aceleiași clase, el adresa un patetic apel „către voi, partea tină ră a boierimii”. „Înțeleg ca cei bătrâni să ție de Regulament; el le aduce aminte de timpul pe care fiecare om îl iubește, timpul juneteii”. Omenirea se dezvoltă însă sub imperiul legii progresului, fiecare generație înscriindu-și în mersul istoriei propria contribuție: „precum dumnealor și-au făcut legi după placul lor și au trăit sub dinsele, dee-ne și nouă voie să facem și noi legi după placul și trebuințele noastre. Perfectibilitatea este legea nu numai a omului, dar și a omenirii. Regulamentul Organic a fost un progres în 1832; în 1857 el nu mai este decât o constituție învechită. Să nu se împiedicăm dar de strigătele oamenilor trecutului și să procedăm cu curaj și energie la o organizație potrivită cu trebuințele actuale ale nației și cu ideile secolului”⁶⁴.

Apelul la conștiința morală și la datoria de a fi în pas cu secolul pălea însă uneori în contact cu interesele de clasă sau cu prejudecățile învechite. O reluctanță deosebită, bine concertată de clericii din Adunare a manifestat-o forumul ieșean față de acordarea de drepturi politice creștinilor neortodocși. Problema a dat posibilitate lui Kogălniceanu nu numai să-și evidențieze elocvența, dar să probeze maturitatea și lărgimea orizontului său de vederi asupra edificării noii societăți. Căci dincolo de accesul sau de refuzul de a da drepturi politice locuitorilor eterodoxi, în discuție era modul de a construi relații de drept și raporturi interumane, în plan mai general era scenariul edificării societății moderne românești. Kogălniceanu

niceanu pleda pentru un grad cât mai mare de integrare a elementelor ei componente, pentru eliminarea discriminărilor, pentru valorificarea tuturor forțelor sale active, capabile de creație, pentru o funcționalitate crescândă a organismului social. Votul negativ al Adunării îl făcea pe Kogălniceanu să mediteze asupra gradului de pregătire a fruntașilor politici pentru reforme, deși „țara simțește că lucrurile cum sînt ele astăzi nu sînt bune . . . Răul se simțește, dar vindecarea puținii o cunosc”⁶⁵.

Activitatea Adunării a fost totuși susținută și laborioasă. Unele principii de modernizare acceptate în 1857 au mers chiar mai departe decît cele statuate prin Constituția din 1866. S-a respins, de pildă, ideea Senatului, optîndu-se pentru un parlament unicameral, s-a înscris principiul reprezentării în Adunarea a tuturor intereselor nației și s-a pledat pentru formarea acesteia pe baze largi, s-a admis ideea generalizării și obligativității învățămîntului primar⁶⁶, a organizării puterii armate inspirată de obiective naționale și patriotice : „în nici un caz oștile Principatelor nu se vor întrebuița decît în apărarea pămîntului lor”⁶⁷ etc.

Adunările din 1857 au marcat, așadar, „momentul de principiu” al modernizării societății românești, elaborîndu-se temeiurile de funcționare ale acesteia.

Dar oricît de importante ar fi fost, prin ele însele, ele nu conțineau modalitatea concretă a funcționării ; transpunerea în realitatea socială depindea de forțele politice conducătoare, de interesele claselor dominante. Or, aci a intervenit masiv componenta moșierească a structurilor sociale și politice cu rol conducător în viața societății românești ; presiunea acestor interese a dus la acele insuficiențe organice ale procesului de modernizare, la ruptura dintre forme și conținut, la dichtomia forme — fond, devenită temă de meditație a tuturor curentelor de idei din România în etapa post unionistă.

Și cît de puternic grevau intesesele de clasă asupra poziției moșierilor a relevat-o cu prisosință celebra propunere a deputaților pontafi, care viza restructurarea raporturilor agrare. Deși consemnul era să se discute doar chestiuni generale, nelegate adică de interesele speciale ale vreuneia dintre clasele reprezentate în Adunare, țărani și-au făcut auzit strigătul vieții lor și năzuința din adîncuri a eliberării și împrumutării, prezentînd la 9 noiembrie celebra jalbă-propunere⁶⁸. Documentul emană dogoarea adevărului vieții țărănești cu o forță impresionantă, în revărsări de perioade abrupt - succesive din care se încheagă pasta densă și grea a tabloului de ansamblu : „Că pînă în ziua de astăzi toate sarcinile cele mai grele numai asupra noastră au fost puse(. . .) că noi biruiri grele pe cap am plătit, oameni de oaste numai noi am dat ; ispravnici, judecători, privighitori și jandarmi numai noi am ținut ; drumuri, poduri și șosele numai noi am lucrat ; beilicuri, podvezi și havalele numai noi am făcut ; boierescuri, zile de meremet numai noi am îndeplinit ; clacă de voie și fără de voie numai noi am dat . . .”.

Enumerarea concretă atrage după sine, în mod firesc parcă, metafora care luminează și întărește situația prin forța ei expresivă : „Citu-i Dunărea de mare și de largă curge riul sudorilor noastre . . . ”⁶⁹ .

Discursul jalbei țărănești e construit antitetice : noi dăm tot, dar mai „de nici unele nu ne îndulcim”. Ordinea existentă era ostilă, lipsită de înțelegere pentru țaran : i se răspundea cu bătăi, dacă era să-și

spună păsul, nu era volnic pe munca și vita lui, i se lua de multe ori pînă și puiul și laptele de la gura copiilor. Regulamentul Organic a instituit o ordine și mai aspră făcînd să crească dările, instituind reglementări, restricții și impunînd un ritm tensionat de muncă neplătită ⁷⁰.

Propunerea-jalbă a țăranilor relevă o puternică conștiință de corp social. Au fost pînă atunci dependenți, puși să presteze servituți; vor să fie liberi. Prin căderea boierescului vor dobîndi o nouă condiție, vor fi cu adevărat ai țării. E foarte limpede exprimată aci năzuința țăranilor de a fi o forță a națiunii în condiții egale cu ale celorlalte pături și clase ale societății. Eliberarea este premisa recuperării patriei, a trecerii într-un alt registru de existență la nivel național: „Vroim să scăpăm, vroim să ne răscumpărăm de robia în care sîntem, . . . să nu mai fim ai nimănui, să fim numai ai țării și să avem și noi o țară” ⁷¹.

În lumina unei asemenea patetice expuneri de motive „treapta locuitorilor pontasi” formula cîteva cerințe: oborîrea bellicurilor, a birurilor pe cap de om, desființarea bătăii, alegerea dregătorilor sătești din sînul obștii, pentru ca apoi să intre în inima condiției lor revendicînd *căderea boierescului prin răscumpărare și dreptul de a fi reprezentați în Adunarea obștească* unde se va dezbate problema agrară și problemele țînînd de interesele lor și ale țării ⁷². Nu vom intra în expunerea felului în care s-au desfășurat dezbaterile — la 18—19 (30—31) decembrie 1857 — și s-au precizat pozițiile; literatura de specialitate a făcut-o circumstanțiat și stăruiitor. Destul să amintim că doar un grup de deputați înaintați a adoptat o poziție similară cu a grupării de țărani frunțași și că pusă la vot propunerea lor a fost respinsă cu 44 de voturi, întrunind totuși un număr de 25 de voturi favorabile ⁷³.

¹ Manifestarea țăranilor la 1857 nu era lipsită de antecedente. Și prin spiritul cererilor, și prin forma motivației acestora, propunerea deputaților moldoveni este organic legată de poziția țăranilor munteni în Comisia proprietății de la 1848. Țăranii contribuie astfel fundamental la deschiderea dosarului „relațiilor dintre proprietari și săteni” la declanșarea procesului de reformă agrară care va domina viața politică și socială a Principatelor, după unire și pînă în 1864.

Datorită importanței majore a punctelor privitoare la raporturile agrare cercetătorii au neglijat oarecum faptul că propunerea țăranilor conținea și o revendicare politică importantă, anume prezența reprezentanților lor în organele legislative ale țării: „*Să fie deci o Adunare obștească unde să avem și noi oamenii noștri . . .*” ⁷⁴ (subl. ns.) Poziția deputaților pontasi moldoveni este simetrică celei exprimate de reprezentanții „obștii plugărești” în Adunarea Ah-hoc de la București. Unii au pus accentul mai ales pe aspectul economic, ceilalți pe domeniul politic. În ambele demersuri, care se conjugă și completează reciproc, nu este vorba doar de o atitudine distinctă în scenariul dezbaterilor din Adunări.

În perspectiva căilor evolutive ale societății românești în epoca modernă, a constituirii civilizației române moderne esențial este că ele propuneau o altă alternativă de dezvoltare în raport cu toate celelalte propuneri și revendicări formulate în Adunări. Problema este a sensului dezvoltării, a tipului de înnoire a societății. În vreme ce nici o altă tendință politică din Adunări nu exprima un curs principal diferit de cel care s-a dezvoltat în etapa ulterioară Unirii, propunerile și revendicările țărănești conțineau

elementele latente ale unui alt tip evolutiv. Prin sensul lor aceste propuneri se ratașau tendințelor exprimate de revoluția de la 1848, adică unei restructurări dinamice a societății.

Țărănimea nu putea face însă, prin ea însăși, în plan politic mai mult decât a făcut la 1857. Ulterior posibilitățile ei de manifestare în sfera politicului nu numai că n-au crescut, dar s-au îngustat și mai mult, situație care s-a perpetuat pînă la sfîrșitul primului război mondial.

Procesul istoric românesc se va caracteriza, astfel, printr-o disparitate a evoluției celor două mari planuri ale sale : o linie ascensională de împliniri naționale, o alta de evoluție și transformări graduale în cadrul unui regim care conserva numeroase structuri învechite, lipsite de dinamism, generatoare de probleme și contradicții specifice.

Cucerirea independenței de stat — următorul mare act al vieții naționale a românilor — s-a împlinit într-o perioadă în care se cristalizase de acum modelul civilizației române moderne, structurile economice și socio-politice specifice evoluției acesteia. Actul național nu s-a mai conectat de acum la sfera socialului în manifestarea specifică epocii Unirii ; n-a devenit, cu alte cuvinte, factor de potențare și de transformare a modelului social. Ceea ce nu înseamnă, bineînțeles, că nu au avut răsfrîngeri importante și în realitatea socială, pe lingă cele, fundamentale, de ordin național. Cucerirea independenței a declanșat un puternic entuziasm național, a potențat solidaritatea interromânească, proiectînd mai viu perspectiva unirii tuturor românilor ; războiul a sudat conștiința comunității de destine a poporului și a pus elocvent în valoare tenacitatea, eroismul și capacitatea de jertfă a armatei.

Urmările independenței au fost însă în primul rînd de ordin internațional. A schimbat de fapt condiția politică a țării noastre în contextul vieții europene, dîndu-i posibilitatea să joace un rol mai activ, iar felul în care România s-a afirmat în timpul războiului a făcut să crească interesul pentru țara noastră și valorile ei ⁷⁵. Libertatea de a-și defini politica economică proprie, de a încheia acorduri și tranzacții comerciale fără nici o obligație din afară, exercitarea atributelor deplinei suveranități în raporturile de drept internațional au permis să se intre într-o fază de organizare economică mai energică, consolidînd pozițiile forțelor dominante, adepte unui asemenea curs. Aceasta și explică îndelungata stabilitate guvernamentală a liberalilor ; 12 ani de neîntreruptă guvernare este fără precedent, ca duată, în istoria parlamentară a României moderne. Procesul de emancipare și de modernizare a societății înglobează, așadar, ca pe un element constitutiv dobîndirea independenței. „Trebuie să spunem că fără cucerirea independenței — a subliniat tovarășul Nicolae Ceaușescu — România nu ar fi putut să-și asigure dezvoltarea și nu ar fi putut să se afirme din plin atît ca națiune, cit și pe plan internațional. Prin vitejia și sacrificiile date de armata noastră, de întregul popor, în marea familie a statelor europene apărea astfel un nou stat independent, o nouă națiune liberă, energică și viguroasă, hotărîtă să nu mai admită niciodată nici un fel de tutelă asupra sa, să participe cu drepturi egale la viața internațională” ⁷⁶.

În plan social nemijlocit războiul nu a precipitat prefaceri capabile să înriuească structurile și fizionomia societății. A rămas un eveniment prin excelență național-statal. Totuși independența și războiul au fost și un accelerator al conștiinței sociale a țărănilor ; ei au făcut din rolul pe

care l-au jucat în timpul rozboiului temei pentru năzuința de a-și îmbunătăți situația. O recunoaștere a venit și din partea unor oameni politici, inclusiv a primului ministru Ion C. Brătianu. La 18 martie 1878 el declara în parlament: „... dacă armata română a ridicat prestigiul țării în fața Europei, apoi și poporul român, în întregul său, și-a făcut datoria... recunosc — arată Brătianu mai departe — sacrificiile ce a făcut țăranul român și datoria ce are țara de a-l răsplăti nu prin măsuri provizorii și efemere, ci prin legi eficace și permanente, căci astăzi mai cu seamă țăranul a dovedit adevărul cuvintelor spuse de d. Kogălniceanu în Divanul ad-hoc de la Iași, că țăranul este temelia casei”⁷⁷.

Promisiunea lui Brătianu a rămas fără acoperire; a fost în fapt o declarație politică de circumstanță. „Acțiunea eficace și permanentă” s-a materializat în punea în aplicare a articolelor 5 și 6 ale legii rurale din 1864, care prevedeau împroprietărirea însurățeilor. În total s-au împroprietărit 48.342 de țărani cu 229.063 ha., revenind circa 5 ha de familie⁷⁸.

O joncțiune a socialului cu naționalul avea să aibă loc abia în 1918, moment care încoronează procesul de edificare a vieții național-statale, dar și epocă de prefaceri politice și social-economice care modifică aspectul civilizației române moderne, fizionomia și caracteristicile sale antebelice. În retorta transformărilor din 1918—1921 se va plămădi un nou ciclu evolutiv al acestei civilizații.

N O T E

¹ Examenul problemei în *Națiunea română*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1984, p. 25—36.

² *Développement de la conscience nationale en Europe Centrale du XVIe au XXe siècle*. Actes du colloque polono-français, Poznań, les 6—7 avril 1981, Poznań, 1982, p. 12.

³ Potrivit acestei viziuni Bălcescu scria, de pildă, că „naționalitatea este sufletul unui popor”, „forina superioară a vieții raselor... Ea este legitimitatea popoarelor” (N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, Edit. Academiei, București, 1982, p. 111; G. Zane, *N. Bălcescu. Opera. Omul. Epoca*, Edit. Eminescu, București, 1977, p. 16).

⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere*, vol. IV, București, Edit. Politică, 1958, p. 466.

⁵ Un tablou sugestiv al fenomenului cultural-intelectual în Principate (deceniile IV—V ale secolului trecut) la Georgeta Penelea, *Spiritul public în Epoca Regulan. entară*, în „Revista de istorie”, tom. 40, nr. 5 și 6 (1987). „Societățile constituite în cele două Principate — citim între altele în articolul amintit — indiferent de natura lor — literare, științifice sau politice — mărturisesc transformările esențiale petrecute în mentalitatea oamenilor. Contactul cu Occidentul, confruntarea cu realitatea din țară, protectoratul rusesc, impun tineretului ce forma elita intelectuală a românilor să ia atitudine. Cultivarea încetează a mai fi un scop în sine, ea e pusă în slujba binelui public” (*op. cit.*, „Revista de istorie” 7 (1987), p. 735).

⁶ Mișcarea lui Ioan Câmpineanu, sublinia Ion Ghica „a redeschis în România lupta pe țărîm politic”. (Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Edit. pentru literatură, 1967, p. 310).

⁷ N. Bălcescu, *Opere*, II, ediția G. Zane, București, Edit. Academiei, p. 112.

⁸ Vezi Nichita Adăniloae, *Țărânimia și unirea*, în *Studii privind unirea Principatelor*, București, Edit. Academiei, 1960, p. 225—280; *Rolul maselor populare în făurirea Unirii Principatelor Române (1959)*, București, Edit. Politică, 1979; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Edit. Științifică și enciclopedică, 1983, p. 273—290,

⁹ Ideea libertății ca atribut inalienabil al națiunii, aceasta fiind și sursă de drepturi superioară organismului statal, se regăsește în întreaga gândire românească asupra națiunii. Cea mai temeinică fundamentare a ei în literatura primei jumătăți a secolului al XIX-lea o întâlnim, probabil, în celebrul discurs rostit de Simion Bărnuțiu în Catedrala Blajului la 24 mai 1848, remarcabil text de doctrină națională. „...libertatea națiunii încă e strînsă cu persoana ei... — arăta Bărnuțiu în spiritul teoriei dreptului natural; națiunii încă i-a dat natura forme precum persoanelor firești; cu persoana națiunii deodată se naste și liberatetea ei, ca și a persoanelor

singuratică și cu persoana dimpreună se stinge; cu cît își prețuiește mai mult persoana oarecare națiune... cu atît își amă (iubește) mai fierbinte și libertatea”. Și ca un corolar al enunțurilor de mai sus, concluzia fermă a lui Bărnuțiu: „Eu zic că *libertatea cea adevărată a oricărei națiuni nu poate fi decît națională*” (1848 *la români. O istorie în date și mărturii* de Cornelia Bodea, vol. I, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1982, p. 464; 463). Idee similară la Timotei Cipariu în „Organul luminării” (aprilie 1848). Vezi Paul Cornea, Mihai Zanfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, București, 1969, p. 505—507.

¹⁰ Vezi Anastasie Iordache, Apostol Stan, *Apărarea autonomiei Principatelor Române (1821—1859)*, București, Edit. Academiei, 1987, p. 176—207; T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, București, 1944, p. 236—262; Dan Berindei, *Constituirea statului național român în context european, în Cuza Vodă. În memoriam*, Iași, 1973.

¹¹ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, partea I^a, București, 1896, p. 67.

¹² *Gîndirea social-politică despre unire (1859)*, București, Edit. politică, 1966, p. 229.

¹³ *Ibidem*, p. 192.

¹⁴ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicație de Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, vol. VI, partea a II-a București, 1896, p. 38. În continuare *Acte și documente*).

¹⁵ *Ibidem*, vol. VI, partea I^a, p. 232.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, vol. VI, partea a II-a, p. 16.

¹⁸ *Ibidem*, p. 35—36.

¹⁹ La 7 octombrie 1857, după ce s-a rostit asupra Unirii și a cadrului ei principal, Adunarea Ad-hoc a Moldovei stabilește numirea unei Comisii, formată din 9 membri, cu sarcina ca „în termen de cinci zile să redijeze și să comunice Adunării un proiect al propunerilor care i se vor părea cele mai importante în privirea interesului general și care vor fi neapărate a se împărțîși Comisiei din București ca bază a viitoarei organizații a Principatelor” (Dimitrie A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor Ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României* vol. VI, București, 1911, p. 35.

²⁰ *Ibidem*, vol. VI, partea I-a, p. 74; Pentru varianta din Țara Românească a „programei naționale”, prezentată la 9 octombrie 1857 de către C. A. Rosetti și susținută într-un „Act dezvoltător” de D. C. Brătianu vezi *Acte și documente...* vol. VI, partea a II-a, p. 43—44; 51—62; 133—144; un contraproiect dezvoltător al celor „patru puncturi” (programa națională) a fost prezentat de Marcu Duilic în Adunarea de la București la 4 noiembrie 1857. (Vezi *Acte și documente...* vol. VI, partea a II-a, p. 114—124).

²¹ Vezi *Acte și documente...* vol. VI, partea I-a, p. 74—79.

²² Vezi *Întîmpinarea d.-lui A. Balș*, în *Acte și documente*, vol. VI, partea II-a, p. 74—75.

²³ Vezi *Acte și documente*, vol. V, București, 1890, p. 609—612; 681—687. *Rolul maselor populare în fărîrea Unirii Principatelor Române (1859)*, București, Edit. politică, 1979, p. 220.

²⁴ *Ibidem*, vol. VI, partea I-a, p. 243.

²⁵ *Ibidem*, vol. VI, partea a II-a, p. 44.

²⁶ *Ibidem*, p. 84.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Acte și documente*, VI, partea a II-a, p. 84.

²⁹ *Ibidem*, p. 85.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I *Documente interne 1854—1857*, întocmit de Dan Berindei, Eleonora Alexiu, Trifu Selea, Apostol Stan, Edit. Academiei, București, 1961, p. 65f.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Amintim în special studiul introductiv al lui Dan Berindei în *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. XXXVI—XLV; idem, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 56—71; *Rolul maselor populare în fărîrea unirii Principatelor române (1859)*, București, Edit. politică, 1979, p. 216—270.

³⁶ Principele Dimitrie Chica stăruia să se constate în procesul verbal din 2 noiembrie 1857 „dezaprobarea generală în privința stilului amendamentului d.-lui Lupescu”. Cel puțin eu unul, arăta „Luminăția sa” „m-am simțit foarte mîhnit și gîndesc că mulți din d.-nii membri au simțit aceasta” (*Acte și documente*, vol. VI, partea a II-a, p. 91). Evident, problema nu era de stil, ci de conținut și sens.

Explicațiile lui Ion C. Brătianu în jurul „amendamentului Lupescu”, sînt semnificative: liberal-radicalii n-au respins amendamentul în adunările pregătitoare spre a păstra încrederea țărănilor. Este însă total greșită bănuiala că țărani au prezentat amendamentul fiind inspirați

din afară. De câte ori au venit la ei (liberalii radicali — n. ns.) „i-am povățuit întotdeauna ca să jertfească păsurile lor particulare pentru ale țării”. Oricine „ar fi propus un asemenea amendament d-lui Lupescu ar fi fost un mîrșav”. Oricare dintre deputații stîngii (nețărani) are doar o mai bună educație literară decît a unui simplu sătean (!?). Esența liniei de conduită a lor a fost coeziunea și nu „desghinarea”, ralierea și îndemnul de a se uita „pășurile trecutului”.

Insemnătatea explicației trece mult dincolo de împlinirea care a prilejuit-o. I. C. Brătianu circumscria de fapt cadrul liberalismului (și liberal-radicalismului român). Linia despărțitoare între moderați și conservatori, exponenți ai claselor avute, era fluidă, cea care îi despărțea de năzuințele politice reale ale țărănimii era organică. Vezi și Dan Berindei în *Epoca Unirii...* p. 66. Considerațiile sale vizează un alt plan al problemei.

³⁷ Vezi în acest sens discursul lui Grigore Ioranu din 25 noiembrie 1857 în *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. 628—630; același argument la Iliodor Lapati (op. cit., p. 627—628): o amplă argumentare la Dimitrie Brătianu în *Acte și documente*, vol. VI, partea I-a, p. 61—62.

³⁸ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. 661.

³⁹ *Acte și documente*, vol. VI, partea I-a, p. 61.

⁴⁰ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, ... p. 631—638.

⁴¹ Ea este frecventă în literatura de specialitate, inclusiv în studiul introductiv la *Documente privind Unirea Principatelor*. (Vezi. op. cit., p. XXV—XXVIII).

⁴² *Acte și documente*, vol. V, p. 682, 686—687; Dimitrie A. Sturdza, op. cit., vol. IV, p. 5—8.

⁴³ *Acte și documente*, vol. VI, partea I-a, p. 235.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 235—236.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 236.

⁴⁶ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, p. 630—631.

⁴⁷ *Acte și documente*, vol. VI, partea I-a, p. 17.

⁴⁸ *Acte și documente*, vol. VI, partea I-a, p. 62.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁰ Dimitrie A. Sturdza, op. cit., vol. V, p. 83.

⁵¹ M. Eminescu, *Opere*, vol. XI, București, Edit. Academiei, 1984, p. 265; de asemenea p. 267—272; vezi: *Acte și documente...*, vol. VI, partea II-a, p. 130—143.

⁵² *Ibidem*, p. 265—266; *Acte și documente*, vol. VI, partea II-a, p. 150—151.

⁵³ *Acte și documente*, vol. VI, partea II-a, p. 162—208.

⁵⁴ *Acte și documente*, vol. VI, partea I-a, p. 91.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 97.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 113.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 167.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 136.

⁶¹ *Ibidem*, p. 243; vezi și p. 171—176.

⁶² *Ibidem*, p. 13.

⁶³ *Ibidem*, p. 114.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 248.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 227—228; vezi și p. 229—238; 245—249.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 267; 289; Dimitrie A. Sturdza, op. cit., vol. IV, p. 63.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 124—125; Dimitrie A. Sturdza, op. cit., vol. IV, p. 43.

⁶⁸ Cum am amintit, în afară de Comisia de propuneri aleasă de Adunarea ad-hoc, mai puteau fi formulate întîmpinări și de comitetele „claselor”, reprezentate în Divan. Propunerea sătenilor a fost citită în Adunare de Anastase Panu.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 343.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 343—344.

⁷¹ *Ibidem*, p. 345.

⁷² *Ibidem*, p. 345—346.

⁷³ *Ibidem*, p. 424—425.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 346; Dimitrie A. Sturdza, op. cit., vol. V, p. 95.

⁷⁵ Faptul a fost remarcat de contemporani. „În timpul din urnă — scria Titu Maiorescu în 1882 — mișcarea politică și literară a României începe să fie un obiect de mai mare luare aminte pentru Europa apuseană. Vitejia armatei noastre în războiul de peste Dunăre a fost o surprindere pentru opinia publică a Europei, care pînă atunci era deprinsă a-și dobîndi cunoștințele sale despre noi mai ales prin corespondenții de ziare. Astăzi oamenii luminați din străinătate par a simți că în privința întregii vieți a poporului român au fost prea puțin și prea rău informați

și se întorc cu oarecare curiozitate spre cunoașterea unei națiuni ce a arătat o valoare mai mare decât i se presupune. (Titu Maiorescu, *Literatura română și străinătatea*, în *Critice*, vol. II, Edit. pentru literatură, București, 1967, p. 239).

Constatări similare făcea și P.S. Aurelian în prefața la ediția a II-a a principalei sale scrieri *Terra nostra*: „Astăzi, mulțumită bravurii armatei și patriotismului tuturor românilor, după atâți secolii de suferințe și neajunsuri îndurate, România este independentă... Acum când sîntem un stat liber caută să ne pătrundem că această nouă stare implică o sumă de îndatoriri de la a căror îndeplinire nu ne-am sustrage fără a pune în pericol viitorul țării”. (Petru S. Aurelian, *Opere economice*, Edit. Academiei, București, 1967, p. 48).

⁷⁶ Nicolae Ccaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, Edit. Politică, București, 1977, p. 331.

⁷⁷ Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, publicate de C. C. Giurescu, vol. III, București, 1930, p. 155.

⁷⁸ Leonida Colescu, *La loi rurale de 1864 et la statistique des paysans devenus propriétaires*, București, 1906, p. XL. Problema e detaliat expusă în N. Adăniloiaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Academiei, București, 1967; p. 323–338; vezi în special p. 334.

A rămas fără urmări un proiect de lege propus în Parlament de Ion Ionescu de la Brad și V. A. Urechea relativ la împroprietărirea oștenilor țărani, participanți la război, care „nu vor fi posedind pămînt în temeiul legii rurale din 1864” (*op. cit.*, p. 330–331).

LA RENAISSANCE NATIONALE — PHÉNOMÈNE CONSTITUTIF À LA CRÉATION DE LA ROUMANIE MODERNE

Résumé

Le texte se propose de mettre en évidence la présence des aspects d'ordre national dans le cadre formatif de la civilisation roumaine moderne.

Les démarches de type sociologique concernant les traits de l'évolution de la société roumaine se sont orientées presque exclusivement vers la réalité socio-économique et politique. Mais le phénomène national n'a pas seulement une importance en soi; il a des conséquences immédiates ou à long terme qui agissent sur les éléments constitutifs des structures socio-économiques et politiques et des faits de civilisation.

L'activité des Assemblées *ad-hoc* de Moldavie et de Valachie (automne 1857) a été un moment extrêmement important pour la cristallisation de la conception des forces politiques gouvernantes de la Roumanie, relative aux voies vers lesquelles la société roumaine et son type d'organisation devaient évoluer.

Dans cette perspective, après l'examen particulièrement rigoureux des activités menées par ces Assemblées, l'auteur propose une nouvelle interprétation des positions qui ont pris naissance dans leur cadre: si les différences entre les courants conservateur et libéral-radical n'étaient pas organiques, d'autres, essentielles, se sont manifestées entre ceux-ci et le mouvement démocrate-paysan, affirmé par les députés de la paysannerie, ces différences étant suscitées par la manière d'envisager la solution de la question agraire et le fonctionnement du système politique dans le cadre du futur État roumain. En effet, les députés de la paysannerie ont soutenu, dans les deux Assemblées, l'idée que les représentants des masses paysannes devaient nécessairement participer à la vie politique.

En conclusion, la démarche de l'auteur apporte de nouveaux éléments interprétatifs au sujet des courants et des tendances manifestés au cours des Assemblées *ad-hoc* dans la perspective de l'évolution sociale, de l'édification de la civilisation roumaine moderne.

PRELIMINARII DIPLOMATICE
ALE UNIRII PRINCIPATELOR: DOUĂ MEMORII
ALE LUI STRATFORD CANNING, AMBASADORUL
ENGLEZ LA CONSTANTINOPOL

VALERIU STAN

Unirea Principatelor, lupta pentru crearea statului modern a implicat nu numai eforturile poporului român de a-și realiza unitatea națională, dar a antrenat de o parte sau alta și marile puteri europene, desfășurându-se atât pe plan intern cât și extern. Înscriindu-se în procesul mai amplu de formare a statelor naționale moderne din Europa, constituirea statului român a căpătat dimensiunile unei probleme europene care a preocupat în mare măsură cercurile politice și diplomatice ale continentului. Pe drept cuvânt, Karl Marx remarcă: „Ciocnirea de interese dintre marile puteri în această parte a Europei a făcut ca nici una din ele să nu fie indiferentă față de problema unirii țărilor române”¹.

În ceea ce privește Anglia, atitudinea ei față de problema Unirii Principatelor, cu oscilațiile pe care le-a cunoscut de-a lungul întregii perioade în care acest deziderat al poporului român a constituit o problemă majoră pe eșichierul politicii europene, este în general bine cunoscută, atât datorită unor lucrări, studii și articole² ce i-au fost consacrate, cât și prin publicarea recentă a unui masiv volum de documente³ pe această temă. Nu este locul să ne oprim aici asupra motivelor care au determinat Marea Britanie să se pronunțe, într-un moment sau altul, în favoarea sau împotriva Unirii și nici să stabilim în ce măsură poziția ei față de lupta românilor pentru înfăptuirea unității statale, caracterizată prin ezitări și reveniri, a influențat procesul de constituire a statului național român modern. Ceea ce vrem să subliniem este că Anglia a fost intens preocupată, în cadrul politicii sale orientale din această perioadă, de găsirea unor modalități de reorganizare a Principatelor române care să corespundă cel mai bine intereselor sale politice și economice în sud-estul Europei. Acest lucru este dovedit, între altele, și de o serie de memorii, conținând planuri de reforme, și proiecte de reorganizare alcătuite de unii diplomați și oameni politici britanici mai mult sau mai puțin la curent cu aspirațiile și nevoile reale ale celor două țări.

Trebuie menționat totodată că diplomația britanică este prima, în ordine cronologică, care ia inițiativa elaborării unor astfel de proiecte de înnoire constituțională și aceasta cu mult timp înainte ca chestiunea Principatelor să fi intrat efectiv în dezbaterea forurilor internaționale spre a i se da o soluționare. Încă din anii 1850—1851, cunoscutul publicist și om politic englez David Urquhart, membru al Parlamentului și prieten apro-

piat al lui Ion Ghica, a prezentat Porții un proiect de *Constituție pentru Principate*, împreună cu un *Memoriu asupra Principatelor dunărene*, referitor îndeosebi la modul în care se putea obține evacuarea acestora de către armatele ruse de ocupație ⁴. Proiectul menționat, dat publicității la sfârșitul anului 1855, preconiza o unire personală a celor două țări române, cîrmuite de o constituție comună, concepută însă pe principiul unei cît mai apropiate asimilări a Principatelor de provinciile Imperiului otoman ⁵.

Dacă primele documente de acest gen alcătuite de străini aparțin unui om politic britanic, ultimul din perioada care se încheie cu elaborarea noii legi fundamentale a Principatelor, ce se vroia „definitivă”, Convenția de la Paris din 7/19 august 1858, este de asemenea de proveniență engleză, și asupra lui ne-am referit deja cu un alt prilej ⁶.

Interesul larg pe care chestiunea Principatelor și îndeosebi aceea a a unirii lor l-a stîrnit în rîndul cercurilor conducătoare britanice este reflectat și de cele două memorii alcătuite de influentul și atotputernicul ambasador la Constantinopol din această perioadă, Stratford Canning, devenit între timp lord Stratford de Redcliffe, pe care ne propunem să le prezentăm în cele ce urmează. Cunoscută pînă în prezent numai prin sumarele mențiuni făcute asupra lor în unele lucrări istorice ⁷, memoriile respective prezintă importanță în primul rînd prin faptul că ele au avut un rol însemnat în stabilirea poziției Angliei față de Unirea Principatelor, argumentele și punctele de vedere ale autorului lor, ostil ideii unirii celor două țări române ⁸, fiind însușite în cele din urmă de întrecăga diplomație britanică, care s-a străduit să le pună în practică prin emisarii ei în diferite capitale europene și în Principate, între care și Stratford Canning.

Primul dintre memoriile menționate datează din 2 decembrie 1855 și el a fost alcătuit la cererea cabinetului de la Londra care, în previziunea apropiatului sfîrșit al războiului Crimeii, dorea să aibă un punct de vedere stabilit în chestiunea Principatelor înainte de începerea tratativelor de pace. Acest lucru devenise cu atît mai necesar pentru diplomația engleză cu cît, în timpul Conferinței de la Viena din martie-iunie același an, „chestiunea română” constituise unul din punctele principale de discuție, printre soluțiile propuse atunci figurînd și aceea a unirii celor două principate într-un singur stat, ⁹ avansată de reprezentantul Franței la conferință, baronul de Bourquency. Se considera că Stratford Canning, numit în 1853 pentru a cincea oară în postul de ambasador la Constantinopol ¹⁰, prin cunoașterea amplă a situației din Principatele dunărene și a poziției Porții în ceea ce privește viitorul lor, era cel mai în măsură să ofere cabinetului britanic informațiile și elementele de care acesta avea nevoie pentru fixarea propriei atitudini. Este de altfel tocmai ceea ce încearcă să facă diplomatul britanic prin memoriul său din 2 decembrie 1855.

Conștient că printre condițiile păcii ce urma să se încheie într-un viitor apropiat figura și stabilirea unei noi ordini de lucruri în Principate, Stratford Canning considera că succesul aliaților ar fi fost incomplet dacă, printr-un aranjament satisfăcător, celor două țări române nu li s-ar fi asigurat o situație mai bună decît aceea pe care o aveau în acel moment. Dar, se grăbea el să precizeze, nu viitorul Principatelor trebuia să prevalăze la viitoarele tratative de pace, ci „interesul european”, adică interesele marilor puteri legate de menținerea integrității Imperiului otoman și a echilibrului de forțe în această parte a Europei: „Dacă ceva tre-

buie sacrificat, este mai bine ca Principatele să cedeze Europei, decât Europa să cedeze Principatelor".¹¹

După ce se referea pe scurt la poziția geografică, populația și resursele celor două țări române, autorul memoriului aborda în continuare problema raporturilor dintre Principate și Poarta otomană, relevând că, la început, dependența acestora față de Turcia se baza pe capitulațiile acordate lor de suveranii Imperiului otoman. Caracterul raporturilor de suzeranitate care legau cele două țări de Poartă fusese însă treptat modificat prin tratatele pe care Rusia țaristă le dictase Turciei în urma unor războaie victorioase succesive. Privilegiile obținute prin aceste tratate de Principate făcuse ca, inițial, „ocrotitorul lor victorios” să fie privit cu simpatie, până cînd — notează Stratford Canning — „o experiență amară a dovedit că spolierea, reaua guvernare și opresiunea, sub numele de protecție, erau singurele rezultate practice”.¹²

Sistemul de guvernare instituit în Principate prin Regulamentul organic, se arăta în memoriu, era „departe de a fi inacceptabil claselor conducătoare”, dar el putea fi îmbunătățit spre folosul întregii comunități, dat fiind că vicile sale se datorau nu atât actului menționat, cât „unei corupte și abuzive administrații favorizată, dacă nu chiar impusă, de Rusia”. Ambasadorul britanic recunoștea, apoi, că marea majoritate a populației din ambele țări române era „însuflețită de sentimente naționale”, caracteristica dominantă constituind-o, dată fiind ocupația austriacă, aversiunea față de Imperiul habsburgic, identificat în opinia publică cu tendințele de dominație manifestate până atunci de Rusia țaristă.

Exprimîndu-și increderea că reorganizarea Principatelor putea fi realizată, „nu fără dificultate, dar cu succes practic”, el aborda în continuare o serie de probleme de care Poarta otomană și puterile occidentale trebuiau să se ocupe pentru a se ajunge la acest rezultat. Pe primul loc se situa, firește, chestiunea dacă Principatele urmau să rămîină, ca și pînă atunci, separate, sau trebuiau contopite într-un singur stat. Analizînd acest aspect, lordul Stratford arăta că menținerea separației era foarte convenabilă Porții, avînd în vedere menținerea influenței ei, dar recunoștea în același timp că „țara ar cîștiga probabil avînd o singură administrație” și, totodată, o unire a Principatelor „le-ar putea da o mai mare forță ca barieră împotriva Rusiei”.¹³

Acestor considerații, care pledau în favoarea unirii, diplomatul britanic le opunea însă altele, menite să demonstreze că o astfel de soluție nu oferea avantajele scontate de puterile occidentale.

Unul din argumentele invocate era acela că noul stat rezultat din unirea celor două Principate nu ar fi avut forța necesară pentru a rezista unor noi încălcări ale puternicilor săi vecini, Rusia țaristă și Imperiul habsburgic, fapt care ar fi nimicuit din nou pacea europeană. Era greu de presupus ca Rusia, mai ales, să renunțe cu totul la visul ei de dominație în această parte a Europei și la speranța de a recîștiga poziția pierdută, de aceea era de așteptat ca ea să acționeze asupra domnitorului noului stat, favorizînd ambițiile și spiritul de independență al acestuia.

Dîndu-și seama că acest pretins argument nu era suficient pentru a fi opus rațiunilor ce pledau în favoarea unirii, Stratford Canning nu excludea posibilitatea de a se da curs unei inovații — după părerea lui

— „atit de hazardată”, dar considera că o uniune a Principatelor nu i se părea o combinație fericită decât dacă frontiera noului stat ar fi inclus și teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru, anexat Rusiei țariste în 1812. Opinia sa era însă că menținerea separației Principatelor reprezenta soluția preferabilă, „ea fiind mai bine calculată, în general, să facă față cerințelor cazului, fără a ofensa nici una dintre puterile a căror bunăvoință este important de obținut”.¹⁴

De modul în care era soluționată chestiunea unirii depindea și problema dacă Principatele urmau a fi guvernate de un domnitor pămîntean sau străin. În cazul că cele două țări aveau să fie unite într-un singur stat, guvernarea unui prinț străin ales dintre familiile suverane ale Europei, deși nu lipsită de greutate în privința desemnării candidatului, ar fi prezentat incontestabile avantaje. Cum însă autorul memoriului se pronunța pentru menținerea separației Principatelor, opinia sa în această privință era de a se păstra sistemul în vigoare, adică domnitorii să fie aleși exclusiv dintre pămînteni. Revenirea la practica existentă înainte de 1821, de a se trimite domnitori fanarioți de la Constantinopol, era respinsă, întrucît aceasta nu ar fi provocat decât „neliniște și dezgust”. Deși familiile pămîntene ofereau puțini candidați demni de încredere, totuși — considera Stratford Canning — „sentimentele naționale sînt înclinate în favoarea unei alegeri naționale și recurgerea la străini va fi fără îndoială o cauză de nemulțumire”.¹⁵

La întrebarea dacă Regulamentul organic urma a fi menținut în vigoare sau trebuia elaborată o nouă constituție, diplomatul britanic, avînd în vedere că Regulamentul organic, deși nu lipsit cu totul de merite, purta „semnul originii sale rusești” și se dovedise ineficient pentru curmarea abuzurilor și a arbitrarului puterii, se declara în favoarea unei noi constituții, alcătuită însă de „autoritatea supremă”, adică de puterea suzerană „cu ajutorul și statul aliaților săi”. La baza acesteia urmau să stea „capitulațiile originale” acordate Principatelor de Poarta otomană, neexcluzîndu-se însă posibilitatea primirii cu amendamente a acelor părți din Regulamentul organic asupra cărora cei în cauză ar fi căzut de acord.

Reprezentant al unei țări cu regim constituțional, Stratford Canning se pronunța totodată pentru includerea în noul act fundamental a unor principii democratice avînd ca scop stabilirea „unui sistem de administrație drept, binefacător și stabil”, între care independența puterii judecătorești, un control legislativ eficient asupra impozitelor și veniturilor statului, responsabilitatea miniștrilor, libertatea individuală etc. „Orice constituție, oricum s-ar numi ea, care asigură o reală aplicare a acestor principii — notează el — în greu poate eșua în a oferi stabilitate guvernului și satisfacție națiunii”. Conform părerii ambasadorului britanic, realizarea acestui dublu obiectiv ar fi lipsit totodată marile puteri limitrofe de motivul unui amestec în treburile interne ale Moldovei și Țării Românești.¹⁶

În același context, al asigurării unei stabilități politice și a ordinii în Principate, memoriul abordează și problema forțelor armate cu ajutorul cărora liniștea putea fi menținută. Alături de milițiile (oștirile) deja în ființă, care puteau fi utilizate „cu avantaje”, se preconiza crearea în fiecare oraș și district a unor forțe de poliție locale, subordonate unui comandament central existent în fiecare capitală. În ceea ce privește

mijloacele de apărare în cazul unei agresiuni din afară, autorul memoriului considera că un plan militar eficace de apărare a Principatelor putea fi avut în vedere numai în cazul unirii administrative a acestora și a redobândirii, dacă era posibil, a întregii Basarabii. În vederea unei astfel de eventualități, pentru apărarea frontierei de răsărit a țării se impunea ca în Principate să fie creată o forță militară activă, care să asigure garnizoanele necesare și să reziste primului șoc al invaziei. Pe timp de război această armată trebuia menținută în stare de luptă, dar numai ca forță auxiliară a armatei otomane, căreia îi revenea în principal sarcina de a opune rezistență invadatorului. De asemenea se preconiza ca cel puțin două din principalele fortărețe de pe Nistru să fie prevăzute cu garnizoane turcești și ținute tot timpul accesibile pentru primirea de întăriri de la Constantinopol.

În finalul memoriului său Stratford Canning aborda și alte chestiuni legate de viitoarea reorganizare a Principatelor, între care necesitatea asigurării libertății de navigație pe Dunăre, eventuala înlocuire a protectoratului țarist cu acela al unei alte puteri, problema tributului plătit Porții și stabilirea unei administrații provizorii pînă la definitivă reorganizare a celor două țări.

Date fiind interesele sale comerciale în sud-estul Europei, asigurarea libertății navigației pe Dunăre reprezenta o problemă de cea mai mare însemnătate pentru Anglia. În vederea realizării acestui obiectiv, diplomatul britanic se pronunța pentru îndepărtarea Rusiei de pe malul stîng al Dunării și desființarea carantinelor înstituite de ea pe fluviu, a căror utilitate din punct de vedere sanitar i se părea îndoielnică. Lordul Stratford se pronunța totodată împotriva înlocuirii protectoratului țarist cu acela al vreunei alte puteri europene, lucru neagreat nici de Poartă și aliații ei, nici de locuitorii Principatelor. În schimb, considera că nu era de dorit să se pună în discuție dreptul puterii suzerane de a primi tribut din partea Principatelor. În sfîrșit, la întrebarea dacă modificările preconizate urmau a fi adoptate definitiv sau numai cu titlu provizoriu, el nu dădea un răspuns precis, mulțumindu-se să prezinte argumentele care pledau în favoarea uneia sau alteia din cele două soluții și lăsînd ca decizia în această privință să fie luată de Turcia de comun acord cu aliații săi.

Din prezentarea conținutului memorandum-ului lordului Stratford de Redcliffe reiese că el a fost conceput în spiritul politicii tradiționale a Marii Britanii în chestiunea orientală, sintetizată în formula menținerii integrității Imperiului otoman, care excludea ideea formării unui stat român unitar. Acest lucru este dovedit nu numai de faptul că diplomatul britanic era înclinat spre menținerea separației Principatelor, ci și de celelalte recomandări cuprinse în memoriu, prin care se urmărea menținerea suzeranității Porții în condiții de subordonare încă și mai accentuate, precum și asigurarea unei apărări eficace a acesteia contra unei agresiuni a Rusiei țariste. Este drept că, în privința unirii, punctul de vedere al ambasadorului britanic nu era prea clar conturat, întrucît la data respectivă nu se știa precis dacă întreaga Basarabie sau numai o parte a acesteia urma a fi cedată de Rusia și mărimea cesiunii influența vederile sale în această privință¹⁷, totuși preocuparea de a menține neștirbite drepturile sultanului de a interveni

în afacerile interne ale Principatelor este evidentă. Este suficient să amintim aici că, deși admitea necesitatea unor reforme în structura internă a celor două țări române, lordul Stratford preconiza ca viitoarea constituție a acestora să fie elaborată de Poartă de comun acord cu puterile occidentale, aliații săi, ceea ce însemna nesocotirea dreptului legitim recunoscut românilor de a se pronunța asupra viitorului lor politic. Comentînd memoriul diplomatului englez, istoricul T. W. Riker aprecia, pe drept cuvînt, că : „Nimic nu ilustrează mai bine acea *Realpolitik* contemporană care-și propunea să jertfească interesele legitime ale unui popor pentru păstrarea păcii europene”.¹⁸

Memoriul, cum am menționat, a influențat atitudinea cercurilor conducătoare britanice în chestiunea Principatelor. Tipărit pentru uz intern de către Foreign Office, el a fost adus la cunoștința membrilor cabinetului și a reprezentanților diplomației ai Angliei în celelalte capitale europene.

Asupra primului ministru Palmerston el a produs impresie, efectul său asupra lui putînd fi sesizat din scrisoarea acestuia către ministrul de externe, lordul Clarendon, din 9 ianuarie 1856, în care șeful guvernului britanic scria că : „Mi se pare că ar fi mai bine să menținem cele două Principate separate decît să le unim. Poarta va prefera separația celor două provincii pe principiul *divide et impera*, iar unirea ar ridica probleme și ar stîrni gelozii între ele. În afară de aceasta, dacă Rusia acceptă condițiile noastre și pacea urmează să se încheie acum, menținerea prezentei separații ar fi un proces mai scurt decît înfăptuirea unirii”.¹⁹ Ca și Stratford de Redcliffe, Palmerston împărtășea deci convingerea că menținerea separației Principatelor era cea mai bună soluție pentru Poartă.

În ceea ce-l privește pe Clarendon, acesta, deși accepta ideea unirii, considera că soluția preconizată de superiorul său, la sugestia ambasadorului de la Constantinopol, era pentru moment cea mai bună. Într-o scrisoare către lordul Cowley, ambasadorul Angliei la Paris, din 11 ianuarie 1856, el scria : „Aș prefera o unire . . . dar Palmerston crede, și probabil că are dreptate, că e mai bine să menținem Principatele separate”. Spre sfîrșitul aceleiași luni, în instrucțiunile oficiale trimise lui Cowley la Paris, el făcea precizarea că : „Guvernul Majestății Sale este, în general, împotriva Unirii”.²⁰ În timpul lucrărilor Congresului de pace de la Paris, reprezentantul Marii Britanii, lordul Clarendon, se va pronunța însă în favoarea Unirii, susținînd propunerea de a se lua în considerație dorințele locuitorilor. Dar această poziție va fi repede părăsită. Diplomația engleză, dintotdeauna interesată în menținerea integrității Imperiului otoman, va adopta o atitudine pronunțat antiunionistă, sprijinind politica Porții față de Principate.

Dar nu numai în privința Unirii Principatelor, ci și sub alte aspecte legate de reorganizarea celor două țări au reușit argumentele lordului Stratford de Redcliffe să influențeze punctul de vedere al guvernului britanic. Astfel, potrivit aprecierii lui Clarendon, singurul lucru de care acestea aveau nevoie era „o constituție emanînd de la Sultan și susținută de Aliați, care ar oferi cel mai bun mijloc și cea mai potrivită garanție pentru suveran și popor”,²¹ adică exact ceea ce preconiza și ambasadorul englez în memorandum-ul său.

La rîndul său, lordul Cowley a înaintat confidențial guvernului francez, la 31 decembrie 1855, un proiect²² de organizare a Principatelor identice în prevederile sale cu recomandările cuprinse în memoriul lui Stratford Canning.²³ Rezultă deci că opiniile ambasadorului la Constantinopol fuseseră însușite de principalii factori de decizie ai diplomației engleze, ele fiind prezentate ca reflectînd, în acel moment, punctul de vedere al Angliei în chestiunea Principatelor.

Este surprinzător în aceste condiții că, în rîndul opiniei publice și al cercurilor diplomatice de pe continent, s-a putut acredita la un moment dat ideea că Stratford de Redcliffe ar fi fost favorabil Unirii Principatelor. După cum reiese dintr-un document aflat în arhivele Ministerului de Externe al Franței, din 13 decembrie 1855, deci tocmai din perioada în care acesta expedia memorandum-ul său Foreign Office-ului, ambasadorul britanic la Constantinopol ar fi prezentat marelui vizir o notă conținînd un proiect de organizare a Principatelor al cărui prim punct prevedea unirea lor sub suzeranitatea Porții. Proiectul conținea și alte stipulații favorabile celor două țări române, între care : alegerea domnitorului pe viață, cu drept de succesiune ereditară, excluzîndu-se străinii și mai ales fanarioții ; guvern reprezentativ bicameral ; formarea unei armate naționale numeroase ; respectarea de către Poartă a autonomiei lor interne.²⁴

Probabil că la acest proiect și nu la memorandum-ul din 2 decembrie 1855, care nu a circulat decît în cercuri diplomatice restrinse, se referă și publicistul francez filoromân Paul Bataillard într-o lucrare a sa apărută la Paris în 1856, în care se menționează și alte prevederi ale planului de reorganizare a Principatelor preconizat de diplomatul englez, cum erau : retrocedarea cel puțin a unei părți a Basarabiei, posibilitatea desemnării la conducerea noului stat fie a unui domn pămîntean fie a unui prinț străin, înfăptuirea unor reforme interne radicale etc.²⁵ Apariția în rezumat în presă²⁶ a acestui „excelent proiect” — după cum îl definea publicistul francez — după ce conferința de la Constantinopol a ambasadorilor Angliei, Austriei, Franței și a reprezentanților Porții adoptase, prin protocolul său din 11 februarie 1856, decizii care contraveneau autonomiei Principatelor, făcuse însă ca el să fie considerat apocrif. P. Bataillard credea în existența lui, dar — adăuga el — „după ce a fost prezentat, propunerile formulate de Austria fuseseră acceptate de Rusia, preocupările de pace invadaseră spiritele, regretabile revirimente de opinie se produsese în conferința de la Constantinopol și, sub influența Porții și Austriei, drepturile moldovalahilor au fost sacrificate”.²⁷

Unele indicii par să ateste că un asemenea proiect, dacă a existat, a fost inspirat ambasadorului britanic de Ion Ghica, „confidentul intim al nobilului lord”.²⁸ Aflat la Constantinopol la începutul anului 1856, acesta trimitea lordului Stratford de Redcliffe „un proiect de firman privind organizarea Principatelor”, precizînd că în cazul în care ideile sale erau aprobate de diplomatul britanic avea deja pregătit „un proiect de regulament (constituție — n.n.) aproape complet asupra tuturor ramurilor administrației, redactat pe baza acestor principii”.²⁹

Este totodată mai mult ca sigur că la acest proiect, a cărui autenticitate era pusă încă de atunci sub semnul întrebării și de care nu putuseră lua cunoștință decît din presă, se referă și exilații români în corespondența

lor. Din Paris, la 12/24 mai 1856, Ștefan Golescu scria lui Gh. Magheru la Constantinopol comunicându-i, că „amicul nostru Dimitrie [Brătianu], care s-a întors de câteva zile de la Paris la Londra . . . , îmi scrie să vă fac întrebare dacă cunoașteți desigur care a fost proiectul lui Redclif despre organizația Principatelor . . . și să ni-l faceți cunoscut și nouă”.³⁰ Atenți la tot ceea ce privea Principatele, revoluționarii români exilați, care desfășurau în acel timp o intensă activitate de informare a opiniei publice și a cercurilor diplomatice europene asupra aspirațiilor naționale românești, se arătau deci interesați să cunoască proiectul lordului Stratford. Întrucât Gh. Magheru nu reușise să intre în posesia documentului menționat, Ștefan Golescu se va adresa din nou, la 9 august 1856, vărului său Al. G. Golescu Negru, aflat de asemenea în capitala otomană, rugându-l să-i procure „proiectul de reorganizare a Principatelor pe care la vremea lor jurnalele l-au reprodus în parte ca prezentat de Canning conferințelor de la Constantinopol . . . Dimitrie [Brătianu] ține mult să-l aibă”.³¹ Se pare însă că toate străduințele patrioților români exilați de a cunoaște mai îndeaproape presupusul proiect de organizare a Principatelor alcătuit de ambasadorul englez la Constantinopol au rămas infructuoase.

În stadiul actual al cercetărilor este dificil să ne pronunțăm asupra autenticității acestui document. Deși diplomatul britanic avea un fel al său „de a despărți personalitatea sa de caracterul său oficial”,³² este greu de crezut ca el să fi propus Porții un proiect favorabil Unirii Principatelor, în timp ce recomandă propriului guvern menținerea separației celor două țări. Se știe că la Conferința de la Constantinopol el prezentase, după cum menționa Thouvenel, ambasadorul Franței, „o operă informă și incoerentă, relevînd ca noi puncte în afara discuției, apărînd privilegiile boierimii moldovene și valahe și constituind la București și Iași — Țara Românească și Moldova rămîneau deci în continuare separate ! — o putere parlamentară în regulă, compusă dintr-o Cameră superioară și o Cameră inferioară”. Dată fiind opoziția cu care acest proiect fusese întâmpinat de reprezentantul Austriei, Stratford Canning se văzuse nevoit să renunțe la el și să adopte pe acela al lui Thouvenel, care a stat în bună măsură la baza protocolului conferinței.³³

Că diplomatul englez era departe de a fi favorabil Unirii Principatelor rezultă și din alte împrejurări. La sfîrșitul anului 1855 și începutul lui 1856 el a trimis pe Charles Alison, secretarul ambasadei, în misiune în Țara Românească, pentru a constata la fața locului situația și a raporta asupra dorințelor românilor. Deși Alison și-a informat superiorul că opinia publică din Principate era favorabilă Unirii, Stratford de Redcliffe a răspuns că el era conștient de avantajele Unirii, dar că „în împrejurările prezente” o astfel de soluție era „impracticabilă”.³⁴ Ca urmare a încurajărilor ambasadorului englez, un turcofil convins, care știa să îndeplinească ordinele guvernului său numai cînd erau conforme cu dorințele sale și care a strecurat miniștrilor otomani părerea sa personală că Unirea era indezirabilă, guvernul britanic necerînd-o insistent, Divanul otoman a refuzat să-i trimită lui Aali pașa, reprezentantul Turciei la Congresul de pace de la Paris, împuternicirile cerute de a discuta această chestiune.³⁵ Chiar dacă Stratford Canning, după cum menționa mai tîrziu Thouvenel, a putut favoriza Unirea înainte încheierii tratatului de pace de la Paris, cînd spera „o completă anexare a Basarabiei”,³⁶ este neîndoielnic că nu acest

lucru caracteriză vederile sale politice în problema Principatelor, ci ideile expuse în memorandum-ul său din 2 decembrie 1855, care aveau, după cum am văzut, o cu totul altă finalitate.

În afara memorandum-ului menționat, diplomatul britanic a redactat la 23 martie 1857 un al doilea memoriu confidențial destinat cabinetului de la Londra. Dacă primul din cele două documente aparținea unei faze inițiale în care chestiunea Unirii Principatelor fusese abia menționată în cursul Conferinței de la Viena din 1855, fără să se încerce o mai amplă discuție asupra realizării ei, memoriul din 1857 era elaborat într-un context istoric diferit de acela existent la sfârșitul anului 1855. Nu numai că problema unirii fusese pe larg dezbătută la Congresul de pace de la Paris, care hotărâse ca populația din Principate să fie consultată cu privire la organizarea lor viitoare, dar, între timp, se produsese, cum am menționat, o modificare de atitudine în defavoarea Unirii din partea Angliei. Dacă în timpul lucrărilor Congresului, reprezentantul britanic, lordul Clarendon, a sprijinit punctul de vedere francez în privința Principatelor, în perioada următoare, începând mai ales din a doua jumătate a anului 1856, diplomația engleză văzând în unirea celor două țări române un prim pas spre dezmembrarea Imperiului otoman și o posibilitate de întărire a influenței franceze în sud-estul Europei, va înceta să mai sprijine această idee, trecând de partea puterilor antiunioniste, Turcia și Austria.³⁷

Memoriul lordului Stratford de Redcliffe din 23 martie 1857 reflectă cât se poate de clar această situație. Spre deosebire de primul, care aborda și alte chestiuni legate de reorganizarea Principatelor, el este consacrat în întregime problemei Unirii. De asemenea, dacă memorandum-ul din 2 decembrie 1855 îi fusese solicitat diplomatului britanic de superiorul său direct, lordul Clarendon, cel de-al doilea era rezultatul propriei sale inițiative. Elaborând acest memoriu în momentul în care comisia de informare a puterilor garante se întrunea la București, ambasadorul englez la Constantinopol urmărea nu atât să comunice impresiile sale asupra subiectului — cum se preciza în depeșa cu care documentul era înaintat Foreign Office-ului — întrucât acestea erau deja bine cunoscute cabinetului de la Sț. James, cât mai ales să determine factorii de răspundere ai politicii britanice să se situeze ferm pe o poziție de sprijinire a Turciei în atitudinea ei antiunionistă. Dar care erau în data respectivă „impresiile” lordului Stratford în privința Unirii Principatelor? Cum se modificaseră ele față de acelea exprimate în memorandum-ul din 2 decembrie 1855?

Relevind antagonismul dintre dorința de unire a locuitorilor din Principate și intenția Porții de a menține cele două țări separate, spre a împiedica astfel desprinderea lor de Imperiul otoman, Stratford Canning considera că există multă exagerare și de o parte și de alta, chestiunea putând fi rezolvată — după părerea lui — prin „concesii reciproce”.³⁸ Între unirea cu un prinț străin și menținerea separației, o cale de mijloc ar fi constituit-o unirea cu un domnitor pămîntean, dar această soluție i se părea diplomatului britanic a nu fi decît o aminare a pericolului pentru Turcia — domnul pămîntean reprezentînd numai o soluție temporară pînă la instalarea unui prinț străin — și o dificultate în plus pentru Principate. Se impunea deci găsirea altor modalități de a împăca dorința de unitate a românilor cu necesitatea menținerii integrității Imperiului otoman susținută de diplomația britanică.

Era din acest punct de vedere un incontestabil avantaj — considera autorul memoriului — că marile puteri, care restabiliseră pacea, lăsaseră cîmp liber negocierilor, rezervîndu-și totodată dreptul de a decide ele însele în chestiunea Principatelor. Referindu-se la situația din Moldova și Țara Românească, el aprecia că „există un motiv serios să se presupună că majoritatea Divanurilor [ad-hoc] vor vota în favoarea unirii”. Totuși, după părerea lui, Poarta „chiar în ceasul al unsprezecelea, dacă este abil susținută de autoritățile locale, poate exercita o influență preponderantă” în Principate. Turcia era în acest fel invitată să nesocotească prevederile tratatului de la Paris prin care se asigurase locuitorilor celor două țări române libera exprimare a dorințelor lor, ceea ce aceasta, la inspirația și cu sprijinul nemijlocit al ambasadorului britanic, nu va întîrzia de altfel s-o facă cu prilejul alegerilor din vara anului 1857 pentru Adunarea ad-hoc din Moldova.³⁹

Nu era greu de prevăzut — se arăta în continuare în memoriu — că în momentul în care votul Divanurilor ad-hoc în favoarea unirii urma a fi luat în discuție de marile puteri reunite în conferință la Paris, așa cum se stabilise prin tratatul de pace din 18/30 martie 1856, acestea vor fi împărțite în două tabere adverse, una prounionistă cuprinzînd Franța, Rusia, Sardinia și Prusia, cealaltă antiunionistă formată din Turcia și Austria. Anglia, prin poziția ei oarecum intermediară între cele două tabere, avea datoria să stabilească dacă Principatele ar fi beneficiat într-adevăr prin unirea lor administrativă, iar Turcia s-ar fi expus unui risc serios prin îndeplinirea acestui obiectiv.

Încercînd să răspundă la prima întrebare, Stratford Canning ajungea la concluzia că sistemul de guvernare existent în Principate putea fi ameliorat și fără a se recurge la unirea lor. Avantajele care ar izvorî dintr-o singură administrație — considera el — „ar fi fost scump plătite prin dezvoltarea sentimentului național” al românilor. Datorită suspiciunii și ostilității cu care marile imperii limitrofe multinaționale, otoman și habsburgic, ar fi privit orice progres evident al acestui sentiment în imediată lor vecinătate, românii din Principate ar fi fost inevitabil înclinați să-și îndrepte din nou privirile spre Rusia, astfel încît aceasta și-ar fi redobîndit influența exercitată pînă nu demult asupra celor două țări române. Pe de altă parte — susținea autorul memoriului — uniformitatea în anumite domenii putea fi obținută și fără unire, o dovadă în acest sens oferind-o milițiile Moldovei și Țării Românești, organizate în general pe aceeași bază. Se sugera deci ideea că „uniformitatea instituțiilor” ar putea înlocui unirea, soluție care era departe de a satisface aspirațiile poporului român de unitate statală.

Diplomatul britanic se străduia totodată să-și convingă superiorii că nici din punct de vedere economic unirea n-ar fi oferit avantaje, invocînd în acest sens exemplul unor state federative ca Elveția și Statele Unite ale Americii, unde existau zeci de administrații separate compuse din numeroși funcționari. Mai mult decît atît, unirea ar fi dus, după părerea lui, la anihilarea inițiativei și a spiritului de competiție dintre cele două Principate, care acționau puternic nu numai la nivelul indivizilor ei și al întregii comunități. Opinia sa era că „Principatele ar fi avut puțin de câștigat prin unirea lor”, prosperitatea materială a locuitorilor celor două țări putînd fi realizată și în cazul menținerii separației lor.

Ceea ce îl neliniștea cel mai mult pe Stratford de Redcliffe era însă faptul că, prin unire, Principatele ar fi primit „un însuflețitor impuls” pe calea spre independență, ceea ce ar fi dus, implicit, la slăbirea legăturilor de suzeranitate cu Poarta și în final la desprinderea lor de Imperiul otoman. Adversar hotărât al Unirii Principatelor, pe care o considera încă din primăvara anului 1856 drept „o uriașă primejdie pentru Turcia”⁴⁰, ambasadorul englez la Constantinopol arăta că prin unire s-ar fi oferit celorlalte popoare supuse dominației otomane un exemplu de urmat, Bulgaria, Serbia, Muntenegru, Bosnia și Herțegovina reprezentând în opinia sa provinciile cele mai expuse acestei „tentații”. Din acest motiv, arăta el, chiar cu riscul de a-și înstrăina simpatia românilor, Turcia era hotărâtă să se opună prin toate mijloacele Unirii. Ea dorea însă să știe dacă Austria, la rindul ei, va persista în a se opune acestei soluții în orice împrejurare și dacă Anglia va veni în ajutorul străduințelor concertate ale celor două puteri antiunioniste la momentul oportun. De aceea, în finalul memoriului său, diplomatul britanic atrăgea atenția asupra necesității ca acele puteri care împărtășeau, mai mult sau mai puțin, punctul de vedere al Porții în chestiunea Unirii, în speță Austria și Anglia, să se înțeleagă între ele înaintea începerii conferinței de la Paris, în caz contrar existând toate șansele ca punctul de vedere al puterilor prounioniste, care formau majoritatea, să prevaleze în cursul tratativelor, fapt ce ar fi dus la discreditarea Angliei, care făcuse atâtea sacrificii pentru păstrarea integrității Imperiului otoman.

Întîlnim, așadar, în acest memoriu întregul arsenal de argumente, unele întemeiate, cum era acela că formarea statului național român ar fi impulsionat procesul dezagregării dominației otomane, altele cu totul false, prin care ambasadorul britanic la Constantinopol s-a străduit și a reușit să-și convingă propriul guvern să se opună aspirațiilor poporului român de unitate națională. Că temerile diplomatului britanic privind redobîndirea de către Rusia a influenței sale în Principate după Unire erau nefondate, evoluția ulterioară a statului român avea s-o dovedească. Tot atît de neîntemeiat era și „argumentul” că prosperitatea Principatelor putea fi realizată și în cazul menținerii separației lor, știut fiind că în concepția mării majorități a poporului român unirea reprezenta nu numai o simplă contopire administrativă a celor două țări, ci și începutul unui amplu proces de reforme menit să propulseze societatea românească pe calea modernizării și progresului. De fapt, nu era vorba atît de argumente, cit de false convingeri izvorite din optica tradițională a diplomației britanice de a privi soarta Imperiului otoman și, implicit, pe aceea a popoarelor supuse dominației ei. Așa cum arăta istoricul T. W. Riker, pentru politica engleză în chestiunea orientală rămînea dominantă dogma integrității Imperiului otoman, din care motiv Anglia „era tot atît de mult împotriva unirii ca și Marea Poartă”.⁴¹

Primind memoriul lui Stratford Canning, lordul Clarendon îi răspundea acestuia, la 14 aprilie 1857, că el fusese citit „cu mult interes” de membrii cabinetului, dînd totodată asigurări că guvernul englez împărtășea ferm punctul de vedere conform căruia Unirea ar fi însemnat „un prim pas spre independența Principatelor și, în consecință, spre o dezmembrare a Imperiului Otoman”, perspectivă ce „va fi întotdeauna întîmpinată de opoziția energetică” a Marii Britanii.⁴² Ministrul de externe britanic comu-

nica totodată că trimisese instrucțiuni în acest sens comisarului englez la București, Sir Henry L. Bulwer, făcându-i cunoscut că în opinia guvernului de la Londra „formarea unui stat unit ar tinde să slăbească legăturile dintre aceste provincii și Poartă”. „Ar fi, într-adevăr, surprinzător și în dezacord cu toată politica noastră de până acum — seria Clarendon — dacă ne-am situa contra Turciei într-o problemă care afectează drepturile și interesul Sultanului”.⁴³

Argumentul hotărâtor invocat de Stratford Canning în memoriul său pentru a se opune Unirii fusese, așadar, pe deplin însușit de guvernul britanic, mai puțin invitația de a se nesocoti libera exprimare a dorințelor românilor, secretarul de stat englez considerând că trebuia să se permită discutarea problemei Unirii de către Divanurile ad-hoc, evitându-se orice tentativă din partea vreunei puteri de a influența opinia publică din Principate asupra acestui subiect. Chiar și sugestia exprimată de Stratford Canning potrivit căreia unirea ar fi putut fi înlocuită printr-o uniformizare a instituțiilor celor două țări va reține atenția cabinetului de la Londra, ea reprezentând în perioada respectivă modul în care Marea Britanie concepea reorganizarea Principatelor.⁴⁴ Se urmărea prin acest compromis, care „era departe de a fi o dovadă de consecvență din partea guvernului englez”⁴⁵, împăcarea dorințelor populației din cele două țări române cu interesele marilor puteri, evitându-se unirea politică. Dincolo de calculele interesate ale marilor puteri, de opoziția mai mult sau mai puțin fățișă a unor diplomați, între care și ambasadorul Angliei la Constantinopol, Stratford Canning, români vor ști însă să găsească calea cea mai potrivită pentru realizarea aspirațiilor lor seculare de unitate națională. Înfăptuit de poporul român însuși, actul de la 24 ianuarie 1859, prin care marile puteri europene vor fi puse în fața unui fapt împlinit, va deschide posibilități noi dezvoltării sale libere în această parte a Europei.

NOTE

¹ Karl Marx, *Însemnări despre români (Manuscrite inedite)*, publicate de A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964, p. 107.

² Printre lucrările care abordează această chestiune, datorate unor istorici străini sau români, menționăm: W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia 1859*, Cambridge, 1929; T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856—1866*, traducere de Alice Bădescu, București, 1940; Harold Temperley, *The Union of Moldavia and Wallachia in the private letters of Palmerston, Clarendon and Cowley, 1855—1857*, în „Revue historique du sud-est européen”, XVI, 1937, nr. 7—9, p. 218—242; A. Oțetea, *Marile puteri și Unirea Principatelor române*, în *Omagiul lui Ioan Lupas*, București, 1943, p. 667—679; N. Corivan, *Unirea țărilor române în cadrul politicii europene*, în „Studii”, XII, 1959, nr. 1, p. 159—190; Leonid Boicu, *Diplomația europeană și cauza română (1856—1859)*, Iași, 1978; Beatrice Marinescu, *La position des diplomates et émissaires britanniques envers le mouvement unioniste des Principautés*, în „Revue Roumaine d'histoire”, XI, 1972, nr. 2, p. 265—279; eadem, *Romanian-British Political Relations 1848—1877*, București, 1983.

³ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VII. *Correspondență diplomatică engleză (1856—1859)*, volum întocmit de Valentina Costake, Beatrice Marinescu și Valeriu Stan, București, 1984.

⁴ Cf. Cornelia Bodea, *David Urquhart, Principele și mișcarea națională română*, în vol. *Unirea Principatelor și puterile europene*, București, 1984, p. 48—49.

⁵ *Ibidem*, p. 51—54.

⁶ Valeriu Stan, *Un proiect englez de organizare a Principatelor din timpul Conferinței de la Paris (1858)* în „Revista de istorie”, tom 40, 1987, nr. 1, p. 75—83.

⁷ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 55, 118; W. G. East, *op. cit.*, p. 41.

⁸ Cu privire la atitudinea antiunionistă a lordului Stratford de Redcliffe în problema Principatelor, în afara lucrării clasice a lui T. W. Riker, vezi mai recent Beatrice Marinescu și Gabriela Wagner, *The Union of the Romanian Principalities in the concerns of Stratford Canning as Ambassador in Constantinople, 1853—1858*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IX, 1970, nr. 2, p. 261—269; L. Boicu, *op. cit.*, p. 69—71 și indeosebi corespondența diplomatică a acestuia publicată în volumul citat în nota 3.

⁹ D. A. Sturdza și alții, *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, vol. II, București, 1889, p. 623, 638—643 (în continuare se va cita *Acte și documente*).

¹⁰ Asupra vieții și carierei diplomatice a ambasadorului britanic vezi Stanley Lane-Poole, *The Life of the Honorable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, vol. I—II, London, 1888; E. F. Malcom-Smith, *The Life of Stratford Canning*, London, 1933; Leo G. Byrne, *The Great Ambassador. A Study of the Diplomatic Career of the Right Honorable Stratford Canning..* [Columbus], Ohio University Press, 1964.

¹¹ Public Record Office, Londra-Kew, Foreign Office, General Correspondence, F. O. 78 Turkey/vol. 1093, nepaginat. Anexă la depeșa nr. 996 a lui Stratford de Redcliffe către lordul Clarendon din 2 decembrie 1855. Documentul poartă mențiunea „confidențial” și a fost identificat de noi, împreună cu celălalt memoriu al ambasadorului britanic, din 23 martie 1857, la care ne vom referi în continuare, pornind de la indicațiile oferite de lucrarea istoricului T. W. Riker,

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Vezi și *Acte și documente*, vol. II, p. 1094—1095.

¹⁸ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 55.

¹⁹ H. Temperley, *The Union of Moldavia and Wallachia...*, în *loc. cit.*, p. 221.

²⁰ *Ibidem*, p. 222.

²¹ W. G. East, *op. cit.*, p. 41.

²² Vezi N. Corivan, *Un projet anglais sur l'organisation des Principautés en 1855*, în „Revue du sud-est européen”, VII, 1930, nr. 4—6 (avril-juin), p. 83—85. În revistă articolul a apărut din eroare sub semnătura lui O. Boitoș.

²³ N. Corivan, care a publicat proiectul lordului Cowley, a observat asemănarea dintre cele două documente, afirmând că acesta își trăgea probabil sursa din cel redactat de Stratford Canning la cererea lui Clarendon și trimis cabinetului englez la 2 decembrie 1855. (Cf. N. Corivan, *La question de l'Union dans les projets européens d'organisation des Principautés Roumaines (1855—1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, IX, 1970, nr. 6, p. 967—968). Necunoscînd însă textul original al memoriului lordului Stratford, ci numai rezumatul istoricului T. W. Riker asupra lui, el nu și-a putut da seama că, de fapt, proiectul lui Cowley reproducea întocmai concluziile desprinse de Foreign Office din lectura memorandum-ului ambasadorului britanic la Constantinopol, concluzii care se găsesc la sfîrșitul documentului menționat.

²⁴ Arh. Ist. Centr., microfilme Franța, rola 286; Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Archives diplomatiques, série Mémoires et documents, Turquie, vol. 113, f. 282—283.

²⁵ P. Bataillard, *La Moldo-Valachie dans la manifestation de ses efforts et de ses vœux*, Paris, 1856, p. 16.

²⁶ Publicistul francez menționa ziarul „Le Siècle” din 21 februarie 1856 (*ibidem*, nota 2).

²⁷ *Ibidem*. P. Bataillard făcea chiar precizarea că proiectul menționat al lordului Stratford nu ar fi fost altceva decît dezvoltarea, într-o formă mai completă și mai precisă, a aceluia francez prezentat în 1855 Conferinței de la Viena de către baronul de Bourqueney (*ibidem*, nota 3).

²⁸ N. Iorga, *Coroșdența lui Știrbei Vodă*, vol. II, București, 1905, p. 284—285.

²⁹ Bibl. Academiei R.S.R., Msse, Coroșdența S 38(4)/DCXII. Ion Ghica către Stratford Canning, Pera, 23 ianuarie 1856.

³⁰ Paul Cernovodeanu, Marian Ștefan, *Pe urmele Magherilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1983, p. 365—366.

³¹ G. Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*, vol. IV, București, 1939, p. 163.

³² *Acte și documente*, vol. II, p. 1098.

³³ *Ibidem*, p. 923—924, 945—948.

³⁴ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 34.

³⁵ *Acte și documente*, vol. II, p. 1098. Vezi și Beatrice Marinescu, Gabriela Wagner, *op. cit.*, p. 263—264.

³⁶ Harold Temperley, *op. cit.*, p. 221.

³⁷ Beatrice Marinescu, *Romanian-British Political Relations, 1848—1877*, p. 65—69.

³⁸ Public Record Office — Londra-Kew, Foreign Office, General Correspondence, F. O. 78 Turkey/vol. 1258, nepaginat (Anexat la raportul confidențial nr. 268 al lui Stratford Canning către lordul Clarendon din 23 martie 1857).

³⁹ Prin nesocotirea cu bună știință a instrucțiunilor propriului guvern, Stratford Canning a jucat, după cum se știe, un rol important în declanșarea crizei diplomatice din vara anului 1857 legată de falsificarea alegerilor din Moldova de către caimacamul N. Conachi-Vogoride. Vezi în acest sens Beatrice Marinescu și Gabriela Wagner, *op. cit.*, p. 265—267; A. Oșetea, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, III, 1964, nr. 4, p. 683—685; *Documente privind unirea Principatelor*, vol. VII *Correspondență diplomatică engleză 1856—1857*, passim.

⁴⁰ *Acte și documente*, vol. II, p. 1100—1101.

⁴¹ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 49.

⁴² Public Record Office-Londra-Kew, Foreign Office, General Correspondence, F. O. 78 Turkey/vol. 1246, nepaginat.

⁴³ *Ibidem*. Vezi și *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. VII. *Correspondență diplomatică engleză 1856—1859*, p. 176—177.

⁴⁴ *Documente...*, p. 479, 522.

⁴⁵ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 118.

PRÉLIMINAIRES DIPLOMATIQUES À L'UNION DES PRINCIPAUTÉS : DEUX MÉMOIRES DE STRATFORD CANNING, L'AMBASSADEUR ANGLAIS À CONSTANTINOPLE

Résumé

L'étude met en évidence le grand intérêt que le problème des Principautés roumaines et surtout celui de leur union a suscité parmi les diplomates anglais de l'époque. Cet intérêt est reflété, entre autres, par les deux mémoires élaborés spécialement au sujet de l'Union par l'ambassadeur plénipotentiaire de l'Angleterre à Constantinople, Stratford Canning, le 2 décembre 1855 et le 23 mars 1857. À travers l'analyse de ces mémoires, l'auteur poursuit les conceptions du diplomate anglais concernant l'Union, aussi bien que l'influence qu'il a exercée sur le gouvernement britannique en train de définir son attitude vis-à-vis de cette question. Ainsi, on infirme l'opinion qui a circulé à un moment donné dans cette époque, selon laquelle Stratford Canning aurait été favorable aux desiderata roumains.

POPULAȚIA PRINCIPATELOR UNITE ROMÂNE ÎN 1859*

GRIGORE CIHRITĂ

Spre deosebire de trecut, în zilele noastre istoria nu mai este privită — și pe bună dreptate — doar ca o suită de fapte și evenimente survenite în procesul devenirii umanității, cât mai degrabă în dialectica raporturilor fundamentale dintre om și natura înconjurătoare în sensul cunoașterii acesteia în vederea utilizării resurselor ei, precum și în perspectiva acțiunii exercitate de om asupra sa însăși în curgerea generațiilor dar nu haotic, la întâmplare, ci în succesiunea formațiunilor social-economice. În felul acesta, omul (în sens istoric și mai puțin biologic) cu nevoile și aspirațiile sale fără de care nu poate fi concepută ideea de progres, luat nu izolat și nici însingurat ci integrat unor procese ori serii istorice de mai lungă durată, a căpătat în chip firesc locul central care i se cuvenea de drept și de fapt în cercetarea istorică. De aci necesitatea studierii sub toate aspectele și implicațiile a factorului demografic.

În țara noastră, cercetările de demografie istorică, neglijate în trecut, au luat avânt mai ales în ultimele două decenii. Rezultatele obținute, deși încurajatoare, se resimt încă din lipsa unei concepții clare și cu deosebire a unei metodologii unitare de investigație cu atât mai necesare în condițiile neefectuării până în pragul secolului XX a recensăminturilor periodice științifice întocmite, a curenței scriilor statistice omogene de durată, sau, astfel spus, datorită inexistenței unor date statistice sigure și comparabile. Cu toate acestea o confruntare atentă a datelor recensăminturilor efectuate la 1859—1860 în Muntenia și Moldova cu puținele și incoerentele informații statistice din epocile anterioare și cu cele sigure de la începutul secolului XX, pot să ofere reperele esențiale ale tabloului demografic a societății românești de la mijlocul secolului trecut.

Mai înainte de toate se impun două precizări de mare însemnătate și cu consecințe foarte importante. Prima are în vedere faptul că recensământul nu s-a făcut în ambele Principate (așa cum ne-am fi așteptat) după un formular unic, avînd deci rubrici identice, deși structurile socio-economice ale Principatelor, nivelul dezvoltării lor erau foarte apropiate (în multe privințe de-a dreptul similare) iar aspirația spre unire atât de profundă și unanimă încît, prin dubla alegere ca domnitor a colonelului

* Acest material constituie capitolul cu același titlu din lucrarea **Societatea din Principate în 1859** în curs de realizare la Institutul de istorie „N. Iorga”. Fiind, prin urmare, o lucrare de istorie, este aproape inutil de adăugat că ea va examina întreaga problematică potrivit concepțiilor specifice științei istorice și nu după metodologia proprie demografiei. Menționăm, de asemenea, că principalele date statistice, constatări și concluzii au fost încorporate comunicării prezentate în 27 decembrie 1987 la Laboratorul de demografie istorică al Universității din București.

Al. I. Cuza în ianuarie 1859, în momentul efectuării operațiunilor de recensare se înfăptuise deja o uniune personală. În 1860 Ion Ionescu de la Brad, relevînd deosebiri de metodă dintre cele două recensămînturi, aprecia că muntenii și moldovenii „ar fi putut a se uni pe terenul științific în aplicarea statisticii” potrivit principiilor uzitate în epocă¹, ceea ce ar fi contribuit, fără îndoială, la o mai temeinică cunoaștere pe ansamblu și pe zone geografice a realităților social-economice, așezînd astfel procesul unificării și modernizării societății românești pe baze mai apropiate situației de fapt existente. Recensămîntul întreprins separat în fiecare din cele două părți ale țării, mai mult ca sigur pentru a se evita complicații politice internaționale dar și din cauza organizării încă separate a Principatelor, nu oferă așadar posibilitatea efectuării din capul locului a unei analize unitare prin simpla prelucrare și totalizare a cifrelor dat fiind concepțiile statistice deosebite și, în consecință, criteriile diferite de înregistrare a datelor. De aci nevoia obiectivă a cercetării separate a celor două recensămînturi, din confruntarea acestora urmînd a se contura principalele constatări comune și concluzii integratoare. Este ceea ce am încercat să facem în paginile ce urmează.

A doua precizare se referă la exactitatea operațiunilor de înregistrare și de totalizare a datelor. Din verificări făcute cu ajutorul calculatorului au reieșit deosebiri, neconcordanțe între cifre, îndeosebi la totaluri, cu precădere la recensămîntul Munteniei. Exceptînd o diferență de 3412 locuitori ce apare la județul Rîmnicul Sărat, și care nu știm de unde provine, cele mai multe inexactități sînt de ordinul unităților, zecilor și doar în cîteva rînduri a sutelor, ceea ce ne îndeamnă să înclinăm mai mult pentru greșeli de calcul (în epocă — se știe — acestea se efectuau mintal, fiind folosite și instrumente manuale, de pildă abacul) și mai puțin pentru erori de tipar care s-ar fi putut strecura în cifrele totalizatoare. În fondul Direcției generale a statisticii din Țara Românească, aflat la Arhivele Statului București, nepăstrîndu-se formularele recensămîntului din 1859, nu există practic posibilitatea eliminării prin confruntare a nepotrivirilor amintite. Din acest motiv, cifrele generale conțin diferențe în plus sau în minus de unități, zeci și chiar sute de locuitori, cercetătorul urmînd a opta pentru una ori alta după criterii proprii. Pe deasupra tuturor acestor diferențe, rămîne neîndoielnic adevărul că cifrele înregistrate și totalizate aveau un procent înalt de exactitate, de peste 99%, fiind evident foarte mult dacă le raportăm la caracterul aproximativ al datelor statistice din epocile anterioare.

I

Potrivit datelor înregistrate de recensămîntul efectuat la sfîșitul anului 1859 și la începutul anului 1860 publicate în anii următori de C. Negruzzi, șeful oficiului statistic, Moldova (în limitele granițelor ei de atunci, inclusiv cele două județe Cahulul și Ismailul din sudul Basarabiei care îi fuseseră reîntegrate prin tratatul de pace din 18/30 martie 1856) avea în acel moment 1 463 927 locuitori². Curios este faptul că această cifră la care a ajuns primul recensămînt călăuzit după principii moderne a fost contestată chiar din acei ani ca nereală. Așa, de pildă, locțiitorul Direcției de statistică a Principatelor Unite, Ioan Petrescu, considerînd în 1865 suma

populației prea mică, după calcule numai de el știute, a ajuns la concluzia că cifra de mai sus trebuia sporită cu încă 28%³, dar care, în fapt, a fost sporită cu 38,26%, urcînd-o la 2.024.040 suflete. Deși unele critici aduse operațiunilor de recenzare par a fi întemeiate, totuși apreciem că L. Colescu avea perfectă dreptate cînd conchidea că „e greu de admis științificește ca pe baza unor calcule făcute în birou, oricît de multe osteneți ar fi costat ele, să se fixeze procentul omisiunilor comise în lucrarea de numărare și adăugînd acest procent să se stabilească populațiunea unei țări pînă la 1 locuitor”⁴. În consecință, el a propus în 1905 ca cifra de 1 463 927 să fie considerată bună și luată ca oficială⁵, propunere acceptată de atunci și pînă în zilele noastre de toți statisticienii și economiștii, la care ne raliem și noi.

Interesant este de comparat această cifră cu cele cunoscute pentru epocile anterioare și următoare spre a stabili astfel, fie și numai cu aproximație orientativă, curba creșterii populației Moldovei. După unele informații, la 1803 Moldova ar fi avut 528 784 locuitori⁶, cifră care se pare a fi cu mult sub aceea reală, fie și numai pentru faptul că nu poate fi admisă (comparînd datele incerte din 1803 cu cele sigure din 1859) o triplare a populației într-o jumătate de secol — adică în timpul a două generații⁷. Mai aproape de realitate par a fi datele catagrafiei din 1825 (1 100 490 suflete)⁸, din 1832 însumînd 1 192 340 locuitori⁹, precum și cele publicate de economistul N. Suțu în sumă totală de 1 462 105 locuitori¹⁰, cifre însă întrucîtva sporite ca urmare a aprecierii eronate că o familie tip era compusă din 5 persoane, pe cînd în fapt (după cum se va vedea mai departe) ei îi reveneau în medie mai puțin de 4 persoane, multiplicatorul 5 în concepția și practica vremii urmînd a compensa sustragerile de la înregistrarea contribuabililor cu prilejul întocmirii periodice a cataografiilor fiscale¹¹. Spre deosebire de cifrele de mai sus, confuze și contradictorii, cele pentru perioada de după 1859 obținute prin lucrări de recenzare au un caracter mult mai concludent, s-ar putea spune chiar științific. Așa, de pildă, la recensămîntul din 1899 Moldova (fără cele două județe din sudul Basarabiei care în 1878 au intrat în componența Rusiei) avea 1 848 122 locuitori, sporul demografic absolut înregistrat în 40 de ani fiind de 522 716 locuitori, adică în procente de 39%¹². Peste 13 ani, recensămîntul general din 19 decembrie 1912 a găsit pentru același teritoriu al Moldovei 2 131 527, deci un spor de 283 405 suflete,¹³ iar recensămîntul din 29 decembrie 1930 — 2 433 596 locuitori, ceea ce reprezintă un adaos de 302 069 locuitori într-un răstimp de 18 ani.¹⁴ Fără a mai reproduce și alte date din epoci mai recente, încheierea generală care se desprinde este că într-un interval de 71 ani populația Moldovei propriu-zise a crescut de la 1 325 406 locuitori în 1859 la 2 433 596 în 1930, ceea ce înseamnă un adaos în cifre absolute de 1 108 190 locuitori iar în procente o creștere de circa 83%. Această constatare, pe de o parte, nu vine în sprijinul teoriei „revoluției demografice” declanșată la mijlocul secolului XVIII și în prima jumătate a secolului XIX¹⁵ adusă în discuție de unii istorici și potrivit căreia în mai puțin de un veac populația s-ar fi triplat, iar, pe de altă parte, confirmă valabilitatea datelor statistice din anii 1859 — 1865.

Într-adevăr, urmărind statistica mișcării populației pe 1859 și 1860 a Moldovei se constată că în 1859 sporul natural al populației (adică dife-

rența dintre numărul născuților și al morților) a fost de 14 528, în procente de 1%, iar în 1860 de 17 154 suflete, adică 1, 17%.¹⁶ Mărimi asemănătoare se constată și în anii următori pentru ambele Principate.¹⁷ Raportînd pe noii născuți în fiecare an la masa populației din anul respectiv, statisticienii din Moldova — utilizînd o metodă de calcul răspîndită atunci în țările europene — au ajuns la concluzia că viața mijlocie în 1859 a fost de 34 1/4 ani iar în 1860 de aproximativ 30 de ani.¹⁸

În ce privește cea de a doua sursă principală de creștere a populației, prin imigranți, statisticile din anii 1859—1865 nu conțin asemenea date. Se pare că după valul masiv de imigranți evrei din anii 1846—1858 (apreciat la peste 100 000 suflete), după 1859 numărul acestora s-a stabilizat la un nivel relativ modest, în jur de 8 000 persoane pe an pentru ambele Principate.¹⁹ În fine, trebuie de asemenea precizat că numărul emigranților — după cîte ne dăm seama din documentele epocii — era cu totul neînsemnat, încît poate fi ignorat fără riscul de a falsifica tabloul de ansamblu.

În privința raportului dintre teritoriul însumînd 2 925 674 3/4 fălci și populația de 1 463 927 locuitori, este de constatat că în medie pentru un locuitor revenea 1 falcă și 2 875 stînjeni pătrați²⁰, adică aproximativ 36 locuitori pe km²,²¹ sau după datele și calculele lui N. Suțu, la o leghe pătrată reveneau 766 locuitori.²² Comparativ cu densitatea populației din alte state europene, era o situație medie, Moldova situîndu-se în urma țărilor din Europa occidentală dar înaintea Rusiei. Districtele cu cea mai redusă densitate a populației erau, în ordine, Cahulul, Ismailul, Suceava, Covurlui, Neamț etc. cele mai populate fiind Roman, Iași, Botoșani, Vaslui, Putna, Tecuci ș.a. Cel mai mare număr de locuitori aveau districtele : Iași (cu 148 795), Bacău (cu 139 009), Botoșanii (cu 121 251), Neamțul (cu 114 065) etc.²³ În general, populația era împrăștiată neuniform pe întreaga întindere a țării, partea situată între Carpați și Siret avînd o densitate mai mare decît aceea de la est de Siret și cu deosebire din sud-est (cîmpia Tecuciului și a Covurluiului). Pe podișul din dreapta Siretului, în zona colinară subcarpatică, pe văile mediene și inferioare ale riurilor coborînd din munți viețuiau cei mai mulți locuitori, în multe părți densitatea lor depășind 100 pe km². Și partea de nord-est (zona Dorohoi-Botoșani) unde se întindea antestepa, practicîndu-se o agricultură care depășea nevoile locale, densitatea era mai mare decît media pe întreaga Moldovă.²⁴

Fiind o societate cu o structură economică covârșitor agrară ai cărei locuitori aveau, prin urmare, ca principală ocupație cultura cerealelor și creșterea vitelor, este de la sine înțeles că cea mai mare parte a populației și anume 1 120 958 suflete (în procente 76%) locuiau în mediul rural²⁵, populația orășenească cuprinsă în 90 de orașe și țirguri ridicîndu-se la 342 969 de indivizi²⁶. Demarcația dintre populația orășenească și rurală este însă convențională, neconvîngătoare din moment ce 47 din cele 90 de orașe și țirguri aveau o populație sub 100 suflete²⁷ (în timp ce erau destule comune rurale cu 2—3 000 locuitori!) iar o mare parte din chiar populația orășenească avea ca principală ocupația tot agricultura.

Examinarea populației din punctul de vedere al raportului dintre sexe arată că numărul bărbaților era mai mare decît al femeilor : 755 680 din totalul populației erau bărbați (reprezentînd 51,62%) iar 708 247 femei (48,38%)²⁸. Din punctul de vedere al situației familiilor (= mena-

jelor, gospodăriilor), în 1859 au fost înregistrați 419 621 capi de familie și 1 044 306 membrii de familie. Aceasta înseamnă că, procentual, capii de familie reprezentau 28,66% din suma totală a populației, în timp ce membrii de familie 71,34%²⁹. Cu alte cuvinte, potrivit cifrelor și procentelor de mai sus, o familie-tip era compusă din mai puțin de 4 persoane (de regulă soț, soție și cel mult doi copii)³⁰ și nu cum se considera în epocă ca având cinci membrii³¹.

În sfârșit, trebuie reproduse cîteva date și despre structura populației după naționalitate, religie și supușenie (= protecțiune). Referitor la naționalitate, din totalul de 1 463 927 locuitori, românii erau 1 185 132 (adică 80,95%), evrei — 124 867 (8,53%), rasa slavă — 89 662 (6,12%), unguri — 37 869 (2,58%), rasa germană — 9 270 (0,63%), rasa romană 6 953 (0,47%), greci — 6 658 (0,45%), armeni — 3 435 (0,23%), turci — 81 (0,005%)³². Predominantă, așadar, populația românească se afla dispusă compact în toate districtele dar mai ales în cele din sudul și din partea central-estică a Moldovei (Putna, Tecuci, Neamț, Tutova, Vaslui ș.a.) în timp ce în districtele din nord erau concentrați cei mai mulți dintre evrei: Iași — 36 348 dintr-un total de 148 795 locuitori (24,43%), Botoșani — 21 187 din 121 251 (17,47%), Dorohoi — 11 502 din 103 671 (11,09%), Suceava — 8 529 din 96 224 (8,86%), etc.³³. Populația slavă (inclusiv bulgară) se afla în mare parte în districtul Ismail (76 871 dintr-un total de 105 494 suflete — 72,86%), unde avuseseră loc masive colonizări sub stăpînirea Rusiei, iar cea de proveniență maghiară (în realitate ciangăi) în districtele Bacău (22 426 din 139 069 — 16,12%) și Roman (14 756 din 86 139 — 17,31%)³⁴. În chip corespunzător, această structură se reflectă și în clasificarea după religii (cult): religia ortodoxă, dominantă, era îmbrățișată de 1 272 703 locuitori (86,94%), israelită — 124 867 (8,53%), catolică — 31 912 (2,18%), protestantă — 23 370 (1,59%)³⁵ etc.

La categoria supușilor străini, recensămîntul din 1859—1860 a înregistrat în total 21 519 persoane dintre care 6 164 capi de familie iar 15 355 membrii de familie³⁶. Dintre aceștia, cei mai numeroși erau supușii austrieci (2 912 capi de familie) și greci (1 368)³⁷. Aceste cifre par a nu corespunde realității deoarece, din alte surse, se știe că numai supușii austrieci (proveniți în majoritate covârșitoare din rîndurile românilor originari de pe teritoriile românești subjugate de Imperiul Habsburgic) erau de cîteva ori mai numeroși, unii șezători vremelnici, alții (cei mai mulți) stabiliți definitiv la sud și la est de Carpați. În orice caz, cifra cuprindea și populația pămînteană românească care în decursul timpului se pusese, din motive diferite, la adăpostul unei protecții străine. Oricum, trebuie reținut că în rîndul supușilor străini statistica n-a inclus minoritățile naționale conlocuitoare amintite mai sus (indeosebi evreii), și pe bună dreptate, deoarece aceștia nu căpătaseră dreptul de împămintenire, avînd deci un statut special, de toleranță, numai relativ puțini dintre ei bucurîndu-se de protecția vreunei puteri străine pe care reușise într-un fel sau altul s-o cointerezeze.

II

Spre deosebire de Moldova, datele recensămîntului din 1859—1860, efectuat sub supravegherea atentă și competentă a lui Dionisie Pop Marțian, au fost acceptate și prin urmare considerate de la început ca reale.

Potrivit acestora, populația Munteniei se cifra la 2 400 741 (după alte calcule la 2 400 921, deci un plus de 180) locuitori ³⁸, din care 1 586 596 în Muntenia propriu-zisă iar 814 325 în Oltenia. Această cifră era relativ apropiată de aceea dedusă după catagrafia regulamentară din septembrie 1831 — „cea dintii statistică demografică munteană mai amplă”, după aprecierea unui competent cercetător — care totaliza 1 920 590 suflete ³⁹, statistica lucrată către sfârșitul anului 1832 care evalua populația la 1 976 809 locuitori ⁴⁰, precum și aceea din 1857 reieșită după rolurile fiscale ale Visteriei ce avea înregistrate 467 596 familii, ceea ce dădea — după practica frecventă a epocii de a considera o familie avînd cinci membri — o populație de 2 337 980 locuitori ⁴¹ sau — potrivit datelor publicate de I. C. Filitti privind aceeași catagrafie — 466 152 familii însumînd 2 330 760 locuitori ⁴². În 28 de ani, între 1831—1859, populația Țării Românești a sporit prin urmare cu 481 151 locuitori, adică cu o rată medie anuală de $8\frac{0}{00}$ ⁴³.

Comparativ cu Moldova, coeficientul de creștere a populației din Muntenia începînd de la mijlocul secolului al XIX-lea și pînă la următorul recensămînt, cel din 1899, a fost mai ridicat. Așa, de pildă, în intervalul de timp amintit populația Munteniei propriu-zisă a ajuns la 2 659 517, înregistrînd deci o creștere de 68% în 40 ani, în timp ce a Olteniei a sporit la 1 181 243 (în procente, cu 45%) ⁴⁴. Unele județe și-au dublat chiar populația : Brăila de la 66 490 la 145 284 (o creștere de 119%), Ialomița de la 87 979 la 187 889 (114%), Ilfov de la 277 407 la 541 180 (95%) etc., în timp ce în altele sporul demografic a fost relativ modest : Gorj de la 145 937 la 171 300 (17%), Vâlcea de la 140 911 la 190 903 (35%), Mehedinți de la 185 631 la 249 688 (35%) ⁴⁵. În ansamblu, sporul mediu de 56,5% în 40 de ani se încadrează în limite superioare, semnificînd un coeficient de creștere mijlocie de 1,35% pe an ⁴⁶. Acest procent este confirmat și de sporul natural al populației, în 1859 excedentul celor născuți (71 624) față de morți (37 566) ⁴⁷ fiind de 34 058, sumă care, raportată la populația de atunci, reprezintă un adaos anual tot de aproximativ 1,3%. Trebuie reținut că contribuția procesului de imigrație la sporirea numărului populației pare a fi neînsemnată, după unele calcule (așa cum s-a consemnat mai sus) circa 8 000 persoane anual așezîndu-se la sud și est de Carpați ⁴⁸.

În privința densității populației, raportînd numărul total de 2 400 741 (ori 2 400 921) al locuitorilor la întreg teritoriul însumînd 14 625 154 pogoane, rezultă în medie un locuitor la 6,1 pogoane sau, convertind suprafața în leghe pătrate, 704 suflete pe o leghe pătrată ⁴⁹. Comparativ cu situația Moldovei, se aflau deci 62 locuitori mai puțini pe o leghe pătrată. Județele cele mai populate erau : Ilfov (incluzînd însă și Bucureștii) cu 277 407 locuitori, Dolj (împreună cu Craiova) — 212 718, Prahova — 199 314, Mehedinți — 185 631 ș.a. iar cele mai puțin populate se aflau situate în părțile sud-estice : Brăila — 66 490 locuitori, Rm. Sărat — 87 643, Ialomița — 87 979 ș.a. ⁵⁰. În genere, densitatea populației era mai mare (excepțînd iarăși județul Ilfov unde se afla capitala țării, căruia îi reveneau 1 359 locuitori pe o leghe pătrată) pe toată întinderea zonelor colinare subcarpatice, județul Vâlcea avînd, de pildă, 1067 suflete pe o leghe, Gorj —

1 013, Muscel — 954, Prahova — 806 etc., în timp ce județele situate pe Cimpia română înregistrau procentajele cele mai scăzute: Ialomița — 216, Brăila — 221, Rm. Sărat — 528, Buzău — 546 etc.⁵¹. Această imagine de ansamblu este confirmată și de geografii care au studiat harta detaliată întocmită de ruși la 1853. Astfel, G. Vâlsan constata că „o mare parte a regiunii care se afla imediat în apropierea muntelui” avea la jumătatea secolului XIX „o populație care întrecea chiar actuala medie a populațiunii totale a țărilor românești”. Cu alte cuvinte, depresiunile subcarpatice „erau relativ, în raport cu populația totală a țării, mult *mai populat*e decât acum”. În schimb, pe toată regiunea de stepă care, începînd de la răsăritul Bucureștilor, se lărgea tot mai mult trecînd riurile Ialomița, Siretul, Prutul unindu-se cu maiile stepe rusești, harta consemna „o mare minimă de populațiune”, așezările omenеști terminîndu-se aproape brusc la limitele acestuia. „Numai pe valea rîurilor îndrăzneau șiraguri de sate să pătrună în această împărăție a buruienilor. Așa e și în Basarabia, așa e și în colțul covurluian al Moldovei, așa e și în cimpia românească”⁵².

Potrivit datelor, 2 080 881 locuitori (în procente 86,67%) trăiau în mediul rural, avînd pe lingă agricultură și alte ocupații (comercianți, meseriași, profesii libere etc.) și doar 320 224 (adică 13,33%) în orașe și țirguri⁵³. Sînt cifre care indică, la fel ca și în cazul Moldovei, caracterul predominant rural a societății românești datorită agriculturii care constituia principala ocupație, sau, altfel spus, slaba dezvoltare a structurilor moderne industrial-urbane.

În totalul populației, ponderea bărbaților era mai mare decît a femeilor, și anume 1 240 181, adică 51,65% față de 1 160 740, respectiv 48,34%⁵⁴. Recensămîntul a înregistrat 569 464 capi de familie⁵⁵ (sau, cu alte cuvinte, gospodării, menajii) reprezentînd 23,72 din % întreaga populație, numărul membrilor de familie fiind de 1 739 840, adică 72,47%⁵⁶. Și aceste date confirmă faptul că o familie-tip era compusă din patru persoane, infirmînd astfel multiplicatorul 5 luat în calculul catagrafiilor fiscale pentru a se deduce numărul populației⁵⁷. Marea majoritate a capilor de familie (530 696) erau bărbați, femei deținînd o atare poziție fiind relativ puține (39 620)⁵⁸.

Interesantă din multiple puncte de vedere apare clasificarea populației după vîrstă, stabilindu-se, din păcate, ca singur criteriu despărțitor etatea de 15 ani, nefăcîndu-se așadar clasificări pe mai multe grupe de virste. Potrivit calculelor efectuate pe temeiul cifrelor statistice publicate, bărbații de peste 15 ani erau 732 264 (în procente, 30,50% din întreaga populație), în timp ce populația masculină sub 15 ani se ridica la 506 209 suflete, adică 21,08%. Totodată, existau 688 516 femei peste 15 ani (în procente, 28,67%) și 470 519 (19,60%) sub vîrsta limită luată în considerație⁵⁹. Dacă se au în vedere numai cifrele privind populațiile masculină și feminină sub 15 ani (în fapt aceștia erau în marea lor majoritate încă copii) (976 728 suflete reprezentînd 40,68%), la care trebuie adăugat firesc numărul foarte mare al adulților avînd 15—30 ani, atunci apare evidentă relația tinerete a societății din acea epocă, durata medie a vieții unui locuitor situîndu-se și pentru Muntenia — la fel ca în cazul Moldovei — undeva în apropierea cifrei de 35 ani.

Formularele pe baza cărora s-au cules în 1859—1860 datele statistice, n-au avut o rubrică privind structura populației după naționalitate,

așa cum se procedase în Moldova. Această omisiune poate fi întrucitva suplinită prin alte cifre. Totalitatea surselor documentare ale epocii de proveniență internă și externă sînt unanime în a releva că majoritatea covârșitoare a populației o formau românii, popor omogen răspîndit inegal pe întregul teritoriu. Că lucrurile stăteau într-adevăr așa, rezultă, mai întii, din împărțirea populației după religie, numărul „drept credincioșilor” (adică al ortodoxilor) din cele 17 județe ale Munteniei ridicîndu-se la 2 362 635 (în procente, 98,41 %) ⁶⁰. Este adevărat că în rîndurile „drept credincioșilor” trebuie incluși și locuitorii avînd aceiași religie dar aparținînd altor naționalități ca bulgari, sirbi, greci și ruși așezați, în scurgerea timpului, pe pămînturile străbune românești; oricum, numărul acestora era relativ neînsemnat, după cum se va putea vedea mai departe. După românii „drept credincioși” urmau, în ordine, catolicii (13 240 suflete, însemnînd 0,55 %), evreii (9 301—0,38 %, deci mai puțin de o zecime față de numărul celor din Moldova), protestanți (5 533—0,23 %), armeni (4 746—0,19 %) mahomedani (1 249—0,05 %), lipoveni (815—0,03 %) ⁶¹. În al doilea rînd, caracterul covârșitor majoritar al românilor reiese cu claritate din împărțirea populației după protecțiuni, „pămîntenii români” (după denumirea rubricii) fiind în toată Muntenia 2 367 889, în procente 98,63 % din întreaga populație ⁶². Îi urmau, în ordinea descrescătoare, supușii protecției Austriei (17 686 locuitori, adică 0,73 %), Greciei (4 768—0,19 %), Turciei (1 949—0,08 %), Prusiei (1 512—0,06 %), Rusiei (1 243—0,05 %, Angliei (1 070—0,04 %), Franței (530—0,02 %), Italiei (108—0,004 %) ș.a. ⁶³. În total erau, așadar, doar 29 621 (1,23 %) locuitori supuși vreunei protecții străine, printre aceștia putînd fi nu numai străini ci și români, așa după cum între pămînteni puteau fi și străini care renunțaseră la protecția străină. Pe deasupra acestor rezerve care nu pot antrena decît modificări minime, rămîne adevărul că marea masă a populației Munteniei (într-o proporție mai însemnată decît în Moldova) era formată din români.

III

Sintetizînd datele înfățișate mai sus și încercînd, atît cît e posibil, să trasăm în cîteva cuvinte liniile esențiale și să relevăm semnificațiile majore ale tabloului demografic al celor două Principate române în momentul hotărîrii lor de a se contopi, se cuvine mai înainte de toate precizată cifra reală totală a populației însumînd 3 864 668 (sau 3 864 848 locuitori dacă-i adăugăm și pe cei 180 amintiți mai înainte), cifră stabilită pentru prima dată prin operațiuni de recensare și nu dedusă ca pînă atunci prin calcule făcute asupra catagrafiilor fiscale. Față de cele 5 milioane frecvent avansate în epocă de către economiști, publiciști, oameni politici români și străini, fără ca aceasta să fi fost vreodată contestată ⁶⁴, noua cifră operează o diminuare masivă, de 22,70 %, care însă, purtînd girul exactității, trebuie luată ca atare așa cum, de altfel, s-a propus și s-a acceptat începînd din 1905. Trebuie reținut faptul deosebit de important că cu cele aproape 4 000 000 milioane de locuitori ai săi, statul român în curs de edificare la 1859 (căroră, firește, urmărea să li se alătore alte milioane de români de pe străvechile teritorii incorporate imperiilor vecine) se afla, după statele semnate ale tratatului de la Paris din 1856 care se implicaseră în soluționarea „chestiunii române”

ca puteri garante, între statele cu populația cea mai numeroasă de pe continent ⁶⁵. Așa, de pildă, potrivit datelor statistice conținute de publicațiile epocii, Belgia avea 4 529 461 locuitori, Suedia — 3 641 600, Olanda — 3 523 823, Danemarca — 2 468 713, Elveția — 2 392 740, Norvegia — 1 433 488, Grecia — 1 043 153 etc., în timp ce teritoriile de la sudul Dunării care, reunite, vor forma Bulgaria, numărau aproximativ 3 000 000 locuitori, iar Serbia 1 000 000 ⁶⁶. Rezultă limpede, așadar, că sub raport demografic Principatele Unite Române pe cale de a deveni România ocupau — după marile puteri ale vremii — o pondere și un loc de frunte în Europa, superioritatea ei față de vecinii de la sudul Dunării fiind evidentă. Această realitate demografică va da tărie și consistență factorilor politici, determinând în bună măsură rolul însemnat pe care-l va avea țara noastră în dinamica raporturilor internaționale.

După naționalitate, majoritatea covârșitoare o formau românii, popor omogen ca origine, limbă, obiceiuri, structură psihică, viețuind neîntrerupt pe vatra străbună. În cifre absolute, pămîntenii de religie ortodoxă din ambele Principate erau 3 638 749 (în procente 94,2%),⁶⁷ din rîndurile acestora urmînd a fi scăzute cel mult cîteva zeci de mii de greci, bulgari, sîrbi și ruși aparținînd aceleași religii. Românii locuiau pe întreg teritoriul țării, însă inegal distribuiți fiind mari diferențe între zonele colinare ale Carpaților răsăriteni și meridionali relativ dens populate și cîmpia încă sălbatică a Bărăganului și Burnasului, luncile inundabile ale Dunării, Siretului și Prutului. Datele furnizate de recensămînturile din 1859 surprind — din punct de vedere demografic — o fază esențială din istoria noastră, și anume începuturile populării stabile mai mult sau mai puțin uniforme a întregului teritoriu, sau, altfel spus, a tranziției de la așezarea multiseculară tradițională a populației în depresiunile munților, pe văile rîurilor ce coboară din aceștia, în zona dealurilor și a podișurilor, la cea a populării regiunilor propice cultivării cerealelor pe spații întinse ale cîmpiei situate în părțile sudice și estice ale Munteniei și Moldovei, precum și într-o mai mică măsură a terenurilor inundabile din vecinătatea marilor cursuri de apă. Această situație rezultă limpede atît din compararea datelor recensămînturilor din 1859 cu cel din 1899, cît și din studierea competentă a hărții geografice întocmite de ruși la 1853 cu aceea a Marelui Stat Major român de la sfîrșitul secolului al XIX-lea⁶⁸. Mutațiile capitaliste care aveau loc în economia românească determinate în primul rînd de cererea pe piața europeană a unor cantități sporite de cereale, declanșate odată cu izbucnirea războiului Crimeii, impulsionate de organizarea statului român modern, de reforma agrară din 1864 și de construirea rețelei principale de cale ferată, au accelerat ritmul și amploarea procesului redistribuirii populației în teritoriu în favoarea luării în stăpînire și cultivării pămînturilor fertile ale cîmpiei române. Cum recensămînturile din 1859 au înregistrat populația și pe unități administrative mai mici decît județele (plăși, ocoale), putîndu-se astfel delimita clar întinderea diverselor zone geografice, indicîndu-se, totodată, suprafața lor, o cercetare aprofundată cu ajutorul tehnicii de calcul actuale ar aduce clarificări foarte importante în privința gradului diferit de populare a întregului teritoriu. Oricum, deși în 1859 procesul amintit se afla de abia la începuturile sale, progresele apăreau evidente chiar și pentru contemporani.

Corespunzător structurilor precumpănitor agrare ale societății românești, principalei ocupații a locuitorilor care le furniza mijloacele de subsistență, cea mai mare parte a lor (aproximativ 82%) trăia și muncea în mediul rural, constituind în plan social ceea ce cu un termen integrator s-a numit din totdeauna țărănimea. În fine, trebuie neapărat reținut atât durata medie a vieții relativ scăzută a locuitorilor (în jurul a 34 de ani⁶⁹, care se înscrie, totuși, în limitele medii de atunci cunoscute pe continentul nostru), cât, mai ales, numărul masiv al tinerilor, ponderea lor majoritară. Aceasta înseamnă, din altă perspectivă, că la mijlocul secolului al XIX-lea societatea românească poate fi considerată tânără, viguroasă, receptivă la transformările modernizatoare, avîntul caracteristic vârstei avînd reale șanse de a se împleti cu cutezanța faptei bine gândite. Altfel spus, era o societate deschisă nu numai înnoirilor dar și elanurilor generoase specifice tinerilor — toate aceste realități imprimînd epocii de regenerare națională de la 1859 o nestăvilită forță și un mare dinamism. De aceea, nu este nici gratuită și nici măcar exagerată afirmația că tinerețea epocii Unirii a constituit una din cele mai importante premise ale amplului proces de restructurări organice pe care l-a parcurs societatea românească la mijlocul secolului al XIX-lea.

NOTE

¹ Gh. Stoica, Pena Niculicioiu și Gh. Ungureanu, *Ion Ionescu de la Brad, statistician*, în volumul *In memoriam Ion Ionescu de la Brad. 1818—1891*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 165.

² *Din lucrările statistice a Moldovei. Capitulum II. Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862, p. 124—125.

³ L. Colcescu, *Recensămîntul general al populațiunii României. Rezultate definitive precedate de o introducere cu explicațiuni și date comparative*, București, 1905, p. III. Admițînd exactă populația Munteniei în sumă de 2 400 921 locuitori, Petrescu stabilea astfel populația Principatelor Unite Române în 1859 la 4 424 961 locuitori, cifră care timp de cîteva decenii s-a admis ca oficială (*Ibidem*).

⁴ *Ibidem*.

⁵ Adăugată celei a Munteniei (2 400 921 suflete) se obținea astfel pentru Principate o sumă totală de 3 864 848.

⁶ Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Edit. Junimea, Iași, 1980, p. 119—120.

⁷ A se vedea și argumentele aduse de Louis Roman în recenzia la cartea Ecaterinei Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, în „Revista de istorie”, XXXIX (1986), nr. 3, p. 298.

⁸ Gh. Ungureanu, *Catagrafia locuitorilor Moldovei din 1825*, în „Revista de statistică”, XVIII (1969), nr. 10, p. 70.

⁹ E. Negruți, *Situație demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în „Revista de istorie”, XXXIV (1981), nr. 2, p. 244.

¹⁰ *Notițe statistice asupra Moldovei de prințul Nicolae Suțu*, Iași, 1852, p. 56—59.

¹¹ G. Retegan, *Catagrafiile regulamentare și problemele pe care le ridică*, în „Revista de statistică”, XIV (1965), nr. 6, p. 67.

¹² L. Colcescu, *op. cit.*, p. XX. În 1859 cele două districte Cahul și Ismailul aveau împreună 138 521 locuitori (*Din lucrările statistice a Moldovei ...*, p. 124.).

¹³ Sabin Manuilă, *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. IX: *Structura populației României*, București, 1940, p. 2.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Problema dacă la noi a existat sau nu o revoluție demografică și, în caz afirmativ, care fi sint începuturile, amploarea și consecințele — n-a constituit obiectul unor investigații sistematice, întemeiate pe analiza critică a totalității surselor documentare cunoscute și depistarea altora în arhive. Din acest motiv, puținele opinii exprimate pînă acum sint extrem de divergente.

Așa, de pildă, E. Mesaroș consideră — în contrast cu punctul de vedere înfățișat mai sus — că la noi revoluția demografică datează de la sfârșitul secolului XIX și primele decenii ale secolului XX, în deceniile anterioare nefiind un decalaj corespunzător între nivelul natalității și cel al mortalității (*Cu privire la revoluția demografică în România*, în „Revista de statistică”, XXII (1972), nr. 8, p. 43).

¹⁶ *Din lucrările statistice a Moldovei...*, p. 200—202, 204.

¹⁷ I. Colescu, *op. cit.*, p. XIX.

¹⁸ *Ibidem*, p. 200, 204. Recensământul din 1895 privind întreaga Românie având o clasificație a populației după grupa de vîrstă indică, de pildă, că 28,3% din populație era sub 10 ani, că totalul celor sub 40 de ani era de 78,7%, în timp ce acei de peste 51 de ani nu reprezentau decît 9,3% (I. Colescu, *op. cit.*, p. XXXIV). Credem că aceste proporții, în linii mari, ar putea fi valabile și pentru societatea românească de la mijlocul secolului XIX.

¹⁹ *Ibidem*, p. XIX.

²⁰ *Din lucrările statistice a Moldovei...*, p. 181.

²¹ E. Negruți, *op. cit.*, p. 248.

²² *Notițe statistice...*, p. 60.

²³ *Din lucrările statistice a Moldovei...*, p. 124—125.

²⁴ A se vedea și G. D. Cioriceanu, *La Roumanie économique et ses rapports avec l'étranger de 1860 a 1915*, Paris, 1928, p. 47.

²⁵ *Din lucrările statistice a Moldovei...*, p. 116—123, 170.

²⁶ *Ibidem*, p. 179. Proporția s-a păstrat aproape neschimbată și în primele decenii ale secolului XX: la recensământul din 1912 populația din mediul rural era de 1 634 271 iar cea din mediul urban de 497 256, pentru ca în 1930 să fie înregistrați la sate 1 841 169 locuitori iar la orașe 592 127 locuitori (S. Manuilă, *op. cit.*, p. 4, 6).

²⁷ *Din lucrările statistice a Moldovei...*, p. 179.

²⁸ *Ibidem*, p. 124—125, 185.

²⁹ *Ibidem*, p. 186.

³⁰ Iată și raportul asupra stării civile a capilor de familie: însurați — 313 188 (în procente, 74,82%), burlaci — 21 179 (5,06%), văduvoi — 26 975 (6,44%), văduve — 57 279 (13,68%), (*Ibidem*, p. 187).

³¹ Recensământul din 1895 a găsit pe totalul României de atunci, în condițiile sporirii populației cu 54% față de 1859, un număr de 1 443 412 menajii (= familii), fiecărui menaj revenindu-i în medie 4,4 persoane. Procentual, menajii compuse din 2 persoane erau 18,4%, din 3 persoane — 18,8%, din 4 persoane — 16,9%, din 5 persoane — 14,2%, din 6 persoane — 10,5%, procentajul diminuindu-se masiv în continuare (I. Colescu, *op. cit.*, p. XXIX). Socotim că situația din 1859 nu putea fi mult diferită față de cea din 1895.

³² *Din lucrările statistice a Moldovei...*, p. 136, 189.

³³ *Ibidem*, p. 136.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 137, 189.

³⁶ *Ibidem*, p. 124—125.

³⁷ *Ibidem*, p. 142.

³⁸ „Anale statistice pentru cunoștința părții muntene din România” (în continuare se va abrevia: An. st.), București, an I, nr. 2, trim. II/1860, p. 108—109. În tabelul din An. st. seria II, an VI, 1865, p. 36—37 în dreptul jud. Rm. Sărat s-a strecurat o neconcordanță, totalul sufletelor fiind de 87 643 cu 3 412 mai puține decît cifra de 91 055 care se întilnește peste tot.

³⁹ Louis Roman, *Evoluția numerică a populației Țării Românești și migrația externă (1739—1831)*, în „Studii și articole de istorie”, București, XXIII (1973), p. 23.

⁴⁰ Ion Cojocaru, *Țara Românească după statistica generală din 1832*, *ibidem*, VII (1965), p. 154—155.

⁴¹ „Isis sau Natura. Jurnal pentru răspîndirea științelor naturale și ezacte în toate clasele”, București, an II, nr. 43, 22 noiembrie 1857, p. 340—341.

⁴² Ioan C. Filitti, *Populația Munteniei la 1857*, în „Analele economice și statistice”, București, XIV (1931), nr. 9—12, p. 121—123. Catagrafia—recensământ din 1838 a înregistrat 383 801 familii, întreaga populație fiind 1 479 905 suflete, ceea ce indică o medie de 3,9 indivizi la o familie (Ion Donat, G. Retegan, *La Valachie en 1838 (d'après un source statistique inédite)* în „Revue Roumaine d'Histoire”, IV (1965), nr. 5, p. 936. Autorii consideră, și pe bună dreptate, că cifra de 1 479 905 locuitori nu corespunde realității, numărul persoanelor ne înregistrate urcîndu-se la circa 500 000, încît întreaga populație este apreciată la aproape 2 milioane locuitori (*Ibidem*, p. 937). †

⁴³ Louis Roman, *op. cit.*, p. 16 ; *idem*, *Démographie et société aux Pays Roumain (XVIe—XIXe siècles)*, în „Nouvelles études d'histoire”, vol. VI, partea I, Edit. Academiei R.S.R. București, 1980, p. 292.

⁴⁴ L. Colescu, *op. cit.*, p. XX.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ An. st., 1865, p. 194—195.

⁴⁸ Potrivit datelor statistice, în 1861 au intrat în Muntenia cu forme legale pe la toate punctele vamale 62 253 indivizi și au ieșit 55 757, rămânând deci în țară 6 496 persoane. În 1862 diferența între cei intrați (87 676) și cei ieșiți (75 997) a fost de 11 679. În 1863 numărul celor intrați în toată România (prin urmare, în ambele Principate) s-a ridicat la 109 419 iar a celor ieșiți la 94 569, diferența fiind de 14 850 (An. st., an IV, nr. 13—16, trim. I—IV, 1863, p. 26—33). Dar câți din cei rămași s-au stabilit efectiv în țară? Și, apoi, care va fi fost în realitate numărul celor veniți de peste granițe fără forme? Nici măcar cu aproximație nu se va putea ști decît dacă vor fi date la iveală alte surse statistice ori izvoare documentare complementare.

⁴⁹ An. st., 1865, p. 20—21.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² G. Vălsan, *O fază în popularea Țărilor Românești*, în „Buletinul Societății geografice române”, XXXIII (1912), nr. 1—2, p. 216—218 (sublinierile aparțin autorului).

⁵³ An. st., an. I, nr. 2, trim. II, 1860, p. 98—101 ; vezi și *ibidem*, 1865, p. 46.

⁵⁴ *Ibidem*, 1860, p. 108—109.

⁵⁵ *Ibidem*. Din cauza diferenței amintite la jud. Rm. Sărat de 3 412 locuitori, în unele date statistice publicate în 1865 numărul apare diminuat cu 922 capi de familie (*Ibidem*, 1865, p. 36—37).

⁵⁶ *Ibidem*, 1860, p. 108—109. În afara familiei se situau 51 617 calfe, învățăcei, servitori reprezentînd 3,82 % din totalul populației (*Ibidem*).

⁵⁷ Acest lucru rezultă și la nivelul comunei, privită ca unitate administrativă de bază. Astfel, după formularul recensămîntului din februarie 1838 al comunei Titești, județul Arges, cele 145 familii aveau în total 257 copii (adică, în medie, 1,77) grupați astfel : 32 familii nici un copil, 37 — un copil, 32 — 2 copii, 27 — 3 copii, 14 — 4 copii, și una cite 5, 6 și 8 copii (Gh. Cruceană, I. Duțulescu *Recensămîntul populației din anul 1838 în comuna Titești, raionul Pilești*, în volumul, *Din istoria statisticii*, București, 1969, p. 472).

⁵⁸ An. st. 1865, p. 36—37.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 38—39.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 40—41.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Doar „Almanahul de la Gotha” pentru anul 1859 dădea — după surse oficiale — cifre mai aproape de realitate : 1 400 000 locuitori pentru Moldova și 2 600 000 pentru Muntenia („Almanah de Gotha. Annuaire diplomatique et statistique pour l'année 1859”, p. 794, 803).

⁶⁵ Cum se întîmplă deseori în cercetarea științifică, Dan Berindei în lucrarea monografică *Societatea din România în deceniul premergător euceririi independenței* (aflată în manuscris la Institutul de Istorie „N. Iorga”), încheiată în vara anului 1988, a ajuns concomitent cu noi la comparații și concluzii în bună măsură asemănătoare.

⁶⁶ „Almanach de Gotha”, 1859, p. 377, 762, 626, 415, 774, 766, 543, 794, 806.

⁶⁷ L. Colescu, *op. cit.*, p. XLIV. În această cifră s-au inclus tacit și cei aproximativ 300 000 țigani dezrobiți șezători în ambele Principate.

⁶⁸ Vezi mai ales G. Vălsan, *op. cit.*, p. 201—226 ; Vintilă Mihăilescu, *Vlășia și Mostiștea. (Evoluția geografică a două regiuni din cîmpia română)*, București, 1925, p. 112—134 ; *idem*, *Așezările omenesti din cîmpia română la mijlocul și la sfîrșitul secolului XIX. O comparație între harta rusească din 1853 și harta topografică română de la sfîrșitul secolului XIX*, în „Academia Română. Memoriile secțiunii istorice”, seria III, tom. IV, București, 1925, p. 41—104.

⁶⁹ La această concluzie a ajuns și comisia, avînd în frunte pe Al. Odobescu, care s-a ocupat cu pregătirea participării României la expoziția universală din 1867 de la Paris (*Notice sur la Roumanie. Principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale*, Paris, 1867, p. 17).

LA POPULATION DES PRINCIPAUTÉS UNIES ROUMAINES EN 1859

Résumé

Après l'analyse des données offertes par le premier recensement de l'époque moderne, réalisé à la fin de l'année 1859 dans les deux Principautés roumaines qui, réunies, donneront naissance à la Roumanie moderne, l'auteur précise le chiffre réel de la population (3 864 848 habitants), de 22,70% plus réduit par rapport aux 5 millions fréquemment invoqués à cette époque-là. Avec ses 4 millions d'habitants environ, l'État roumain moderne se situait en 1859 parmi les premiers États de dimension moyenne du continent, avant la Suède, la Hollande, le Danemark, la Suisse, la Norvège, la Grèce etc. En ce qui concerne la nationalité, la majorité dominante (3 638 749 habitants) était formée par les Roumains (représentant 94,2% du total), peuple homogène comme origine, langue, préoccupations économiques, spiritualité, qui habitait l'entier territoire ancestral, mais qui n'y était pas uniformément répandu : il y avait de grandes différences entre les zones coupées de collines des Carpathes Orientales et Méridionales dont la population était relativement dense et, d'autre part, les plaines encore sauvages du Bărăgan et du Burnas, les prairies inondables le long du Danube et du Prut. Conformément aux structures agraires qui prédominaient à l'époque, approximativement 82% de la population vivait et travaillait à la campagne. La durée de vie moyenne des habitants était relativement réduite (34 ans environ). Les données présentées et commentées dans l'étude conduisent à la conclusion que la société roumaine de 1859 — jeune, vigoureuse, réceptive vis-à-vis des transformations et de la modernité — a imprimé à l'époque de régénération inaugurée par l'Union des Principautés une force et un dynamisme irrésistibles qui ont stimulé un processus ample de restructurations organiques, imposé par la nation roumaine entrée autour de cette date sur la scène de l'histoire, pleinement consciente de son rôle et de sa mission.

OPINII PRIVIND DEZVOLTAREA INDUSTRIEI NAȚIONALE ÎN ANII 1859 — 1866

RĂDU-DAN VLAD

Realizarea Unirii Principatelor a adus cu sine instaurarea unui nou regim care avea ca prim obiectiv modernizarea societății românești. Era normal, deci, ca sectorul economic să se bucure de o atenție deosebită, cu atât mai mult cu cât, datorită vicisitudinilor istoriei, țările române rămăseseră în urma statelor din vestul și centrul Europei, care porniseră cu mult înainte pe calea dezvoltării capitaliste.

În 1859, când Alexandru Ioan Cuza a fost ales domn în cele două principate, se poate spune că România era o țară predominant agricolă. Aproape toți factorii de răspundere din Principate, cu mici excepții, care nu puteau însă în nici un chip influența mersul societății românești, erau de acord că trebuie făcut ceva pentru fondarea unei industrii naționale. Felul în care trebuia procedat pentru realizarea acestui deziderat era însă diferit.

Rolul pe care trebuia să-l joace industria în cadrul economiei naționale și mijloacele prin care ea urma să fie creată au constituit un important subiect de confruntare între cele două mari grupări — conservatoare și liberală — care se aflau în prim planul scenei politice românești.

Conservatorii, reprezentanții intereselor marii moșierimi, considerau că România este o țară „eminamente agricolă” și, ca atare, accentul trebuie pus pe dezvoltarea acestei ramuri a economiei naționale, industria urmînd să se dezvolte numai ca un auxiliar capabil să asigure prelucrarea și valorificarea superioară a produselor agricole. Problema creerii unei industrii autohtone nu era considerată de ei ca o chestiune de actualitate, ci ca ceva ce urma să preocupe societatea românească într-un viitor destul de îndepărtat. La ordinea zilei, susțineau ei, ar fi fost înființarea unei industrii cu caracter meșteșugăresc, care să folosească materia primă agricolă și animalieră¹, industria propriu-zisă urmînd să apară doar atunci cînd agricultura nu va mai putea absorbi toate brațele de muncă și cînd țara va dispune de capitaluri ce nu vor mai putea fi întrebuințate în cultura pămîntului².

Îndată după Unire, cei care au întrevăzut importanța industriei pentru societatea românească și au militat consecvent pentru promovarea unei politici de industrializare a țării au fost liberalii, reprezentanții noii clase — burghezia — care se remarcase tot mai mult ca un element de progres în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Deși respingeau cu hotărîre conceptul „România țară eminamente agricolă”, liberalii au fost obligați de realitatea existentă să accepte primordialitatea agricul-

turii în cadrul economiei românești, ceea ce însemna că „ei concepeau dezvoltarea industriei în strînsă interdependență cu agricultura”³.

Lupta dintre aceste două curente politice — conservator și liberal — își va găsi expresie pe plan doctrinar economic în confruntarea dintre partizanii politicii liberului schimb și cei ai politicii protecționiste. Grupările conservatoare susțineau, în general, politica liberului schimb, dar trebuie menționat că și o bună parte dintre liberalii moderați erau adepții acestei teorii, remarcîndu-se în special grupările conduse de Ion Ghica și Nicolae Ionescu. În primii ani ai domniei lui Cuza, chiar și C. A. Rosetti și E. Winterhalder sînt susținători fervenți ai liberului schimb, cu toată opoziția lor vehementă față de curentul politic conservator. Curentul protecționist, promovat în principate de Dionisie Pop Marțian, un adevărat „Bălcescu al economiei noastre naționale”⁴, va fi susținut cu ardoare, alături de promotorul său, de liberalii radicali în frunte cu I. C. Brătianu, dar și de partizanii liberalului democrat M. Kogălniceanu și de marele enciclopedist B. P. Hasdeu.

Problemele economice, în general, și cea a industrializării țării, în special, nu au atras numai interesul specialiștilor, ci ele au devenit, curînd după formarea statului unitar, una din preocupările primordiale ale cercurilor guvernante. La nici un an de la alegerea sa în fruntea celor două principate, Alex. I. Cuza, precizează cu claritate noua politică economică pe care urma să o promoveze. Cunoscutul mesaj domnesc din 6/18 decembrie 1859 rezerva un întreg capitol „Industriei, comerțului și agriculturii”, prin care doctrina liber-schimbistă era consacrată ca politică oficială: „Serviciul cel mai însemnat de făcut acestor trei ramuri ale activității omenești este de a le pune sub regimul libertății celei mai absolute ... Noi nu admitem nici un soi de sistem proteguitor ... Să ne socotim fericiți că pe pămîntul nostru nu există niciuna din acele industrii artificiale ce nu pot să se ție decît prin puterea unor legi speciale. Sub cuvînt de a proteja lucrul național ele nu produc adesea alt rezultat decît jignirea intereselor nației întregi în folosul a cîțiva particulari ... Tot felul de monopoluri și de privilegii vor fi proscrise ... fără a împiedica nicidecum libertatea concurenței ... Guvernul meu voește dar libertatea industriilor și dezvoltarea lor fără întrebuintarea de mijloace artificiale și încît ele vor ști a răspunde la adevăratele noastre nevoi”⁵. Victoria doctrinei liberului schimb era deplină. Și nu mic trebuie să fi fost rolul jucat de economistul Ion Ghica la obținerea ei. Contribuția sa la redactarea acestui mesaj domnesc nu poate fi negată dacă ținem seama că el era adeptul înfocat și de nezdruccinat (pînă la sfîrșitul vieții, cînd falimentul acestei politici era evident pentru toată lumea) al liberului schimb și la acea dată era prim-ministru, funcție care-i acorda un loc important în întocmirea mesajului, pe care-l și contrasemna.

O precizare o considerăm însă absolut necesară. Al. I. Cuza a fost constrîns să adopte o astfel de politică economică prin mari presiuni externe, în special din partea Austriei⁶. O dovedește și faptul că, deși mesajul său se situa pe poziția neintervenției statului în dezvoltarea industriei naționale, două ramuri erau exceptate: „Industria fierului către care se leagă studia băilor de fier și de cărbune de pămînt, căci o țară agricolă nu poate fără ele; și II-lea înființarea de atelii pentru construirea și dresul mașinilor agricole atît de trebuincioase într-o țară

ca o noastră care pre de mult e mănoasă, pre atit de puțin e poporată”⁷. Și nu numai atit. Măsurile luate, de multe ori la sugestia domnitorului, întotdeauna cu aprobarea sa, privind dezvoltarea și ocrotirea tinerei industrii românești, timide în primii ani de domnie și mult mai pregnante după 1864, dovedesc că domnul Unirii „atribuia industriei însemnăta-tea cuvenită în cadrul procesului de dezvoltare economică a tînărului stat unitar”⁸.

Atit în țară, cit și în străinătate, mesajul domnesc din 6/18 decembrie 1859, care consfințea aderarea Principatelor Unite la politica liberului schimb, a fost salutat cu mult entuziasm. Ion Ghica, coautorul mesajului cum am mai spus, perora că „toate clasele ar fi fost în cîstig” prin promovarea acestei politici⁹. Azeziunea economiștilor și publiciștilor contemporani la noua politică guvernamentală este aproape totală. Ion Ionescu de la Brad, Al. Vericeanu, Al. Moruzi, E. Winterhalder etc. se întrec să elogieze noua direcție imprimată de Al. I. Cuza economiei naționale. Chiar și unul care, nu peste mulți ani, va deveni cel mai înfocat partizan al curentului protecționist și chiar șef de școală, P. S. Aurelian, la acea dată însă încă subjugat de frumusețea ideatică a teoriei liberului schimb, nu-și poate reține admirația față de „un guvern care manifestă neîncetat dorința de a organiza industria țării, de un guvern care ne-a promis realizarea graduată a escelentului său mesagiu”¹⁰.

Nu este deci de mirare că mesajul domnesc din 6/18 decembrie 1859 era primit cu mult entuziasm și în străinătate. La două săptămîni de la publicare, în cadrul ședinței din 5/17 ianuarie 1860, Josepk Garnier, secretarul Societății de Economie Politică din Franța, declara: „Acest document ... care ne vine dintr-o țeară mică unde instituțiile publice sunt în puternică stare, este o afirmație foarte însemnată despre sănătoasele doctrine economice cari trebuie să dirige guvernele; ea face cea mai mare onoare Principelui și miniștrilor cari l-au scris și poate servi model oamenilor de stat și puterilor mari și de mijloc”, iar plenul adunării se grăbea „să transmită Principelui Alexandru Ioan espresia sentimentelor ce inspiră cetirea mesagiului său, amicilor progresului și libertăților economice”¹¹. Aceleași sentimente de grațitudine față de ideile liberale ale mesajului avea să-și exprime și Societatea belgiană de economie politică din Bruxelles, în ședința sa din 24 ianuarie/5 februarie 1860, precizînd că șeful puterii executive din Principatele Unite își „propune a rezolva principalele chestiuni politice și administrative conform principiilor profesate de societatea belgiană pentru economie politică”¹².

Singura voce care s-a ridicat împotriva politicii promovate prin mesajul domnesc din 6/18 decembrie 1859 a fost cea a economistului Dionisie Pop Marțian, pe atunci director al Statisticii statului și al „Anualelor economice”. În articolul intitulat *Mesajul Priniciar*, după ce arată că entuziasmul străinătății se explică numai prin faptul că mesajul „proclamă principiile comerțului liber” în timp ce guvernele europene „sunt toate în cea mai mare sau mai mică măsură protecționiste a industriei indigene”¹³, Marțian își pune următoarea întrebare: „Dar oare noi nu avem nimic de a protege? Este libertatea de comerț a se trece în mod absolut în legile ce vor regula viața noastră economică?” Și, deși era funcționar al statului, avînd deci obligația, cel puțin morală, de a susține politica promovată de șeful statului, nu se sfiește ca prin răspun-

sul ce și-l dă să atace direcția economică a acestuia : „Guvernul României au fost și va fi pentru libertatea comerțului. Acest principiu însă, se va putea menține numai prin înlesnirea și progresul națiunii în cunoștințe economice. Acel guvern carele zice : « comerțul este liber în această țară », nu va putea face acest serviciu umanității, fără de a-și uita serviciul ce este dator naționalității, înlesnindu-i mijloace de a-și câștiga capitalul inteligenței, fără care nu numai nu va putea concura în nimic la mișcarea economică întranațională, ci generoasa deviză va deveni o calamitate pentru națiune”¹⁴.

Era prima manifestare publică a curentului protecționist în lunga și anevoioasa polemică pe care o va duce cu partizanii doctrinei liber-schimbiste. Glasul acesta singular — dar hotărît și puternic prin forța argumentelor sale — al politicii naționale în economie avea să crească treptat și, după lupte anevoioase și îndelungate, să cucerească opinia publică românească, determinând, în cele din urmă, schimbarea politicii economice a guvernului român.

În următorii ani, însă, politica liberului schimb, promovată de partizanii curentului conservator, va fi atotbiruitoare. Unul dintre fanaticii susținători ai teoriilor economice liberale din apus era Al. Moruzi, care considera că țara noastră nu poate progresa decât în cadrul celei mai desăvârșite libertăți, o industrie românească fiind cu neputință de creat deoarece ar constitui ceva artificial care ar impune „numai sacrificii unui popor fără să-l servească la nimic”, îndemnând să fie părăsite „rătăcirile trecutului : restricțiunea, prohibiția ; să distrugem obstacolele . . . să stabilim nu în principiu — ca pînă acum — dar în fapt, libertatea muncii și a comerțului”¹⁵. Direct interesat în valorificarea produselor agricole pe piața externă în condiții cât mai avantajoase, prințul Al. Moruzi mergea pînă acolo încît cererea ca Principatele să devină „un vast întrepriz comercial deschis produselor lumii, toate țările contribuind indirect, prin avuțiile lor, să o mărească pe a noastră”¹⁶. Ca toți reprezentanții liberului schimb, el nu discerne între libertatea schimbului la export și libertatea la import : „Noi n-avem nici manufacturi de protejat, nici fabrici de încurajat, nici capitaluri suficiente pentru a le stabili. Neavînd pentru moment, în afară de agricultura noastră, nici o industrie propriu-zisă, trebuie să ne apropiem puterea industrială a celorlalte țări, să o atragem, să o naturalizăm oarecum”¹⁷.

Un alt susținător al politicii liberului schimb era Nicolae Suțu, care nu atribuia statului decît un rol indirect, de ajutor și îndrumare, neadmițînd nici taxe protectoare la import, nici prime de încurajare sau taxe fiscale la export, cu toate că se declara un convins aderent al nevoii de industrializare a țării. Însărcinat de Comisia Centrală de la Focșani, al cărui membru era, N. Suțu elaborează în 1861 un proiect de lege intitulat „Propunere pentru osebitele mijloace țintitoare la propășirea industriei” în care afirma : „Este timpul să se sfîrșească cu greșelile trecutului, este timpul să se recunoască că nu vom fi chemați a realiza nici un progres serios, dacă nu începem a ne ocupa, cu toată căldura de industria noastră, întuind în mod sincer pe drumul tras de alte națiuni . . .”¹⁸. Pentru impulsivitatea industriei naționale N. Suțu avea în vedere doar organizarea învățămîntului profesional, libertăți comerciale, înlesniri de producție, transport ieftin, circulație monetară regulată, măsuri și greutăți uniforme, prime și

concursuri¹⁹. Această lucrare, care de altfel a rămas în cartoanele Comisiei Centrale de la Focșani fără a mai fi luată în discuție de Adunarea Electivă, deoarece Comisia avea să fie desființată prin actul Unirii de la 24 ianuarie 1862, ni-l înfățișează pe primul nostru economist un convins adept al concepțiilor clasice și liberale.

În sprijinul politicii liberschimbiste se manifestase, încă din 1860, și conducătorul grupării conservatoare, Barbu Catargiu, care arăta că omul nu poate „regula arbitraricește, prin legi mărginite și imperfecte, țesătura vastă și complicată a intereselor omenirii”, atrăgând atenția că legea poate să protejeze numai dacă concurența și schimburile sînt libere²⁰.

Ion Strat, primul profesor de economie politică în România modernă, afirma în 1860, la deschiderea cursului său de economie politică la Universitatea din Iași, că „pe lângă agricultură, trebuie dată o impulsivă puternică fabricelor și manufacturilor de cari se feresc oamenii încă la noi, ca de niște întreprinderi cari au întotdeauna un rezultat rău”²¹. Mijloacele de îndreptare propuse de Strat cu acest prilej se înscriu însă pe linia concepției conservatoare privind dezvoltarea industriei naționale, fiind formulate incoerent, nesistematic, respingînd intervenția sau rolul statului. Pe aceeași linie se înscrie și urmașul său la catedra ieșană, Al. Gheorghiu, care, încă din lecția introductivă, ținută la 24 octombrie 1864, își preciza concepțiile economice: „Economia politică vede că legea liberului schimb, cu toate piedicile sistemelor prohibitive, trece peste confiniile diverselor națiuni și asumă caracterele unui fapt universal”²².

Un alt profesor de economie politică, Al. Vericeanu, care ocupase catedra de la Facultatea de drept din București în dauna economistului Dionisie Pop Marțian, s-a manifestat și el ca un aprig susținător al ideilor liberului schimb, atît în presă cît și de la catedră. În coloanele „Românului” atacă fără cruțare protecționismul deoarece „violetă cele mai sacre principii: justul, libertatea, proprietatea...”, face elogiul nemăsurate libertății comerciale: „înlesniți schimburile și veți vedea ce mare progres dobîndește industria națională... libertatea comercială nu poate vătămă nici de cum industriei naționale pentru care pozițiunea locului este favorabilă... cu libertatea comercială industria unui stat bine organizat... progresaază cu pași gigantici”. Nu oferă însă nici o cale de urmat în vederea creerii și dezvoltării industriei naționale în afară de libertatea deplină a schimburilor, la fel cum nu dă nici o explicație cînd respinge instituirea unui sistem vamal protecționist: „Care este avantajul vămilor? Niciunul. Care dezavantagiile? Nenumărate, din toate puncturile de vedere...”²³!

Cu aceeași vehemență respingea și Gr. M. Sturdza „acea sistemă protecționistă, prohibitivă care duce la întemeierea de monopoluri și lovește adevărata producție națională”, făcînd, totuși, o excepție pentru industria de armament²⁴.

Printre partizanii doctrinei liberului schimb se situau și grupările liberal moderate, constituite în jurul unor personalități ca Ion Ghica sau Nicolae Ionescu, și chiar liberali radicali, ca C. A. Rosetti sau E. Winterhalder.

Unul din cei mai infocați susținători ai liberului schimb, Ion Ghica a desfășurat o intensă activitate pentru promovarea și aplicarea acestei politici, atît ca publicist, cît și ca om politic, după realizarea unirii princi-

patelor române. Deși considera că întemeierea unei industrii naționale este „o cugetare mare și folositoare”, se pronunță împotriva protecției industrii naționale și a stimulării ei de către stat, considerându-le a fi „un rău foarte mare, a cărui consecințe sunt necalculabile”²⁵, în special pentru consumator, care, prin această politică „totdeauna este păgubit”²⁶. Ca atare, I. Ghica dorea ca industria românească să ia ființă nu prin instituirea unei politici protecționiste, ci folosind materiile prime, mâna de lucru și debușeele de care țara dispunea, împreună cu capitalurile străine. Se pronunța pentru crearea unei industrii care să fie un adjuvant al agriculturii, deoarece „nu putem și nu trebuie să fim multă vreme încă, câteva veacuri poate, decît o nație numai agricolă”²⁷. Pe aceeași linie, se pronunța împotriva întemeierii industrii zahărului, „la noi cultura sfeclei nu e adaptabilă . . . cere arătură adîncă pe care cu greu o putem dobîndi cu vitele noastre”, a postavurilor fine și a mătăsurilor, pe care, după el urma să le importăm „încă mulți ani”, a hirticii, deoarece „fabricile cele mici nu pot lupta cu cele mari și perfecționate”, și a celei a fierului, fiindcă nu avem cărbune și „este mult mai avantajos . . . să-l cumpărăm de la Newcastle”. Singurele industrii care se puteau dezvolta la noi, aprecia Ion Ghica, erau cele producătoare de parafină, lumînări de stearină, ipsos, var, nisip, humă, cărămidă, ceramică, sticlă, postavuri populare, pielărie, chibrituri, dar și acestea fără nici o intervenție a statului. Împotriva concurenței produselor străine asigura că singura măsură eficace era „să facem tot așa de bine sau să-i întrecem . . . căutînd soluțiunea în asociațiuni, interesînd la beneficii atît capitalul, cît și munca”²⁸.

Alături de Ion Ghica și alți liberali moderați se pronunțau pentru crearea unei industrii naționale pe calea asociațiilor, dat fiind lipsa acută de capital pe care o resimțeau țările române în primii ani după Unire. Ziarul „Românul” e plin de apeluri pentru înființarea unor societăți de încurajare a industriei și de asociații între meseriași²⁹, precizînd că producătorii autohtoni numai pe calea asocierii puteau rezista cu succes concurenței străine făcută de „exploatațiunea mare” și de fabricatele realizate cu ajutorul mașinilor puse în mișcare „cu puterea aburului sau a electricității” și asigurînd că în țările dezvoltate numai spiritul de asociație și solidaritate „a dat industriei o îmboldire atît de puternică”³⁰. În concepția acestor liberali moderați, asociațiile și societățile industriale erau singura cale prin care s-ar putea crea „mulțimea de industrii de care astăzi suntem tributari străinului”³¹.

Un adept convins al liberalismului economic era și agronomul, cu majore preocupări economice, Ion Ionescu de la Brad, care, în noiembrie 1859, deschidea la Iași un curs liber de economie politică și contabilitate. În toate intervențiile sale de la catedră sau în presă a făcut elogiul doctrinei liberului schimb și a luat atitudine împotriva protecționismului, care socotea el, ar îngreuna exportul cerealelor noastre, mergînd pînă acolo încît cerea desființarea tuturor vămilor³².

Asemeni lui Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad nu se pronunța direct împotriva industrializării țării, numai că industria românească, aprecia el, trebuia să folosească numai materia primă oferită de agricultură: „Pe lingă agricultură nu este îndoială că și industria țării trebuie a se bucura de toată sollicitudinea guvernului, și aceasta cu atît mai mult cu cît dezvoltarea industriei are o influență considerabilă asupra agriculturii,

aceste două ramuri fiind strâns legate”³³. Și aceasta pentru că agricultura trebuia să rămână și pe viitor principala ocupație a poporului nostru : „Românul din firea lui nu este dispus a părăsi industria agricolă. Afară de aceasta, pozițiunea geografică, fertilitatea și ieftinătatea pământului îl solicită a se deda cu preferință la industria agricolă, a face din această industrie națională obiectul travaliului principal, cu care poate înființa schimbul și relațiuni de solidaritate cu toate celelalte popoare”³⁴.

Printre aderenții la teoria liberului schimb s-au aflat, în prima jumătate a deceniului al șaptelea, și o parte din liberalii radicali în jurul lui C. A. Rosetti și E. Winterhalder. Acesta din urmă și-a exprimat cu multă asiduitate convingerile pe tărîm economic în coloanele ziarului „Românul”^{34bis}. Cu toate că se pronunța pentru cea mai desăvîrșită libertate a comerțului, el nu era împotriva ajutorării și protejării industriei naționale. Cu multă clarviziune el arăta cauzele care produsese răminerea în urmă a economiei românești. „O mare parte din ele trebuie să le atribuim stării politice a țării noastre și sistemului urmat de guvernele trecute, care, în loc de a încuraja născîndul nostru comerțu, juna noastră industrie, le mai pune stăvilă și împiedicări și poprea dezvoltarea lor. Ce industrii ar putea prospera într-o țară bîntuită de neconținere invaziei străine ? . . .” — iar pentru remedierea situației propunea înființarea unei bănci naționale, a unor moderne căi de comunicație, a unei monede naționale și a unui minister al agriculturii, industriei și comerțului, în cadrul căruia să ființeze o secție pentru lucrările publice, în sarcinile căreia să intre și „încurajarea acelor industrii de care avem atita trebuință și care prin natura lor pot prospera”, precum și asocierea³⁵.

Aplicînd ideologia liberschimbistă la situația concretă a României acelei epoci, Winterhalder se apropie de economiștii partizani ai aceluiași crez prin concepția că în țara noastră, „destinată prin natură la agricultură”³⁶, dezvoltarea industriei este condiționată de produsele solului și nu poate avea loc decît în măsura în care agricultura și pământul în genere oferă materia primă : „Nu este cu putință ca industria și comerțul să prospere pînă cînd mai întîi agricultura nu face progrese generale”³⁷.

Winterhalder a cunoscut destul de bine opera conaționalului său Friederich List, promotorul curentului protecționist, dar, datorită atașamentului său la școala liberului schimb, se detașează de acesta în privința politicii vamale : „Cu tot respectul ce am pentru geniul puternic al învățatului economist german, care a conceput marea idee a asociațiunii duaniarie germane (Zollverein), difer în privința aceasta de opiniunea lui. Starea de tranziție, temporală oprire a libertății schimbului, nu-mi pare a fi o necesitate ; din contra, crez că este mai mult un obstacul în dezvoltarea născîndii industriei și că sistema, numită protecționistă, este vătămătoare și poate fi înlocuită mai bine printr-o sistemă de încurajare, care lasă concurenței mîna d-a-și exercita puternica ei stimulațiune”³⁸. Bun cunoscător al situației economice românești el face în continuare cîteva referiri care ni-l etalează nu numai ca un economist de valoare, ci și ca un patriot interesat direct în schimbarea stărilor existente în patria sa adoptivă : „O industrie numai atunci nu poate susține concurența străină, cînd lipsește materia brută (primitivă) sau cînd mănoperea (lucrul) este mult mai scumpă decît în alte țări. La noi nici unul din aceste cazuri nu există prin urmare nu pot fi decît foarte puține industrii cari să nu le putem exer-

cita cu folos, fără a vedea trebuință de o tarifă protecționistă, ci numai de o încurajare înțeleaptă prin sutele de mijloace ce la are guvernul”³⁹.

Peste câțiva ani, Winterhalder, care între timp își mai revizuiuse opiniile, fără a renunța însă la ideologia liberului schimb, al cărui partizan va rămîne ca și Ion Ghica, de altfel, pină la sfîrșitul vieții, revine asupra necesității dezvoltării unei industrii naționale oferind și mijloacele prin care considera că acest lucru se poate obține : „a acorda preferință fabricilor din țeară pentru produsele ce le cumpără statul în trebuința armatei, spitalelor și altor stabilimente ; a întocmi expozițiuni publice, periodice, de industrie națională ; a acorda, precum se face în Engllitera, premie de exportare pentru articole fabricate în țară, a înlesni formarea asociațiunilor ; a întocmi burse și mai cu seamă a introduce camere de comerț și de industrie”⁴⁰. Dacă în 1860 E. Winterhalder cerea, pentru dezvoltarea industriei autohtone, înființarea unui minister de specialitate, acum, în 1863, cînd acest deziderat fusese îndeplinit, își manifestă nemulțumirea pentru slaba lui activitate : „Avem un ministeriu special de agricultură, de industrie și de comerț care însă de cînd există n-a dat decît foarte puține dovezi de utilitatea sa, n-a produs avantajile ce comerțul, industria și agricultura erau în drept a aștepta de la dînsul”⁴¹.

Deși rămas credincios ideilor liberschimbiste, Winterhalder începe să se detașeze net de adepții conservatori ai aceleiași ideologii, care se mențineau pe poziția „România țară eminentemente agricolă” : „Nu ne putem dar uni cu părerea unor oameni cari pretind că România este un stat agricol, că trebuie să perfecționăm numai agricultura noastră și să nu ne ocupăm de loc de industria țerei . . . Negreșit că România este un stat de preferință agricol, dar aceasta nu va să zică că este exclusiv agricol, nu va să zică că alături de agricultură să nu poată prospera și industria”⁴². Și Winterhalder merge și mai departe de data aceasta, distanțîndu-se și mai mult de companiile săi de ideologie care admiteau cel mult dezvoltarea unei industrii naționale mici, adică a atelierelor meșteșugărești : „. . . la noi tocmai industria mare, producțiunea colectivă prin ajutorul mașinilor, prin asociațiunea capitalurilor poate prospera mai bine, poate fi folositoare țerei și nu credem că acea industrie va trebui să rămîie mărginită la consumațiunea din țeară numai, credem că va putea concura foarte bine cu producțiunea străină”⁴³.

Winterhalder nu se referea, desigur, la posibilitățile imediate ale industriei de a concura produsele similare din străinătate. Aceasta o spusese cu claritate cu cîteva luni mai înainte : „ar fi o amăgire din parte-ne a ne închipui că, în condițiile în cari ne aflăm vom putea exporta produsele industriale”⁴⁴. Tot atunci însă își exprimase încrederea neșarmurită, asemenea tuturor companiilor săi din tabăra liberalilor radicali, în viitorul industriei naționale, ca și al României de altfel : „Va veni negreșit timpul cînd vom putea susține și concurența cu străinătatea, cînd produsele industriei române se vor găsi pe tîrgurile lumii, acest timp va veni după ce va crește populațiunea țerei, după ce, prin îmbunătățirea mijloacelor de schimb, va fi scăzut prețul instrumentului de lucru sau dobînda banilor, după ce vom poseda mai bune mijloace de comunicațiune”⁴⁵.

Acestea ar fi, în mare, pozițiile pe care s-au plasat partizanii teoriei liberului schimb față de chestiunea atît de vitală pentru viitoarea evoluție a societății românești moderne, cea a creării unei industrii proprii. După

cum s-a putut observa cu ușurință, deși toți erau adepți convinși ai aceleiași teorii, luările lor de poziție diferă foarte mult. Situația, deși la prima vedere ar putea părea de neînțeles, își găsește explicația logică în apartenența lor de clasă sau în interesul cărei clase militează.

În general, cei mai înfocați susținători ai libertății schimburilor s-au dovedit elementele conservatoare care reprezentau interesele celei mai retrograde clase, marea boierime (după 1864, marea moșierime), direct interesată în vânzarea fără nici o restricție a produselor moșilor lor și care din aceste motive susțineau că țara noastră trebuie să rămână pentru totdeauna o țară eminentă agricolă care își va putea procura cu ușurință, toate produsele de care are nevoie, și mult mai ieftin, din străinătate.

Alți susținători ai principiului libertății schimburilor erau conservatorii moderați, care acceptau, totuși, înființarea unei industrii, dar numai în măsura în care asigura prelucrarea produselor agricole și fără nici un sprijin din partea statului.

Printre susținătorii teoriei liberschimbiste se aflau și liberalii moderați, care recunoșteau necesitatea dezvoltării industrii naționale, dar erau de părere că aceasta să se realizeze în timp, fără nici o intervenție din partea statului. Și ei susțineau că industria românească trebuie să fie strâns legată de agricultură, să prelucraze produsele acesteia, dar în același timp și să o slujească oferindu-i mașinile unelte de care avea atîta nevoie. Spre deosebire de conservatori, liberalii moderați acceptau și crearea unor industrii mari, dar numai atunci cînd agricultura nu va mai putea absorbi toate brațele de muncă și în țară vor exista suficiente capitaluri care nu vor mai putea fi investigate în agricultură. Și viitorul acesta era, după cum nu se sfiau să afirme, foarte îndepărtat, peste cîteva secole chiar. Principalul mijloc de promovare a industrii era, în concepția lor, asociațiile, iar în unele situații acceptau chiar un protecționism limitat, care însă să se încadreze în principiul liberului schimb.

În cadrul acestui curent al liberului schimb s-au încadrat și cîteva dintre liberalii radicali, în special cei legați de interesele burgheziei comerciale, direct interesate în acordarea unor cît mai mari libertăți în exercitarea profesiei. Poziția lor este mult mai înaintată, fiind partizanii fondării unei puternice industrii naționale, pentru realizarea căreia cereau intervenția directă a statului, acceptînd încurajarea tinerei industrii, dar nu și protejarea ei prin tarife vamale protecționiste. Subjugați de ideile umaniste ale teoriei economice liberale, dar și de avantajele pe care aceasta le crea comerțului, nu-și dădeau seama că acea industrie națională înfloritoare, capabilă să concureze industriile avansate, nu se va putea crea niciodată numai cu mijloacele preconizate de ei.

Dacă pînă în anul premergător Unirii Principatelor toți economiștii noștri erau adepți ai teoriei liberului schimb (singura excepția a constituit-o Dionisie Pop Marțian, care pentru prima dată în literatura noastră economică, în „Studii sistematice în economia politică”, a atras atenția asupra pericolului ce-l reprezintă pentru economia națională aplicarea în practică a acestei ideologii), după proclamarea liberului schimb ca politică oficială, la 6/18 decembrie 1859, — și aceasta numai din motive de politică externă, cum am mai spus —, ca o reacție de autoapărare a unui organism inoculat cu un vitus distrugător, a început să se manifeste în presă și naționalismul economic prin propagarea teoriei protecționiste.

Cel ce a declanșat ofensiva împotriva liberalismului economic, cum am mai spus, a fost Dionisie Pop Marțian. Poziția lui, deși singulară, nu era o noutate. În lucrarea sus citată își prezentase cu multă clarviziune concepțiile economice. Chiar în prafața primei sale lucrări, *Economia socială*, Marțian atrăgea atenția asupra marelui pericol ce pîndește țările române: „... astăzi, ne mai putîndu-se practica cucerirea țărilor prin asaltul armelor, statele influențatoare trimit înainte industria și comerțul ca să le pregătească calea pentru o ocaziune mai favoritoare. Deci de vom scăpa de dependența politică, ni se gătește alta — economică”⁴⁶. Singurul mijloc de a feri tinerele principate române de un nou jug, cel economic, era, după el, promovarea unei politici protecționiste, deoarece „protecțiunea este o necesitate pentru toate statele unde presează a se îngriji de înflorirea manufacturii și fabricatelor interne”⁴⁷. Combătînd „jurnalistica patriei” care luase poziție împotriva acestei teorii noi, el arăta că „sistemele protecționale întrucît nu suferă importul manufacturilor străine ca să nu suprima pe cele interne... principiul ei este just și rațional, căci care econom va suferi ca să cumpere pentru trebuința casei, pînă cînd aceste le poate îndestula cu produsele membrilor familiei”⁴⁸. Marțian nu plēda însă pentru permanentizarea acestui regim, arătînd că el este necesar numai în perioada începuturilor industrializării: „am convingerea că (în ultima fază) nu mai sunt folositoare, ci din cauză că este în natura protecțiunii industriale ca ea să țină numai pînă cînd industria a prins bine rădăcini, cînd apoi cu încetul să o espună necesității de a ține proba concurenței străine”⁴⁹.

Deoarece partizanii liberalismului economic aduceau în sprijinul teoriei lor politica de totală libertate a comerțului promovată de statele cele mai înaintate din Europa, Anglia și Franța, Marțian arată că la început și Anglia și Franța au fost protecționiste, iar ultima a renunțat de curînd la această politică, numai după ce industria ei a ajuns la un asemenea grad de dezvoltare „încît să poată concura cu cea engleză”. Cum situația țărilor române este cu totul alta, nu trebuie „a jura atît de pripit pe tot ce se clopoțtează sub eticheta libertății”, deoarece întotdeauna „amorul de-apropelului va începe de la eu”⁵⁰.

Peste cîțiva ani revine asupra acestei chestiuni: „esemplul model nu trebuia să-l luăm din actualitatea popoarelor înaintate, ci din comparația prozei mai multor popoare din timpul cînd se aflau în împrejurări economice ca ale noastre”. Cerînd economiștilor noștri să-și adapteze scrierile la realitățile prezente ale țării noastre, ține să sublinieze că „fiecăre ețate își are tractamentul ei”⁵¹.

De aceea Marțian le atrage atenția liberschimbistilor noștri: „a predica libertatea schimbului fără taxe, se cuvine popoarelor industriale, cari, după ce prin măsurile cele mai prohibitive au ajuns a avea o industrie națională ce poate înfrunta orice concurență, acum îndamnă pe alții a nu le imita, ci a cumpăra prisosul producției lor”⁵², iar atunci cînd aceștia afirmă că ideile școlii economice engleze sînt universal valabile le răspunde că toți corifeii ei servesc numai interesele Imperiului Britanic, care nu urmărește altceva decît „ocuparea de nouă țărimuri” și de aceea sînt interesați în propagarea ideii de libertate absolută a comerțului, ideie „pe care niște plagiatori nesocotiți încearcă a o propaga și la noi”⁵³.

Marțian a fost primul economist român care și-a dat seama de importanța vitală care o reprezintă pentru economia românească dezvoltarea unei industrii proprii. Conștient de acest lucru, a militat tot timpul scurtei sale vieți pentru realizarea acestui deziderat. Și tot el a fost primul care a întrevăzut importanța industriei grele, ca și rolul pe care trebuie să-l joace statul în dezvoltarea acestei ramuri economice. Cum în acea epocă în țările române nu existau întreprinzători capabili să fondeze o industrie autohtonă, Marțian și-a dat seama că statul este singurul în măsură să o realizeze. Întreprinderile statului urmau însă să aibă doar o funcție educativă, temelia edificiului nostru industrial neputând căpăta viabilitate decât susținut de o puternică inițiativă particulară⁵⁴. Naționalist convins, Marțian atrăgea însă atenția că statul, în toate inițiativele sale, trebuie să folosească numai mijloace proprii, fără să facă apel la capitalul străin, a cărui penetrare în România ar constitui o gravă amenințare pentru independența economică, dar și politică, a țării⁵⁵.

În vederea realizării industriei naționale, Marțian cerea statului să-și asume și alte responsabilități. Printre acestea se număra și aplicarea unui sistem rațional de impunere a impozitelor, deoarece „un denariu ce se ia de la un ram de industrie poate avea ca urmare ca în doi ani acel ram al industriei să fie părăsit”⁵⁶. De asemenea avea în vedere și folosirea sistemului vamal în scopul încurajării industriei. Când, în 1860, în țările române nu erau exploatare zăcămintele de fier necesar întreprinderilor ce-l prelucrau, Marțian critică noul tarif vamal deoarece n-a sancționat „scutirea fierului, elementul cel mai trebuincios pentru industria noastră”, arătând că „a scuti fierul crud, instrumentele și mașinile de fier este o cerință vitală pentru economia națională, pină când noi nu-l vom produce însuși”⁵⁷.

Intuind rolul deosebit de important pe care-l poate juca un tarif vamal protecționist în dezvoltarea industriei naționale, Marțian nu se sfiește să critice noul tarif vamal adoptat de regimul politic condus de Al. I. Cuza și să ceară modificarea acestuia în așa fel încît : „a) să se taxeze la vamă mai mult articuli de lux și acele articule ce și noi producem, b) să se ușureze cu atât mai mult taxa obiectelor neapărat trebuincioase pentru ramurile industriei naționale, c) esportul produselor naționale să se taxeze după o scară mai mobilă; să nu se taxeze decât numai produsele cu cari alții nu pot concura cu noi și pină la gradul ca să nu le prea scumpească pentru consumenții străini”⁵⁸. Peste un an, în 1861, revine asupra rolului vămilor în dezvoltarea industriei naționale, arătând că „În nici un stat nu este admis principiul : că vămile sunt înființate cu scop curat fiscal, ci pentru a proteja industria indigenă, deși practica vămilor aduce foloase adesea destul de mari”⁵⁹.

Cunoscînd bine — prin natura funcției sale de director al Serviciului de statistică — structura importurilor și exporturilor românești, Marțian atrage atenția guvernanților atît asupra pierderilor pe care le înregistrează economia națională datorită lipsei unei industrii proprii, lipsă care determină exportarea produselor noastre brute, neprelucrate, la un preț de cost foarte scăzut, și apoi, importarea acelor și produse, prelucrate, la un preț mult mai ridicat, cît și asupra necesității intervenției imediate a statului pentru a pune capăt importării obiectelor de lux : „Partea cea mai mare a importurilor noastre și în acest an, ca și în ceilalți, nu sunt

obiecte cu care ni-am putea servi la păstrarea și înmulțirea averici naționale prin reproducție, ci sunt obiecte de consumație luxurioasă, nu sunt instrumente, mașine sau materii crude cari să le prefacă industria națională și să le esorteze spre vânzare cu preț mai mare, ci din contră sunt mulțime din ele a căror materie primitivă am vindut-o noi cu un preț ieftin străinilor și astăzi le cumpărăm prefăcute de ei pe un preț de 10—20 de ori mai mare. Și la ce să ne servească aceste obiecte prefăcute? În mare parte, spre a sătura rafinatele gusturi ale clasei neproductive”⁶⁰.

Cum la acea dată în Principate se resimțea o accentuată penurie de capital, ceea ce făcea imposibilă orice inițiativă privind înființarea industriei naționale, Marțian consideră imperios necesară întemeierea unei instituții de credit. Nu era singurul care cerea așa ceva, însă el ținea să atragă atenția contemporanilor că numai constituirea unei astfel de instituții nu este suficientă pentru dezvoltarea economiei naționale, în general, și a industriei românești, în special: „Este bine a nu ne face iluzii despre epoca de aur ce va răsări peste orizontul nostru economic îndată ce se vor înființa institutele de credit și a ne pregăti pentru o nouă și mai regulată eră economică, întrebându-ne mereu: suntem noi pregătiți pentru ea”⁶¹.

Îngrijorat de starea precară în care continua să se afle economia românească — „suntem cu patru seculi îndărătul ei/Angliei — n.n./, va să zică suntem în condițiile economice ale secolului al XV-lea” (exagerarea este evidentă — n.n.) — și socotind că situația este de-a dreptul alarmantă, îi prevenea pe contemporani că „în ziua de azi... existența unui popor sterp în industrie este precară”, de unde necesitatea stringentă „să se formeze temelia unei economii naționale”, adică înființarea unei industrii autohtone⁶².

Marțian își dădea seama că pentru dezvoltarea economiei noastre, și în primul rând a industriei, aveam nevoie de specialiști și de aceea trage și în această direcție un semnal de alarmă: „Pînă ce lucrul pămîntului nu va fi liber, fierul și cărbunii de piatră nu se vor exploata în loc și instrucția națională nu va lua o direcțiune mai realistă, spre a produce economi, mecaniști, ingineri, chimiști, meșteri și artiști /specialiști — n.n./ în loc de versificatori, advocați și candidați la funcțiuni ce ne-a dat pînă acum, starea noastră materială, ba nici cea morală, nu se poate îndrepta”⁶³.

Legarea învățămîntului nostru de cerințele imperioase ale economiei naționale era una din temele preferate ale lui Marțian, care l-au preocupat în permanență: „viitorul este al oamenilor care lucrează, iar nu al oamenilor care vorbesc. Să creem dar școale unde să învățăm a lucra decît a vorbi... Cel mai bun mijloc... este acela de a înmulți școalele profesionale, unde se învață înainte de toate ceea ce este trebuincios vieții practice... Am fi rău înțeleși dacă s-ar crede că disprețuim literile. Din contră, le suntem datori totul și le iubim cu un amor fără margini. Dar, cum am zis-o și de altă dată: pînea înainte de toate”⁶⁴.

Revine mereu asupra acestui subiect cerînd „înainte de toate școale profesionale, organizate și răspîndite prin județe după trebuințele industriilor locale”, atrăgînd că „pentru a transforma materia brută a acestei țări și a-i da un aspect industrial ne trebuiesc economi și lucrători îndemnatoci, trebuie să creăm economi mecanici și lucrători instruiți”, neuitînd să pomenească cu pioasă aducere aminte strădania „apostolu-

lui naționalității noastre Gheorghe Lazăr, care a profesat înadins matematica și geometria practică pentru a scoate ingineri și arhitecți români”⁶⁵.

Un alt mijloc pentru stimularea industriei naționale era considerat de Marțian și dezvoltarea comerțului românesc: „Din libertatea de profesioni ce o avem în țară, vedem că a născut o clasă de oameni, cari zic producătorilor noștri: să împărțim lucrarea și fiecare să primim ce ni se cade, voi pentru producțiune, noi pentru vânzarea ei. Atunci producătorii fără griji pentru esport se vor putea ocupa cu ocupațiunea lor propriă cu toată stăruința și vor putea cruța însemnatele speze ale alergării pe la puncturi. Comisionarii din parte-le se vor ocupa de desfacerea produselor, vor studia piețele de vânzare sau esport, se vor pune cu ele în relații, vor afla mai vaste mijloace de transport, izvoarele de credit pentru aceste operații și-și vor însuși obiceiurile comerțului și consumației. De aici apoi va rezulta deschiderea noilor căi de desfacere a produselor țării, vânzări mai abundente, mai ușoare și mai puțin costisitoare. Considerând că „ne trebe comisionari în țară, comisionari călători în străinătate și comisionari permanenți în fiecare din țările litorale”⁶⁶, Marțian îndemna de fapt la studierea conjuncturii internaționale pentru valorificarea superioară a produselor tinerei noastre economii, cu alte cuvinte făcea marketing avant la lettre!

Pentru dezvoltarea industriei naționale Marțian considera, ca toți economiștii noștri, de altfel, de o importanță vitală construirea unor căi ferate care să asigure circulația ușoară a materiilor prime și a mărfurilor. În 1861 el propunea construirea, pentru început, a următoarelor linii ferate: Giurgiu—București—Buzău, cu bifurcația Brăila și Focșani, „în termen de trei ani” și „studierea și facerea ofertelor pentru linia de la Orșova—Craiova—Pitești—Tîrgoviște—București, în termen de trei ani”, precizând că „configurația teritoriului nostru și jurstările economice și comerciale ale țării sunt atât de lămurit pronunțate, încît a fi de păreri diferite în privința liniilor trebuincioase de căli ferate, este a fi condus de considerande străine de aceste interese”⁶⁷.

Pasionat susținător al industrializării țării, Marțian nu neglija nici agricultura. Era conștient că agricultura forma, și urma să formeze încă mult timp, principala ramură a economiei noastre. De aceea în numeroase articole publicate în „Annale economice” a luat în discuție situația agriculturii noastre, criticînd starea înapoiată în care se afla și mai ales situația deosebit de precară a țărănimii noastre. Singura soluție pentru redresarea situației era, după el, înfăptuirea imediată a unei reforme agrare radicale și introducerea mașinilor în agricultură, această ultimă măsură fiind imposibil de realizat fără o dezvoltare corespunzătoare a industriei autohtone. Marțian a sesizat cu clarviziunea-i cunoscută interdependența dintre agricultură și industrie, în cadrul economiei noastre naționale, scriind: „Credem că legislatorii noștri, considerînd că agricultura nu poate prospera fără o clasă destul de numeroasă de meseriași indigeni, care sunt consumatori siguri, pe cînd trebuința de cereale ale țărilor străine nu este totdeauna sigură... se vor convinge în fine: că făcînd ceva pentru ridicarea sau încurajarea meseriilor și industriei vor binemerita și de la agricultură”⁶⁸.

Pentru Marțian și lipsa unei burghezii puternice constituia una din cauzele stării precare în care se găsea economia românească la acea epocă.

„Societatea ce n-are decît două clase extreme, nu este organică și societatea neorganică n-are putere de viață” afirma el în 1862, neuitînd să atragă atenția guvernului că „o clasă de mijloc este neapărat trebuincioasă”⁶⁹ pentru ca societatea românească să poată păși pe calea progresului.

Insuficienta forță economică a burgheziei române crea pericolul infiltrării capitalului străin în țară și, implicit, cel al subjugării ei economice și, apoi, politice. Marțian sesizează și această primejdie ce pîndea tînăra noastră economie, arătînd că dacă burghezia germană „a putut spera că-și va întinde dominațiunea pînă la Marea Neagră, cauza este că popoarele pe care le cutrupește și cele pe care speră a le submina nu au o clasă de mijloc puternică, pentru că nu au industrie”⁷⁰.

Promotorul ideii de naționalitate în economia noastră politică, Marțian a fost primul care a sesizat pericolul ce-l prezintă pentru țara noastră infiltrarea capitalului străin în tînăra noastră industrie: „O mulțime de societăți stau la pîndă, așteaptă momentul priincios ca să năvălească în această țară a cărui pămînt și popor atît de puțin este încercat de iscusințele industriei și calculului omnesc”⁷¹. Și tot el a fost primul care a cerut conducătorilor țării să nu permită penetrarea capitaliștilor străini în țară deoarece „străinul exploatează căuțînd numai interesul momentan; el n-are grije de siguranța continuibilității peste anii săi dearendă. Această exploatare se numește *lucrarea de jaf*”⁷².

Marțian și-a închinat întreaga viață — care, din păcate, a fost atît de scurtă, marele economist decedînd la vîrsta de numai 36 de ani — cauzei dezvoltării economiei românești. Grija sa pentru națiunea română nu cunoștea limite. El considera că pentru poporul român, ca și pentru toate popoarele de altfel, problemele economice reprezintă probleme politice și că de rezolvarea lor depinde întregul viitor al țării: „A cere ca să se scrie istoria economiei politice și a dezbate chestiunile economice cele mai principale ale unei țări, fără de a atinge chestiuni politice, este a cere absurdul. Nu este nici o chestiune în economia publică care să nu fie de natură politică... Înșăși numirea de *economie-politică* arată din destul, că chestiunile economiei publice sunt strîns legate de ale politicii”⁷³. În acest sens atrăgea atenția guvernanților că pentru poporul român „toate grelele păcate ce s-au comis și se comit” sînt datorate faptului că „în politica noastră nu e economie și în economia noastră nu e politică”⁷⁴.

Activitatea lui Dionisie Pop Marțian a fost extrem de scurtă, rezumîndu-se la numai șapte ani (1858—1865). Dar în cei șapte ani Marțian a reușit ce alții n-ar fi putut nici în șaptezeci. El a creat școala românească economică modernă și a inițiat curentul industrializant, punînd astfel bazele economiei naționale moderne. Moartea sa prematură însemna o grea pierdere pentru România, fapt sesizat imediat de Bogdan Petriceicu Hasdeu, care într-un articol intitulat *O lacrimă între risuri*, în care făcea elogiu dispărutului, ținea să sublinieze perseverența și curajul acestuia în marea bătălie pe care o pornise pentru realizarea unei economii românești înfloritoare: „Economistul, deși funcționar, totuși nu se temea a ridiculiza în gura mare, chiar într-o publicație oficială, necapacitatea și corupțiunea miniștrilor săi: citiți „Annalele economice”...”⁷⁵.

Ideile protecționiste propagate cu perseverență de Dionisie Pop Marțian aveau să ducă la elaborarea concepției burgheziei române cu privire la profilul și structura economiei naționale. Cei patru ani cât a condus publicația „Annale economice”— republicată în 1940 de Victor Slăvescu — nu i-au fost suficienți pentru a putea elabora liniile directoare ale politicii economice naționale, dar ne putem totuși forma o imagine asupra modului cum concepea el dezvoltarea economiei naționale. Continuatorii săi aveau să ducă mai departe ideile sale. Risipite prin multele articole și studii din „Annale economice”, opiniile sale privind organizarea economiei românești, oferă, în ciuda lipsei de sistematizare, sugestii edificatoare.

Rolul jucat în epocă și meritele primului economist protecționist din România au fost subliniate, cum nu se poate mai bine, de unul din continuatorii săi, peste decenii, economistul Victor Slăvescu : „În toate studiile și lucrările sale, Dionisie Pop Marțian se arată pătruns de un profund sentiment de naționalism economic, indicînd metodele cele mai potrivite de adoptat pentru ridicarea și stimularea forțelor economice naționale la adăpostul unui sistem vamal protecționist, bine adecuat împrejurărilor noastre de atunci”⁷⁶.

Dacă Dionisie Pop Marțian a fost inițiatorul și principalul propagator în presă al sistemului protecționist, pe scena politică a țării purtătorii de cuvînt al acestui curent ideologic s-au dovedit liberalii conduși de Ion C. Brătianu, precum și liberalii strînși în jurul lui Mihail Kogălniceanu. Direct interesați în întărirea burgheziei naționale, singura în stare să țină piept boierimii conservatoare reacționare, cei doi fruntași liberali s-au lansat cu toate forțele și talentul lor în marea bătălie pentru crearea industriei naționale.

Mai mult, M. Kogălniceanu s-a numărat printre primii întreprinzători în domeniul industriei. Totdeauna el a considerat industria ca una din ramurile de bază ale economiei naționale, fără de care progresul și înflorirea țării noastre ar fi fost imposibile. În luările sale de cuvînt în cadrul Adunării Naționale, Mihail Kogălniceanu a exprimat aceste idei cu o forță și o claritate ca nimeni altul. La 12 decembrie 1860, în Adunarea Electivă a Moldovei se aude pentru prima dată glasul său în problema industrializării țării : „Industria națională este foarte mică, eu pot zice chiar că nu există și cei care s-au hazardat a o introduce în țară s-au ruinat. Însă industria națională a fost peste tot considerată ca o mare necesitate pentru fiecare țară, și de aceea toate guvernele s-au străduit să o dezvolte în țările care le-au fost încredințate”⁷⁷.

În nenumărate rînduri M. Kogălniceanu a cerut intervenția directă a statului în sprijinul tinerei industriei naționale fiind convins că fără această intervenție niciodată în România nu va putea fi creată o adevărată industrie. Pe lîngă sprijinul direct al statului, el considera imperios necesară și aplicarea unor măsuri vamale protecționiste, cerînd ca „libera exportatie” să fie încurajată cît de mult, pe cînd „importației să i se pună anumite zăgazuri vamale” ca măsură de protecție pentru dezvoltarea industriei naționale și pentru a împiedica secătuirea rezervelor bugetare⁷⁸.

Aceeași politică de promovare a industriei naționale prin mijloace protecționiste o susținea și șeful liberalilor radicali. Una din formele

de protejare a economiei naționale propusă de Ion C. Brătianu era aceea a preluării de către stat a unor anumite ramuri. Este vorba de ceea ce s-a făcut cu salinele și, ulterior, cu celelalte monopoluri de stat. În 1862, I. C. Brătianu cerea ca exploatarea salinelor să nu se mai facă prin arendare, ci direct de către stat, urmînd ca pentru consumul intern sarea să se vîndă la prețul de cost. Concesionarea exportului sării unor particulari, arăta el, a dus la pierderea piețelor de desfacere din cauza prețurilor mari pe care le cereau concesionarii, din care motiv pretindea ca exportul sării să fie făcut numai de stat ⁷⁹.

Pentru crearea unei industrii naționale se pronunță și Al. G. Golescu-Arăpila, în decembrie 1863, în cadrul unei dezbateri parlamentare, cînd N. Krețulescu relevase marea avuție de care dispuneau, datorită industriei lor, statele occidentale. Fostul revoluționar de la 1848 a intervenit în sprijinul celor afirmate de fostul prim ministru: „Aceasta este foarte adevărat și sînt sigur că și noi vom ajunge la aceleași rezultate cînd vom avea o industrie națională” ^{79b19}.

După realizarea reformelor sociale din 1864, liberalii și-au îndreptat atenția asupra problemei industrii naționale, militînd în favoarea unei intervenții active a statului, susținînd că fără crearea industriei românești nu poate fi vorba de o adevărată independență economică, absolut necesară obținerii în viitor a celei politice. Curînd însă ei se vor angaja major în conspirațiile anticuziste, fiind siliți să amîne lupta pentru industrializarea țării.

Conchizînd putem afirma că întreaga perioadă a domniei lui Al. I. Cuza a fost dominată pe tărîm economic de ideologia liberului schimb. Situație ce își găsește explicație atît în proclamarea liberului schimb ca principiu al relațiilor economice externe, cu scopul de a fi folosit ca o armă politică în lupta pentru consolidarea Unirii și cuceririi independenței de stat, cît și faptului că ideologia liberschimbistă română nu era altceva decît expresia locală a marelui curent care la acea dată inundase aproape întregul continent. Triumful acestei ideologii fusese determinat și de alte două cauze. În primul rînd, moșierimea, clasă conducătoare la jumătatea sec. al XIX-lea, era direct interesată în libertatea comerțului cu cereale și, în al doilea rînd, lipsa unei burghezii economice autohtone, adică a unei categorii sociale de producători români capitaliști, similară celei existente în țările apusene dezvoltate, care să determine interzicerea pătrunderii mărfurilor industriale străine pe piața internă ⁸⁰.

În aceste condiții, nu este de mirare că în anii domniei lui Cuza aproape toți cei interesați de problemele economiei naționale, cu foarte mici excepții, pe care le-am amintit în paginile anterioare, erau partizanii acestei ideologii, chiar dacă se situau pe poziții de clasă antagoniste. Marele merit al partizanilor din România ai doctrinei clasice economice a fost acela că au luat de la această ideologie nu numai partea cea mai susceptibilă de popularizare, dar și „cea mai aptă de a pleda pentru interesele unui export liber și cea mai proprie scopului de a se face legătura de interese și de idei între România născîndă și Occidentul exportator de mărfuri” ⁸¹. Și mai este de remarcat că în această perioadă liberalismul economic a mers mîna în mîna cu revendicările gene-

rale ale liberalismului politic, cu unionismul partizanilor unirii și cu naționalismul promovat de revoluționarii de la 1848.

Poziția partizanilor curentului liberal în economie față de problema industrializării țării, destul de diferită, mergînd de la „România țară eminentamente agricolă” (Al. Moruzi) pînă la acceptarea unui protecționism limitat (N. Kretzulescu), era determinată de interesele de clasă ale fiecăruia.

Ca o reacție a tinerei noastre burghezii economice împotriva politicii oficiale de liber schimb promovată de toate guvernele lui Al. I. Cuza, a apărut, încă din primul an după Unire, curentul protecționist susținut la început numai de Dionisie Pop Marțian, directorul Oficiului de Statistică al Țării Românești și, mai apoi, al României și al „Annelor economice”, care, sub conducerea sa, a devenit portstindardul politicii protecționiste românești, și inițiatorul unui adevărat program de dezvoltare a economiei românești în viitor.

Promovarea unei politici naționale în domeniul economiei a surprins pe toți conducătorii politici ai țării, care îl vor considera pe D. P. Marțian mai mult un vizionar decît un economist al acelor vremuri.

La originea politicii protecționiste propagată de Marțian prin „Annale economice” au stat necesitățile imediate de apărare a economiei românești în fața politicii expansioniste promovate pe tărîm economic de Austria și celelalte state germane. Așa se explică de ce el nu-și îndreaptă atacurile împotriva Angliei, bastionul liberschimbismului, ci împotriva tocmai a acestor două puteri partizane înfocate a politicii protecționiste. Singurul stăvilor capabil să oprească această cavalcadă a subjugării economice a statelor de la Dunărea de Jos, pe care o dezlănțuiseră promotorii politicii pangermaniste, era, în concepția lui Marțian, fondarea unei industrii naționale românești. Pentru realizarea unei industrii naționale Marțian nu a precupețit nici un efort, fiind singurul economist care a întuit calea pe care trebuie să meargă tînăra noastră economie pentru a cunoaște o dezvoltare conformă cu bogățiile țării și cerințele unui stat modern. Neînțeles de oamenii politici ai vremii, protecționismul general economic al lui Marțian avea să străbată un drum foarte lung, de peste un sfert de secol, pînă să devină orientare oficială în politica economică a României.

NOTE

¹ „Conservatorul Progresist”, I. 1860, nr. 96, p. 381.

² „Monitorul Oficial”, nr. 51, 1875, p. 1315.

³ Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între Unire și Independență (1859—1877)*. Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 243.

⁴ V. Jinga, *Principii și orientări ale comerțului exterior al României (1859—1916)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 131.

⁵ „Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 148, din 8 decembrie 1859, p. 1; vezi și G. Zane, *Studii*, Edit. Eminescu, Buc., 1980, p. 152—162

⁶ C. Bușe, *Contribuții privind regimul vamal al Principatelor Române în perioada 1838—1874*, în „Analele Universității București”, Istorie, XX (1971), nr. 2, p. 78; vezi și Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R. S. R., București, 1979, p. 135.

⁷ „Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 148, din 8 decembrie 1859, p. 1.

⁸ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 135.

⁹ Ion Ghica, *Prejudețe și vămi*, în „Independența”, nr. 30, din 2 nov. 1861, p. 89—90.

- ¹⁰ P.S. Aurelian, *Espolatarea minelor în raport cu economia politică*, în „Naționalul”, III, nr. 67, din 25 august 1860, p. 267.
- ¹¹ „Monitorul oficial al Țării Românești”, nr. 25, din 20 februarie 1860.
- ¹² „Anuale economice”, I—IV, 1860, p. 6.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ *Ibidem*.
- ¹⁵ P.A.M., (Prințul Alexandru Moruzi) *Progrès et liberté (Commerce, Finances, Agriculture dans les Principautés Unies)*, Galatz, 1861 p. 69.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 75.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 73.
- ¹⁸ Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Sutu 1798—1871*, București, 1941, p. 161.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 515—526.
- ²⁰ B. K. (Barbu Katargiu), *Încă citeva idei asupra proprietății în Principatele Unite*, București, 1860, p. 31—32.
- ²¹ *Discurs rostit de dl. dr. în legi Ion Strat, la deschiderea cursului său de economie politică*, în „Ateneul Român”, I, 1861, nr. 5, p. 54.
- ²² Al. Gheorghiu. *Discurs introductiv despre Economia politică, rostit la 24 octombrie 1864*, Iași, 1865, p. 2.
- ²³ „Românul”, nr. 181, 182, 1861, p. 593—594.
- ²⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 15, 1863, p. 13.
- ²⁵ I. Ghica, *Scrieri*, vol. II, București, 1937, p. 189.
- ²⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 212.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 273.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 274, 276 și 281.
- ²⁹ „Românul”, V, 1861, nr. 28, p. 89 ; nr. 265, p. 835.
- ³⁰ *Idem*, VII, 1863, nr. 318, p. 1088.
- ³¹ *Idem*, X, 1866, nr. 178, p. 522.
- ³² I. Ionescu de la Brad, *Desființarea vămile*, în „Țăranul român”, I, nr. 1, din 12 noiembrie 1861.
- ³³ *Idem, Agricultura română în județul Dorohoi*, Imprimeria Statului, Bucuresci, 1866, p. III.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 497.
- ^{34 bis.} G. Zane, *Studii*, Edit. Eminescu, București, 1980, p. 401—431.
- ³⁶ E. Winterhalder, *Reformele trebuincioase comerțului și industriei*, în „Românul”, III, nr. 96, din 13/25 august 1859, p. 383—384.
- ³⁶ „Românul”, IV, 1860, nr. 35, p. 107.
- ³⁷ „Românul”, IV, 1860, nr. 214, p. 639.
- ³⁸ E. Winterhalder, *Agricultura, industria și comerțul*, în „Românul”, IV, nr. 267, din 23 sept./5 oct. 1860, p. 806.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 807.
- ⁴⁰ *Idem, Cum știm a încuraja industria națională*, în „Românul”, VII, nr. din 7—8 decembrie 1863, p. 1088.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 1089.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Idem, Agricultura, industria și comerțul*, în „Românul”, VII, nr. din 20—21 iulie/1—2 august 1863, p. 567.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ Dionisie Pop Marțian, *Studii sistematice în economia politică. Economia socială*, Imprimeria Mitropolitului Nifon, Bucuresci, 1858, p. 3.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 44.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 46.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 47.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 27.
- ⁵¹ *Idem, Despre salinele fării*, în „Annale economice”, I—IV, 1861, p. 121—122.
- ⁵² *Idem, Geneza și urmările desființării totale a taxei de esport*, în „Annale economice”, I—IV, 1862, p. 160.
- ⁵³ *Idem, Trebuințele române în oglinda expozițiunii universale din London*, în „Annale economice”, I—IV, 1862, p. 22.

- ⁵⁴ Idem, *Lipsa de tipografie în România*, în „Annale economice”, I—IV, 1861, p. 82.
- ⁵⁵ Idem, *Despre salinile sării*, în „Annale economice”, I—IV, 1861, p. 121.
- ⁵⁶ Idem, *Finanțe*, în „Annale economice”, II, 1860, p. 68.
- ⁵⁷ Idem, *Tarișa vamală reformată*, în „Annale economice”, II, 1860, p. 57.
- ⁵⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁹ Idem, *Uniunea duanariă*, în „Annale economice”, I, 1861, p. 6.
- ⁶⁰ Idem, *Criza comercială*, în „Annale economice”, I, 1860, p. 9.
- ⁶¹ Idem, *Creditul funciar*, în „Annale economice”, II, 1860, p. 63.
- ⁶² Idem, *Cauza principală a neputințelor noastre economice*, în „Annale economice”, I—IV, 1862, p. 1.
- ⁶³ Idem, *Trebuințe române*, în „Annale economice”, I—IV, 1862, p. 26.
- ⁶⁴ Idem, *Instrucțiune profesională*, în „Annale economice”, III—IV, 1861, p. 189.
- ⁶⁵ Idem, *Cauza principală a neputințelor noastre economice*, în „Annale economice”, I—IV, 1862, p. 1.
- ⁶⁶ Idem, *Comerțiu*, în „Annale economice”, I, 1860, p. 16.
- ⁶⁷ Idem, *Despre drumurile de fier din România*, în „Annale economice”, III—IV, 1861, p. 196.
- ⁶⁸ Idem, *Manufactură și arte*, în „Annale economice”, I—IV, 1861, p. 80.
- ⁶⁹ Idem, *Trebuințe române*, în „Annale economice”, I—IV, 1862, p. 27.
- ⁷⁰ Idem, *Criza economică*, în „Annale economice”, I, 1860, p. 10.
- ⁷¹ Idem, *Societăți economice*, în „Annale economice”, I, 1860, p. 19.
- ⁷² Idem, *Despre salinile sării*, în „Annale economice”, I—IV, 1861, p. 122.
- ⁷³ Idem, *Economia politică și politica*, în *Texte din literatura economică în România. Secolul XIX*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1960, p. 217.
- ⁷⁴ Idem, *Cauza principală a neputințelor noastre economice*, în „Annale economice”, I—IV, 1862, p. 6.
- ⁷⁵ „Puang-Hon-Ki” (B. P. Hașdeu), *O lacrimă între risuri*, în *Satyru*, nr. din 27 februarie 1866, p. 1.
- ⁷⁶ Victor Slăvescu, *Viața și opera lui Dionisie Pop Marțian*, vol. I, București, 1940, p. 9; Vezi și Ivanciu Nicolae - Văleanu, *Istoria științelor în România. Științe economice*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1982, p. 40—41.
- ⁷⁷ I. Veverca, *Michel Kogălniceanu et le problème de l'industrie nationale*, în „Revue roumaine de Sciences sociales”. Serie Sciences économiques. Tom. 12, nr. 1, 1966, p. 4.
- ⁷⁸ „Monitorul Oficial”, nr. 35, ședința d'n 10 februarie 1862, p. 4—5.
- ⁷⁹ I. C. Brătianu, *Salinele*, în „Românul”, VI, p. 90 și 91—92, din 1 și 3 aprilie 1862, p. 289—290 și 293—294.
- ⁷⁹ bis „Monitorul oficial”, suplimentul nr. 46, din 14 decembrie 1863, p. 363.
- ⁸⁰ Dan Berindei, *Industria în perioada 1859—1864: Muntenia*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. VII, Edit. Academiei R.S.R., București, 1983, p. 119—128.
- ⁸⁴ Eugen Demetrescu, *Influența școlii economice liberale în România în veacul al XIX*, București, 1935, p. 180.

OPINIONS CONCERNANT LE DÉVELOPPEMENT DE L'INDUSTRIE NATIONALE DANS LA PÉRIODE 1859—1866

Résumé

S'appuyant sur une riche bibliographie — les œuvres des économistes de l'époque, la presse, les discours parlementaires, des ouvrages généraux et de spécialité — l'auteur parvient à présenter en détail le développement de l'industrie nationale. Tout en poursuivant l'évolution des deux grands courants d'opinions qui se confrontaient à cette époque-là dans l'économie politique — le libre échange et le protectionnisme — sont analysées minutieusement les positions d'un grand nombre d'économistes et d'hommes politiques roumains concernant la création de l'industrie roumaine. Un vaste espace est réservé aux partisans de la théorie du libre-échange, tant parce qu'ils étaient les plus nombreux que

pour le fait que dans ce courant les différences d'opinions étaient grandes. En effet, certains demandaient que la Roumanie devienne „un pays éminemment agricole” (Al. Moruzi), tandis que d'autres allaient jusqu'à accepter un protectionnisme limité (N. Kretzulescu) ; ces différences étaient dictées par des intérêts de groupe. En même temps, l'auteur explique les raisons qui ont déterminé l'adoption de la doctrine du libre échange en tant que principe de politique économique du jeune État roumain : l'indépendance nationale n'était pas encore obtenue, les grands propriétaires fonciers, qui représentaient la force politique dominante, étaient intéressés par la valorisation avantageuse des produits agricoles, les faiblesses de la bourgeoisie se manifestaient tant au niveau économique que politique ; en plus, les moyens modernes de communication manquaient. L'auteur analyse la position de Dionisie Pop Marțian — le premier adepte en date de la doctrine protectionniste dans notre pays — vis-à-vis de l'industrie nationale, pour faire ressortir la supériorité de cette conception (la seule d'ailleurs qui pût assurer la création d'une industrie moderne), mais aussi les raisons qui rendaient impossible l'adoption d'une politique économique protectionniste par les gouvernements qui fonctionnaient sous le règne de Al. I. Cuza.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

VALOROASE MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE UNIREA DIN 1859 *

În ianuarie 1989 se implinesc 130 de ani de la unirea a două dintre țările române — Moldova și Muntenia — prin actele istorice din 5 și 24 ianuarie, de la Iași și București, care au dat expresie legității istorice în direcția realizării, prin mai multe etape și momente, a statului național modern unitar, a cărui desăvârșire s-a petrecut în decursul anului 1918, eveniment de fundamentală însemnătate de la care nu de mult, în noiembrie-decembrie anul trecut, am sărbătorit trecerea a șapte decenii. Pe acest drum al istoriei, unirea din 1859 a reprezentat o treaptă, o treaptă dintre cele mai importante, care și ea la rîndul ei a intru-chipat rezultate ale unui proces social-istoric cu adînci rădăcini. „Căci potrivit adevărului, receptat pe dimensiunile cit mai largi ale duratei,—scriam cu alt prilej, tot într-un studiu-recenzie despre un corpus de documente, și anume cel dedicat anului 1918,—*legea* este ființarea independenței, și nu a dominației exterioare, este ființarea statului unitar format logic, pe drept, și nu a statului sfirtecat de intruziuni teritoriale din partea puterilor cetro-pitoare; este ființarea (în acest caz am în vedere epocile modernă și contemporană) statului național, și nu a statului plurinațional, federativist, care și el — acesta din urmă — și-a avut și își are rostul, însă — așa cum au atras atenția mulți gînditori politici — ca excepție, nu ca regulă”¹.

Ne este cunoscută tuturor foarte bine următoarea apreciere esențială dată de partidul nostru comunist în Programul său adoptat, în 1974, la Congresul al XI-lea: „Un moment de o deosebită importanță istorică l-a constituit înfăptuirea în 1859 a statului național, prin unirea Munteniei și Moldovei sub domnia luminoasă a lui Alexandru Ioan Cuza. Aceasta a marcat înaintarea țării noastre în noua etapă a evoluției ei capitaliste, a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare națională, mișcarea revoluționară a maselor muncitoare pentru drepturi și libertăți sociale”².

Pe întreaga ei durată cu structuri și acțiuni social-politice, istoria patriei noastre se caracterizează printr-o persistentă luptă ideologică și militară împotriva dominațiilor străine, pentru salvagardarea și recucerirea neatrînrării, a autonomiei și independenței, pentru unitate statală, pentru înlăturarea rămănerii în urmă datorită opresiunilor, extorcărilor venite din partea cetro-pitorilor. În aceste condiții, pentru a da viață idealurilor de libertate au acționat masele populare, conducătorii lor politici luminați. „Despre toate acestea — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu la plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1-2 iunie 1982 — vorbesc faptele, luptele sociale și naționale desfășurate secole de-a rîndul, participarea activă la viața internațională din epoca respectivă. Despre acestea vorbesc răscoalele țărănești, revoluția lui Tudor Vladimirescu, revoluția burghezo-democratică din 1848, care, într-o formă sau alta, a cuprins deopotrivă cele trei principate românești, realizarea unirii Țării Românești cu Moldova și formarea statului național român în 1859”³ (se vorbește în continuare de Războiul de independență din 1877, de Unirea din 1918, ș.a.m.d.).

* Direcția Generală a Arhivelor Statului, Biblioteca Centrală de Stat a Republicii Socialiste România, *Români la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, vol. I, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984. Ediție întocmită de: Vasile Arimia, Tudor Bucur, Eugenia Ciocan, Valentina Costake, Ileana Chirtu, I. Gămuțescu, Elena Moisuc, Emilia Poștăriță, Constantin Vlad. Colectivul de coordonare: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Ionel Gal, Mircea Mușat. Au mai colaborat: Mircea Paicu, Eleonora Rădulescu, Sabina Spermezan, Valeriu Veliman, Dimitrie Vișcu.

Biblioteca Centrală de Stat a Republicii Socialiste România, Direcția Generală a Arhivelor Statului, *Români la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Texte străine*, vol. II, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1984. Lucrare întocmită de: Gheorghe Bercan, Gheorghe Bondoc, Ion Simion, Vasile Șimandan, Victoria Tândărcanu. Colectivul de coordonare: Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Gheorghe Bondoc, Mircea Mușat.

„Revista de istorie”, tom 42, nr. 1, p. 79—85, 1989

Conștiința rădăcinilor istorice ale remarcabilului act istoric din 1859, perceperea multiplă a împrejurării că poporul român, reprezentanții săi autentici au dat dovadă de a putea străbate timpul dificultăților din anii premergători Unirii și de a constitui soluții pozitive și a se orienta bine și culezant în mediul politicii incerte a Mariilor Puteri ale timpului, înțelegerea profundă și, totodată, vizionară, a importanței Unirii din 1859 — toate acestea au determinat, în timpul celor 130 de ani care au trecut de atunci, realizarea unei bogate literaturi istorice, sub toate formele ei, de la cărți interpretative la culegeri de felurite documente. Realizarea acesteia nu a fost uniformă, dimpotrivă, poate mai mult decît pentru alte evenimente, a cunoscut, în anumite etape, sinuozități. O seamă de documente ale epocii Unirii din 1859 au fost publicate în chiar decursul ei, în măsura în care textele aveau rol de instrumente operative, de imediată importanță politică, socială, economică, culturală. În literatura noastră istorică, mai demult, însă, îndeosebi mai recent, s-a arătat că un timp îndelungat, după detronarea lui Alexandru Ioan Cuza s-a așezat tăcerca față de valoarea politicii reprezentată de el; cei care participaseră — din interese egoiste — la înlăturarea domnitorului Unirii, precum și prințul Carol I, care i-a succedat, nu au fost interesați să releve meritele precedente. Unele lucrări memorialistice au fost întocmite, însă publicarea de documente — în reviste și în tomuri aparte — nu era încurajată; însăși arhiva domnitorului, confiscată în 1866, a fost ținută sub obroc; tocmai în 1912, după 46 de ani, a fost predată Bibliotecii Academiei Române, dar și aici a devenit accesibilă abia în 1926-1928. Și totuși, încă de la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului actual, cînd au fost elaborate două lucrări interpretative întemeiate pe izvoare**, au fost, în același timp, inițiate și publicații de documente. Menționez în acest sens numărul însemnat de documente despre 1859 incluse în tomurile VIII și IX *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, 1900, 1901. În aceiași ani, au fost tipărite documente — din fondurile nescchestrare — în „Arhiva Societății științifice și literare din Iași”, vol. XI și, respectiv, XII. La ediția principala din 1903, a opereii sale, deja menționată la note, *România lui Cuza Vodă. 1859—1866*, Al. D. Xenopol publica, în anexă, 114 texte. Sărbătorirea în 1909 a 50 de ani de la Unire a prilejuit apariția unor cărți, ale lui Nicolae Iorga, bunăoară; marele istoric proceda și la o editare de documente, *Scrisori și acte privitoare la Unirea Principatelor, tipărite în amintirea semicentenarului din 1909*, București, 1910, incluse, ca a doua parte, în volumul XVIII din *Studii și documente*. Tot în 1910, la Vălenii de Munte apăreau *Mesagiile, proclamații, răspunsuri și scrisori oficiale ale lui Cuza Vodă*; în 1913 Gh. Ghibănescu dădea și el un volum de documente, *Cușiștii*, care a format volumul VII din *Surete și izvoade*. După ce a devenit accesibilă arhiva Cuza de la Biblioteca Academiei, a crescut numărul de documente, aparte ori în reviste, prin preocuparea, de exemplu, a lui Ion I. Nistor (1938, 1943), George Fotino (1939), Victor Slăvescu (1942), Alexandru Lapedatu (1942—1943).

După 23 August 1944, cum se știe foarte bine, România, intrînd într-o nouă eră a istoriei sale, aceasta a presupus transformări însemnate și în activitatea din domeniile științei istorice; aceste noi împrejurări le-am prezentat succint, în studiul-recenzie menționat, de profil asemănător acestuia de față; pe același fond al imaginii, în care a fost trasată și o necesară critică a acelor orientări și practici exterioare tradiției și specificului poporului român, științei istorice riguroase, observ în acest moment că dacă unele evenimente de primordiale semnificație națională au fost atunci diminuate și chiar denaturate — Marcea Unire din 1918 bunăoară — Unirea din 1859 a fost tratată mai corect și cu mai multă atenție față de valorile ei. În 1959, centenarul Unirii din 1859 a fost întâmpinat inclusiv cu o întrunire festivă a Marii Adunări Naționale. Au apărut cărți, articole, studii cu însemnate interpretări noi. Au apărut și culegeri de acte, scrisori, discursuri. S-a inițiat, sub redacția acad. Andrei Oțetea, colecția — anunțată în *Prefață* că va fi în 5 volume — *Documente privind Unirea Principatelor*. „Colecția « Documente privind Unirea principatelor », al cărui volum prim este cel de față — arăta redactorul responsabil — va constitui fără îndoială unul din cele mai însemnate instrumente de lucru ale istoricilor noștri, pentru adîncirea studiului unuia din cele mai de seamă perioade ale istoriei moderne a patriei noastre, iar marelei publice colecții îi oferă una din cele mai frumoase pagini ale luptei pentru progres a poporului român”⁴. În ordine cronologică, primul a fost tipărit volumul II, *Rapoartele Consulatului Austriei la Iași (1856-1859)* în 1959 (Dan Berindei); apoi vol. I menționat (Dan Berindei, Eleonora Alexiu, Trițu Stela, Apostol Stan) și în 1964 (pe foaia de titlu: 1963) vol. III, *Correspondență politică 1855-1859* (Cornelia Bodea); volumele IV și V au fost pregătite, însă pînă acum nu sînt tipărite; în 1980 a apărut vol. VI, *Correspondență diplomatică franceză. 1856-1859* (Gr. Chiriță, V. Costache, E. Poștăriță), iar în 1984, vol. VII, *Correspondență diplomatică engleză 1856-1859*, (Valentina Costache, Beatrice Marinescu, Valeriu Stan; au mai colaborat: Mircea Paicu, Sanda Racoviteanu); colecția care a depășit numărul de cinci volume preconizate, este în curs de elaborare. Odată cu această serie, inițiată în 1959, a mai fost întocmită, în 1966,

în format mic, volumul *Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, de un colectiv de autori, sub îngrijirea acad. Petre Constantinescu-Iași și Dan Berindei. De atunci, și pînă mai recent au mai fost publicate, în reviste, felurite documente, de către D. Berindei, I. Vlasiu, Gh. Platon, D. Ivănescu, Virginia Isac. În 1951 a mai fost realizată de Vladimir Gh. Diculescu lucrarea : Mihail Kogălniceanu, *Discursuri parlamentare din epoca Unirii. 29 septembrie 1857-14 decembrie 1861*, urmată de alte volume, întocmite și de alți autori.

Nu de mult, în ansamblul acestei munci de publicare și valorificare a documentelor naționale, muncă intensificată și însuflețită de la un timp de orientările exprimate, în urmă cu peste 20 de ani, de Congresul al IX-lea al partidului, au fost editate două noi și foarte valoroase tomuri. Acestea au fost lucrate și tipărite în ambianța preocupărilor de a se realiza lucrări masive pe o idee similară tuturor, reprezentată de titluri ca acestea : *1848 la români, 1918 la români* sau, cum vom vedea în anul viitor, *1877 la români* etc. De aceea, tomurile la care ne referim au fost intitulate : *România la 1859*. Mai complet, unul : *România la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, iar celălalt : *România la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Texte străine*. Ambele au apărut în 1984, la Edit. științifică și enciclopedică.

În *Notă asupra volumului*, autorii și colectivul de coordonare arată corect și cu deosebită considerație față de munca pozitivă depusă înainte, că primul volum (dar aprecierea este valabilă și pentru cel în care nu sînt documente propriu-zise, ci extrase din literatură social-politică), prin importanța și caracterul inedit al majorității documentelor, provenite din fonduri diverse, „completează — sperăm — în mod fericit edițiile anterioare de documente referitoare la Unirea Principatelor, contribuind la formarea unei viziuni de ansamblu asupra istoricului act al Unirii, despre care pe drept cuvînt s-a spus că este înconjurat de aura unei epopei”. (vol. I, p. VIII).

Volumul I are 754 de pagini și este structurat astfel : *Notă asupra volumului* (pp. VII-VIII) ; *Introducere* (pp. IX-XXXIV, în română ; și pp. XXXV-XLI în engleză), semnată : Em. Postăriță, Gh. Bondoc, V. Arimia, M. Mușat ; *Lista documentelor* (pp. XLII-LXII, în română ; pp. LXIII-LXXXIV, în engleză) ; textele celor 234 de documente (pp. 1-647) ; *Indice* (pp. 649-662). Volumul al II-lea are 460 de pagini, și este structurat astfel : *Cuprins* (întrucît include extrase din nu multe opere interpretative) ; *Notă asupra volumului* (pp. VII-VIII) ; textele selectate din 31 de cărți ordonate potrivit anului de tipărire (pp. 1-431) (după fiecare fragment, este indicată, în limba originală, intitularea lucrării : franceză, engleză, rusă, germană, maghiară ; în același loc sînt puse note explicative) ; la sfîrșit (pp. 433-450) un foarte util *Indice*.

Documentele au fost selecționate din colecțiile de microfilm și xerografii aflate la Direcția Generală a Arhivelor Statului ; ele au fost investigate în arhive din Austria, Belgia, Franța, R. D. Germană, Italia, Iugoslavia, Marea Britanie, Portugalia, Turcia, Ungaria, U.R.S.S. și provin mai cu seamă din fonduri diplomatice ale fostelor Puteri garante ; aceste documente glăsuiesc despre lupta perseverentă, neîntinată a românilor pentru fîurirea Unirii, dar, totodată, reflectă — se precizează în *Notă asupra volumului* — inobilurile și gradul de autoimplicare al acestora în soluționarea cauzei românilor, modul în care ele au facilitat, au complicat sau au încercat să împiedice triumful acestei cauze”. (p. VII). În *Introducere*, după ce arată că lupta poporului român pentru Unire a captat interesul și atenția contemporanilor pe plan internațional, și că mărturiile acestora se fac ecoul evenimentelor românești, autorii semnalează din nou, referitor la ambele volume : „Corespondența emanată de la conducători de state, de la membri ai guvernelor, oameni politici și diplomați, militari, oameni de știință și cultură din acea vreme, ca și lucrările unor renumiți istorici și publiciști, cuprind bogate și diverse informații, opinii, aprecieri, puncte de vedere și concluzii ce vin să completeze și să nuanțeze cunoașterea acestui eveniment” (p. IX).

În volumul II, neîndoielnic, nu se puteau include cărți întregi, însă cercetătorii de la Biblioteca Centrală de Stat au căutat să reproducă capitole întregi și segmente cît mai mari din ele, în care se tratau probleme românești ori probleme internaționale în a căror interferență a fost implicată evenimentele investigate.

În ceea ce privește volumul I, autorii și colegiul de coordonare au avut drept preocupare să reproducă textul integral, însă omisiuni nu au putut fi evitate peste tot, mai ales în fața pasagiilor care nu se referă la tema volumelor despre Unirea românească din 1859 ; eliminările sînt însă semnalate prin puncte de suspensie între paranteze drepte, iar conținutul acelor părți omise a fost sugerat prin redarea rezumativă în note ; s-a mai făcut abstracție de o seamă de detalii, importante, desigur, pentru anumite scopuri ale investigației, însă care în cazul de față nu sînt neapărat necesare, de exemplu : adresele destinatarilor, adnotări de cancelarie ; totuși principalele date de acest tip au fost incluse — cît a fost posibil — în fraza-rezumat care precede și prezintă fiecare piesă. În documentele originale a u fost păstrate particularitățile de limbă și grafie specifice timpului, precum și punctuația. Cînd a fost cazul — pentru necesități de

claritate — au fost operate despărțiri ori contopiri de aliniate, înregistrări tacite ale unor prescurtări uzuale, întregiri în locurile albe întâlnite în manuscrise, dar ascemnea intervenții au fost anunțate prin paranteze unghiulare. Originalele — de altfel, puține — în grafeme gotice, araboturce etc., din motive tipografice au fost transpuse tot în alfabet latin; dacă a fost dat și facsimil, acesta desigur arată grafia primară, de exemplu la p. 494 (seriere arabă) sau pp. 542-546 (scriere gotică).

Sînt inedite — au precizat, după cum am văzut, înșiși autorii — cea mai mare parte a documentelor: pentru a se obține pe cît este posibil o înfățișare cît mai completă și mai deplină a țesăturii informației, au fost incluse și documente editate dar au fost făcute mențiunile bibliografice de rigoare. Ca expresie a concepției superioare privind publicarea deplină eficientă de izvoare istorice, adică și pentru corectarea științifică de necontestată competență, actele, scrisorile, rapoartele etc. au fost editate în limba originalului însoțit de traducerea în română. Însumind mărturii străine, volumul cuprinde numai două texte în română (doc. nr. 72, extras din procesul-verbal nr. 7 al Adunării ad-hoc a Moldovei, referitor la propunerile formulate de Mihail Kogălniceanu; doc. nr. 73, extras din protocolul nr. 6 al ședinței Adunării ad-hoc a Țării Românești în care au fost aprobate cele patru puncte referitoare la Unire); cu excepția acestora, volumul e format (în ordinea numărului de piese) din documente în: franceză, germană, engleză, italiană, portugheză, srbă, turcă, maghiară.

În volumul II textele alese nu au fost reproduse și în limba originalului, probabil pentru că numărul paginilor s-ar fi dublat, dar și întrucît adesea se consideră — dar nu este întotdeauna — că paginile literare pot fi consultate eficient și numai în traducere; ideal ar fi ca și acestea să fie cunoscute în original pentru a servi la cercetarea științifică multiplă, în speță terminologico-noțională. În cazul eulegerii de față realizatorii ei asigură că traducerea este cît mai corespunzătoare: „Traducerea a urmărit, în primul rînd, respectarea cît mai exactă a originalului; de aici unele diferențe simțite la lectură de la un text la altul, diferențe determinate mai ales de stilul fiecărui autor; colectivul redacțional a intervenit în text numai cînd a considerat ca absolut necesar pentru înțelegerea corectă a acestuia prin adăugirea fie a unui cuvînt de legătură, fie a unei explicații, întotdeauna însă încadrate în paranteze drepte” (p. VIII).

În primul volum au fost înserate, pe file paginate, 16 facsimile după texte-manuscris, unul pe o jumătate de pagină, cele mai multe pe o pagină întreagă, iar cîteva pe două sau mai multe, pînă la cinci pagini. Nenumerate, între paginile 560-561, au fost imprimate, tot alb-negru, 12 fotografii, după litografii, gravuri, fotomontaje, tablouri, înfățișînd personalități — aparte (se începe cu portretul lui Alexandru Ioan Cuza, „domn al Principatelor Unite”) sau în grup —, adunări publice, acțiuni de masă, o vedere generală a orașului București. În volumul celălalt, au fost incluse facsimile de pe coperti exterioare ale cărților, file de titlu, pagini interioare: fotografii de pe cromolitografii; de asemenea, între paginile 402-403, fotografii ale unor personalități, în grup, ori distinct: Napoleon al III-lea, Cavour, Jules Michelet, Edgar Quinet, Ion Heliade Rădulescu, Christian Tell, Vasile Alecsandri, Ion Alecsandri, Dimitrie Brătianu, I. C. Brătianu, frații Golești, Costache Negri.

Primul document — potrivit numerotării — este din: 1848 martie 22/aprilie 3, Cluj; documentul — raport al guvernatorului Transilvaniei, Teleki József, înaintat cancelarului aulic al Transilvaniei, Jósika Samuel — este în directă legătură cu tematica volumului, și anume priu ideea — reprodusă, desigur, nu cu plăcere, de Telcki József — că românii la București duc activitate pentru a reuși „întreaga naționalitate valahă” („die gesamte walachische Nationalität”), pînă la întemeierea unui nou „stat dacic” („*Dazisches Reich*”) (p. 1, 2). Prin urmare, colectivul de coordonare și autorii au pus ca moment de referință, de pornire anul 1848. Este adevărat că anticiparea felului concret în care s-a înfăptuit Unirea din 1859 a avut loc mai tîrziu, în împrejurările auzite de Războiul Crimeii (respectiv, la Congresul de pace, de la Paris, din 1856), însă dacă autorii ar fi început de la aceste împrejurări procedura n-ar fi comportat întreaga temeinicie și deschiderea retrospectivă către orizont cît mai larg. Este indiscutabil că obiectivul realizării unității naționale statale, a independenței este în continuitate firească, naturală cu marea revoluție din 1848.

Se știe că în timpul revoluției s-au manifestat atît ideea unirii generale, adică a unirii tuturor provinciilor locuite de români — idee prezentă, după cum am văzut, în documentul nr. 1, dar și în alte documente din paginile volumului —, cît și ideea unirii în sens mai restrîns, adică, deocamdată, unirea între două țări românești, între Moldova (cu frontierele ei din 1848-1856, apoi din 1856-1878) și Muntenia. Dacă nici această formulă din urmă n-a fost posibil să fie pusă în programele publice, ea a fost însă prezentă — se știe — în programele întocmite în mod secret, și anume în Programul de la Brașov și în cel de la Cernăuți, în care Mihail Kogălniceanu considera Unirea „cheia boltei fără de care s-ar prăbuși tot edificiul național” (...)⁸.

Nicolae Bălcescu, într-o scrisoare din Paris, către A. C. Goleșcu, la 4 martie 1850, spune, așa de interesant și de vizionar, că dacă la 1848 a fost făcută „o revoluție democratică și so-

cială” („une révolution démocratique et sociale”) au mai rămas alte două revoluții : „o revoluție de unitate națională” („une révolution d'unité nationale”) „și, mai tirziu, una de independență națională” („d'indépendance nationale”), „pentru a face să reintre astfel națiunea în plenitudinea drepturilor sale firești”⁶.

Volumul de documente ar fi avut temeuri să-și înceapă paginile chiar de la momente de dinainte de 1848 căci năzuința unirii (și a unirii generale, și a unirii treptate) a fost primordială coordonată a istoriei poporului român, și nu numai în etapa de trecere de la evul mediu la evul modern, ci — în forme și grade diferite — și în istoria premodernă, cu rădăcini în înseși timpurile antice, când, în urmă cu peste 2 000 de ani pe aceste meleaguri ființase statul, unul singur, condus de Burebista și întrunind tot teritoriul getic (dacic). Este, de altminteri, concepția autorilor și colectivului de coordonare, exprimată, prin toată lucrarea lor, și, mai direct, prin înfiile fraze ale substanțialei *Introduceri*, unde ei relevă că „Unirea din 1859 semnifică încununarea unui proces cu rădăcini adânci în istoria milenară a poporului român” (p. IX), că „Lupta pentru înfăptuirea *Unirii* se regăsește în mod constant în întreaga viață economică și politică a țării, în întreaga sa existență culturală, avându-și temeiul în viețuirea neîntreruptă pe același teritoriu, în conștiința unității de origine și neam, de limbă, obiceiuri, de structură psihică, în numeroasele și neîntreruptele legături ce au existat de-a lungul secolelor între toate provinciile românești” (ibidem).

Ultimul document, nr. 234, din *România la 1859* . . . vol. I, *Documente externe*, este datat : 1866 octombrie 8/20 ; emis din București, documentul reprezintă scrisoarea adresată de prințul Carol (numai din 1881 va fi rege) marelui vizir Mehmed Rușdi pașa, pentru a anunța răspunsul la scrisoarea marelui vizir prin care acesta arăta felul cum intenționa sultanul să pună condiții în legătură cu necesitatea, pe care nu a mai avut cum să o eludeze, de a acorda, prin firman, investirea noului domnitor, ceea ce însemna recunoașterea, și după abdicarea lui Al. I. Cuza, a unirii celor două țări române. În scrisoare, într-o modalitate de atitudine atentă, prudentă, diplomatică, se lua cunoștință de „sentimentele de înaltă bunăvoință” de care era animat sultanul „în privința Principatelor Unite” („à l'égard des Principautés Unies”) (otomanii, și nu numai ei, încă refuzau să întrebuințeze în acte oficiale cuvântul : România). Urmează pe problemele punctul de vedere al statului român. În notă, la p. 644, autorii fac o uzeală invitație pentru cititorul român și anume ca formulările din scrisoarea marelui vizir, și mai ales formularea referitoare la apartenența Principatelor Unite la Imperiul Otoman, să fie comparate atent cu formulările și formularea respectivă din scrisoarea de răspuns a lui Carol. Într-adevăr, constatăm diferențe de nuanță, însă de nuanță care indică, în fond, interpretări esențiale în scopul de a se salva cât mai mult și subtil ceea ce se realizase în privința Unirii ; însăși ordinea schimbată a temelor are o importanță semnificație ; despre problema măririi tributului se aduce vorba pe ultimul loc al textului, spre deosebire de documentul otoman în care problema este pusă în primul rind al cerințelor. O singură comparație, dar în problema vitală : dacă România făcea sau nu parte integrantă din Imperiul Otoman. În scrisoarea marelui vizir (compusă în franceză) : „Sublima Poartă nu se îndoiește deloc că Alteța Voastră serenisimă va respecta constant drepturile de suzeranitate ale sultanului asupra Principatelor Unite, care fac parte integrantă” („qui font partie intégrante”) „din Imperiul otoman, și va menține legăturile seculare care le unesc cu Imperiul” (p. 643 ; p. 644) ; în scrisoarea prințului Carol (compusă tot în franceză) : „(. . .) să respect cu scrupulozitate drepturile sale” (alc : Majestății Sale imperiale) „de suzeranitate asupra Principatelor Unite, care fac parte integrantă din Imperiul său în limitele fixate prin capitulații și prin Tratatul de la Paris din 1856” („ . . . dans les limites fixées par les Capitulations et le Traité de Paris de 1856” (p. 645 ; p. 647).

Autorii au sfințit volumul cu acest document căci, deși purta asemenea „înclădieri” potrivit împrejurării conjuncturale, el a marcat încheierea, în expresie concretă, a etapei de la 1856 la 1866, și însemna recunoașterea Unirii dintre cele două state românești, de la unirea exprimată doar de alegerea unui singur domnitor pînă la unirea, moment de moment, a adunărilor obștești, a guvernelor, a armatei, a legislației etc. și, în final, pînă la confirmarea ei prin firmanul sultanului. Desigur, această situație atinsă nu a fost tot ce dorea întregul popor român, dar în etapele care au urmat s-au lărgit cadrele Unirii și Independenței. În 1877 a fost proclamată neafirmarea deplină a statului român modern față de imperiul otoman și în același timp străvechiul teritoriu getic, apoi românesc dintre Dunăre și Mare a revenit la patrie, România. După patru-cinci decenii s-a înfăptuit unirea și independența întregului pământ românesc, prin Marea Unire din 1918, proces istoric în devenirea căruia Unirea din 1859 și-a avut rolul său important. Cum, de altminteri se evidențiază în ultima frază din *Introducere* : „Dezvoltarea și înălțarea României ca urmare a înfăptuirii poporului român în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza au contribuit la pregătirea următoarelor momente istorice — cucerirea independenței de stat și încheierea procesului de făurire a statului național unitar român” (p. XXXIV).

Problematica fundamentală a necesității obiective, a pregătirii, constituirii, semnificației, și importanței Unirii din 1859 pentru poporul român, dar și pentru Europa, a atras atenția,

a mobilizat conștiințe și a însuflețit capacitatea de reflecție, de gândire la o seamă de publiciști, diplomați care își scriu impresiile, istorici, ideologi (într-un sens mai cuprinzător al cuvântului) din diferite țări europene, și, mai ales, din țările devenite Puteri garante, care, mai mult sau mai puțin consecvent, unele erau favorabile Unirii, altele — nu. Istoricii români, în general, încă din acea etapă în miezul căreia este definitorul faptul Unirii Moldovei și Munteniei, etapă în care ei înșiși făceau noi pași spre constituirea științei istorice românești moderne, cunoșteau — unii direct, de la surse — literatura social-politică, juridică, istorică în care erau referiri, interpretări, atitudini vis-à-vis de istoria românilor și de situația lor prezentă și de idealurile lor. Cîteva dintre asemenea lucrări, socotite mai însemnate, și mai interesante în mod nemijlocit pentru români, au fost traduse în română, îndată sau la anumit interval de timp după editarea lor. În această privință pot fi menționate: Frédéric Damé: *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, cu o transpunere imediată în română, însă numai părțile privind 1828-1866: *Istoria României contemporane*; T. W. Riker, *The waking of Roumania. A study of an international problem. 1856-1866*, Oxford-London, 1931, tradusă mai târziu, în 1944, în românește: *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856-1866*.

În continuarea unei asemenea preocupări de a cunoaște și în traducere literatura de pe plan european, dar prin formula unor selecții din mai mulți autori deodată se înscrie volumul al II-lea din *România la 1859*, despre care am făcut mențiuni și mai înainte în ordinea altor idei. Autorii și colectivul de coordonare, după cum ei precizează în *Notă asupra volumului*, și-au propus „prin pana unor diplomați, istorici sau publiciști străini din epocă, conturarea unei cît mai fidele imagini a înfăptuirii actului istoric din ianuarie 1859, a evenimentelor care i-au precedat și a celor care i-au succedat, a confruntării dintre marile puteri ale timpului, care, atît în cadrul unor alianțe formale cît și dincolo de ele, își urmăreau propriile interese de dominație și supremație în Europa” (p. VII).

Volumul începe cu o lucrare din anul 1848, și această lucrare este: Hippolyte Desprez, *La Révolution dans l'Europe orientale* și sîrșește cu una din anul 1918, și anume: Louis André, *Les États Chrétiens dans Balkans depuis 1815* (*Roumanie, Bulgarie, Serbie, Montenegro, Grece*). Dintre celelalte 29 de cărți unele sînt mai cunoscute în România, încă mai de mult timp, altele sînt acum aduse mai direct în atenția noastră, ceea ce este un merit în plus al cercetărilor de la Biblioteca Centrală de Stat. Dintre autorii de limbă franceză — cei mai mulți — așa mai menționa pe Elias Regnault, cu vestita sa lucrare, consultată și de Karl Marx pentru a se informa despre români, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1855; de asemenea, pe Paul Bataillard cu *Premier point de la question d'Orient. Les Principautés de Moldavie et de Valachie devant le Congrès*, Paris, 1856; sau pe George Le Cler, *La Moldo-Valachie, ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être*, Paris, 1866, și pe mulți alții, între care — în succesiune cronologică — dar la un loc de mai înaltă atenție — este Frédéric Damé, despre care am consemnat în locul unde a fost vorba de traduceri, în decursul timpului, în română. Dintre autorii care au scris în alte limbi, pot fi menționați, ca exemplu, Henrick Filek von Wittinghausen, *Das Fürstenthum Romanie. Geographisch militärisch dargestellt*, Viena, 1869; Rudolf Ilenke, *Rumänian-Land und Volk* — *In geographischer, historischer, statistischer und ethnographischer Beziehung, sowie in Reissenerungen*, Leipzig, 1877; David Mitrany, *Rumania: Her History and Politics* în: Neviel Farbes, Arnold J. Toynbee, D. Mitrany, D. G. Horgarth, *The Balkans. A History of Bulgaria, Serbia, Greece, Rumania, Turkey*, Oxford 1915; S.N. Paluzov, *Rumäniskie gospodarstva Valahia i Moldavia v istoriko-politiceskom otnosenii*, Petersburg, 1859.

Scriitorii din operele cărora au fost alese textele au relevat, se înțelege, cu diferențe de interpretare, în funcție de multe condiții și de concepția lor, caracterul necesar al constituirii de state naționale unitare; în cazul poporului român și al etapei de la jumătatea secolului trezec — caracterul necesar al unirii celor două țări românești; au sugerat ori argumentat formule și căi de realizare, au susținut și, uneori au dezvoltat, pe cele propuse în 1856 și 1858 de acele puteri europene care încurajau lupta poporului român pentru unitate statală, pentru slăbirea dominației otomane (și, în plan general, și habsburgice). Scriitorii, puși în atenția acestui volum, au arătat — după cum rezultă des din textele lor — că revendicările românilor erau îndreptățite și, de fapt nici prea pretențioase, dimpotrivă ponderate, și de aceea cu atît mai mult marile puteri ale Europei aveau datoria să le sprijine. Relevînd valoarea textelor incluse în volum realizatorii lui apreciază că, la atîta timp de la evenimentele (se scria aceasta în 1984), comentariile și aprecierile făcute de acești autori străini „își păstrează întreaga savoare și prospețime, dezvăluie mai mult decît documentul diplomatic sau tratatul de istorie stări de spirit și ecouri europene față de soarta poporului nostru” (p. VII).

În încheiere: iată o seamă de considerații asupra necesității imperioase de completare a vastei informații documentare, interne și externe, cu privire la așa de importantul act istoric din 1859, precedat și urmat de însuși de esențiale evenimente înșiruite pe direcția uncea dintre cele mai de seamă coordonate ale istoriei generale a României, coordonată indicînd permanentă și neostenita strădanie a poporului român pentru demnitate, unitate și neafirmare statală. Volu-

mele României la 1859. *Unirea Principatelor Române în conștiința europeană, Documente externe și României la 1859. Unirea principatelor Române în conștiința europeană. Texte străine*, aduc o contribuție remarcabilă în reconstituirea cât mai completă a marii epoci de la 1859, și dau un nou bogat material documentar, pentru noi și tot mai profunde reflecții asupra semnificației adânci, și de amplă perspectivă, purtate de evenimentul din urmă cu 130 de ani, pe care acum, încă o dată, noi românii îl sărbătorim plenar.

Constantin Mocanu

N O T E

¹ „Revista de istorie”, tom. 41, nr. 11, noiembrie 1988. p. 113.

² *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 33.

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 24, Edit. politică, București, 1983, p. 13.

** Dintre care, mai însemnate, a francezului Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900 (în 1901, traducere română — însă numai părțile privind anii 1828-1866), și, în țară, a lui Al. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă. 1859-1866*, Iași, 1903 (care a constituit, de fapt, volumele VII și VIII ale *Istoriei Românilor din Dacia Traiană*).

⁴ A. Oțetea, *Prefață*, la *Documente privind Unirea Principatelor, I, Documente interne. 1854-1857*, Edit. Academiei Republicii Populare Române, București, 1961, p. VIII.

⁵ Cf. *Probleme fundamentale ale istoriei patriei și Partidului Comunist Român. Tematică, bibliografie, crestomație*. Constantin Mocanu (coordonator), Ion Ardeleanu, Augustin Deac, Ștefan Lache, Mircea Mușat, Nicolae Petreanu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1981, p. 241.

⁶ N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență. Scrisori. Memorii. Adrese. Documente. Note și materiale*. Ediție critică de G. Zane, Edit. Academiei Republicii Populare Române, București, 1962, p. 277.

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ ÎNPLINIRII A 70 DE ANI DE LA FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN LA BEIJING

În ziua de 25 noiembrie 1988 sub egida Institutului de istorie universală al Academiei de științe sociale a R.P. Chineze a avut loc o sesiune științifică dedicată aniversării a șapte decenii de la făurirea statului național unitar. Cuvântul de deschidere a fost rostit de directorul Institutului de istorie universală Chang Chunnian. Au participat vicepreședintele Academiei de științe sociale Ding Weizhi, membrii din conducerea Institutului de istorie universală, specialiști și cercetători în istoria și civilizația românească, cadre didactice, ziariști.

Au fost prezentate comunicări consacrate aniversării Marii Uniri din 1918 în care sînt exprimate opiniile și punctele de vedere ale istoriografiei chineze cu privire la acest moment deosebit din istoria României, încununare victorioasă a luptei seculare a poporului român pentru unitate și independență. În referatele prezentate au fost reflectate ecoul în presa chineză al dezvoltării unității naționale care constituie o pagină glorioasă din istoria relațiilor tradiționale de prietenie dintre cele două popoare, simpatia și solidaritatea poporului chinez față de jubileul actului de la 1 decembrie 1918.

Publicînd în întregime primul referat *Înfăptuirea statului național român și opinia publică chineză* de Lu Xianggan, dr. în științe istorice, directorul Editurii „Materiale din domeniul științelor sociale” al Centrului de documentare al Academiei de științe sociale, vom da în continuare extrase din celelalte comunicări.

*

Cercetarea opiniei publice constituie o parte integrantă a sociologiei și istoriografiei moderne. Într-un anumit sens putem spune că opinia publică este nu numai un ecou al evenimentului istoric, ci și mărturia sa obiectivă.

Așa cum am arătat în lucrarea *Opinia publică românească și mișcarea revoluționară din China la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX*, opinia publică a jucat și joacă un rol deosebit de important în cunoașterea reciprocă și dezvoltarea tradiției de prietenie și solidaritate dintre popoarele chinez și român, cu precădere în decursul ultimului secol.

Începînd din cea de-a doua jumătate a secolului XIX, în paginile presei românești din România veche și Transilvania au fost inserate bogate materiale cu privire la China.

Periodicile redau în bună parte în știrile și comentariile lor aspecte ale evoluției vieții social-politice din acea perioadă a Chinei. Printre acestea menționăm mai ales gazetele românești din Transilvania. Purtătoare de cuvînt ale mișcării naționale a românilor transilvăneni, ziarele „Gazeta Transilvaniei”, „Tribuna”, „Tribuna poporului”, și mai tîrziu „Românul” urmăreau cu atenție luptele pentru emanciparea socială și națională a popoarelor asuprite din toată lumea. Evenimentele social-politice și revoluționare chineze din acea perioadă, cum erau criza de împărțire a Chinei de către marile puteri, mișcarea de reformă din 1898, răscoala Yihetuan din 1900—1901 și revoluția burghezo-democratică din 1911, își găseau un puternic răsunset în paginile presei românești transilvănene. Calda simpatie și solidaritate manifestată de presa românească din Transilvania față de poporul chinez asuprit, care se ridică la luptă împotriva dominației feudale și a agresiunii străine, constituiau o mărturie a sprijinului reciproc între popoarele asuprite.

Pe lângă gazetele românești din Transilvania, „Universul”, „Adevărul” și „Dimineața” din București, ziarele cu tiraje mari și mare influență în opinia publică, au informat și comentat amplu aspectele social-politice contemporane din China. Dispunînd de sursele de informare mai largi, ele se deosebesc prin amploarea știrilor și analiza sintetică. Deși în acea perioadă încă nu se stabiliseră relațiile diplomatice și contactele politice și economice permanente între China și România, și nu exista nici corespondență directă, totuși în general materialele despre mișcarea revoluționară din China inserate în paginile presei românești, sînt bogate și substanțiale. Este de subliniat faptul că, gazetele românești considerau că, între cauza de eliberare națională a românilor și cea a poporului chinez existau similitudini și o legătură firească. În acest sens, referindu-se la semnificația revoluției din 1911 din China, „Gazeta Transilvaniei” cerea cu voce

tare transformarea regimului dualist de asuprire națională al imperiului habsburgic. Se face și trebuie să se facă această transformare și în Europa, scria „Gazeta Transilvaniei” din 8 noiembrie 1911, unde tot mai este, și în epoca deșteptării Chinei împietrite, cite un stat, cu stăpînitori, cu clasă oligarhică îngrădită per abusum cu privilegii. „Spiritul împlinirii nu se poate astăzi opri în calea lui triumfală”.

Într-adevăr, această transformare pînă la urmă s-a realizat în 1918. Prăbușirea imperiului țarist și a imperiului habsburgic au constituit evenimente sociale în istoria universală care au dat un puternic impuls evoluției către progres a societății. Legitățile dezvoltării istorice impun cu stringență încheierea procesului de formare a statelor naționale aflate sub dominația marilor imperii din Europa. În mișcarea popoarelor europene pentru autodeterminare națională și scuturarea dominației străine se încadrează și lupta maselor populare din România și din celelalte teritorii românești aflate sub asuprire străină, pentru formarea statului național roman unitar.

Unirea, înfăptuită de masele populare, de forțele național-revoluționare, prin actele plebiscitare din 1918, a constituit încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român, de cărturarii și marii gînditori ai neamului, de întregul popor.

În acest moment decisiv, opinia publică chineză, la rîndul său, a urmărit cu mare simpatie lupta popoarelor europene pentru autodeterminare în general, și procesul de formare a statului național unitar român, în special. În paginile presii chinezești au fost înserate informațiile largi privind evoluția social-politică din Europa. De exemplu, menționăm printre altele, una din cele mai vechi gazete din China „Shenbao” (Ziarul Shanghai) care se distinge prin obiectivitatea poziției sale și influența mare în opinia publică a Chinei moderne, redă în bună parte, prin istoriile sale, evoluția evenimentelor și acțiunilor social-politice ale românilor pentru înfăptuirea statului național unitar.

Pentru a pune în evidență atitudinea gazetei „Shenbao” față de lupta poporului român, prezintă mai întîi citeva știri din paginile ei publicate în perioada noiembrie — decembrie 1918. Iată la 1 noiembrie ziarul scria : „Imperiul austro-ungar s-a dezmembrat cu totul. Prăbușirea lui este atât de rapidă, încît nici un observator nu o poate imagina”. După patru zile, adică la 5 noiembrie, apare stirea „Consiliul Național Român, care s-a constituit la 28 octombrie cere unirea Bucovinei, a Transilvaniei și a altor teritorii ale Imperiului austro-ungar în care locuiește neamul român de-a lungul istoriei, cu România independentă”. O altă știre informează : „România urmărește în mod emoționat situația politică internațională. Regele stă de vorbă frecvent cu conducătorii guvernului și cu fostul prim-ministru Brătianu. În zilele următoare aici (în România) va avea loc o evoluție social-politică importantă. La 8 noiembrie s-a informat că poporul român din Iași demonstrează, în sprijinul revendicării românilor din Transilvania pentru unirea cu România”.

După cum se știe, în decembrie 1918, mișcarea pentru Marea Unire a poporului român a atins punctul culminant; în paginile gazetei „Shenbao” se regăsesc aspecte ale eferescenței luptei românilor. Astfel la 7 decembrie într-o interesantă relatare se descrie scena de întoarcere a armatei române victorioase la București. „Armata condusă de regele Ferdinand și alți generali intră în capitala României, București. În oraș flutură pretutindeni drapelul de stat al României. La toate răspîntiile s-au construit porți de triumf. De la balcoane și ferestre locuitorii orașului aruncă cu bucurie și entuziasm, flori soldaților”. La 15 decembrie se informează : „Marea Adunare din Bucovina a adoptat în unanimitate hotărîrea de unire cu România”. După o săptămînă, la 22 decembrie se publică o informație importantă : „Reprezentanții românilor din Transilvania au plecat la 14 decembrie de la Sibiu spre capitala României, București. Ei sînt însărcinați de Marea Adunare a Românilor să informeze pe regele Ferdinand că românii din toate teritoriile de sub ocupația austro-ungară s-au eliberat astăzi și au hotărît să se unească în mod ferm, alăturîndu-se regelui României”. Iar la 31 decembrie „Shenbao” scria : „La Cernăuți a fost convocată Marea Adunare la care au participat reprezentanții români, poloni și sași. Adunarea a adoptat în unanimitate hotărîrea de a recunoaște unirea Bucovinei cu România”.

Toate materialele sus menționate arată că, știrile erau transmise la timp și coincideau cu calendarul evenimentelor. Din punct de vedere al surselor, ele au parvenit în majoritate de la agențiile apusene. Totuși erau bine alese, ceea ce exprimă atitudinea favorabilă față de lupta poporului român pentru autodeterminare și unire.

Demn de subliniat este faptul că presa chineză nu se mulțumește numai cu preluarea simplistă a știrilor de la agențiile de presă străine, ci face comentarii, observații și aprecieri care exprimă poziția proprie. În acest sens menționăm un comentariu scurt însă profund, publicat în paginile ziarului „Shenbao” din 12 noiembrie sub titlul : „Înfrîngerea puterilor centrale și situația războiului din Europa”. Războiul acesta (e vorba de primul război mondial) fără precedent de-a lungul istoriei reprezintă războiul dintre democrație și asuprire, o luptă decisivă dintre democrație și despotism, scria comentariul.

Printre statele angrenate în război, sînt trei imperii despotice, Rusia, Austria și Germania. În mom entul de față, țarul rus a fost împușcat, regele austriac a fugit în străinătate și mișcarea pentru detronarea regelui german Wilhelm este tot mai puternică . . . Fostii despoți au devenit dintr-o dată prizonieri . . . Popoarele asuprite se ridică la luptă pentru libertate. Decăderea monarhiilor absolute ale Puterilor centrale europene constituie o dovadă elocventă a necesității istorice”. Deci potrivit acestui comentariu, prăbușirea celor trei mari imperii europene și formarea statelor naționale ale popoarele asuprite sînt rezultate ale luptei dintre dreptate și asuprire, dintre democrație și despotism. Aceste evenimente și-au adus o mare contribuție la progresul istoric. În același sens, Liang Qichao, unul dintre promotorii mișcării pentru reformă din 1898, mare savant și gînditor al Chinei moderne, în lucrarea sa *Călătorie în Europa*, publicată la începutul anilor '20, a subliniat că descompunerea imperiilor țarist, habsburgic și german reprezintă legitatea necesară a istoriei.

În concluzie, putem spune că ecoul în China al formării statului național unitar român din 1918, constituie o pagină importantă în istoria relațiilor tradiționale de prietenie și solidaritate dintre poporul chinez și poporul român. Adîncirea cunoașterii prin valorificarea unor documente istorice inedite cu privire la istoria relațiilor bilaterale, este cu atît mai semnificativă astăzi cînd relațiile dintre cele două țări socialiste se dezvoltă tot mai strîns în toate domeniile.

*

Din comunicarea *Desăvîrșirea unității statului național — deziderat al tuturor românilor* de Kang Chunlin, cercetător principal la Institutul de istorie universală al Academiei de științe sociale a R.P. Chineze, reținem aprecierea :

„Realizarea unității naționale este rezultatul dezvoltării istorice obiective, rezultat determinat de un complex de condiții naționale și internaționale. Dar, vorbind de importanța pentru înfăptuirea unității românilor, a împrejurărilor favorabile internaționale, îndeosebi prăbușirea imperiului țarist și izbucnirea Revoluției din octombrie din Rusia și destrămarea imperiului austro-ungar nu poate fi uitată condiția cea mai importantă pentru făurirea statului național unitar român, adică dezideratul de vcauri, voința și lupta poporului român”.

În comunicarea *Unitatea — intruchipare firească a entității naționale a românilor, o încununare victorioasă a luptei seculare a poporului român pentru unitate și independență* Xu Wende, redactor principal la radiodifuziunea R.P. Chineze a arătat :

„Unitatea națională a fost principala idee a tuturor mișcărilor sociale desfășurate de națiunea română în istoria modernă a românilor. Mai mult, chiar în perioada feudală s-a realizat odată, sub sceptrul mîndru al principelui Mihai Viteazul, prima unire politică la 1600. Chiar dacă această mult dorită și greu încercată unire a căzut, sub lovituri aspre din afară, opera Viteazului Mihai a cimentat și mai mult legămîntul românilor de a trăi uniți, precum și conștiința lor națională.

Drumul de la 1600, la Unirea Principatelor sub sceptrul lui Alexandru Ioan Cuza, la Marca Unire din 1918 a trecut printr-un nesfîrșit lanț de evenimente sociale și revoluționare, în fruntea cărora au stat nu numai principii și oameni politici, ci mai cu seamă oameni din popor ca acci conducători ai răscoalilor țărănești, precum și cărturari de vază și din toate provinciile românești, care au înscris pe steagul lor deviza : „unire, frățic, dreptate, libertate”.

Din intervenția *Unitatea națională este rezultatul de luptă îndelungată a poporului român* de Xie Guohua, ziarist la Agenția „China Nouă”, am reținut :

„Cu prețul unor lupte grele și sub conducerea unor personalități remarcabile ca : Mircea cel Mare, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și alții — românii s-au opus cu strășnicie tendințelor expansioniste străine, au apărut independența și au luptat pentru unitatea națională.

Unirea Țării Românești cu Moldova în anul 1859 are importanța deosebită pentru unitatea națională și cucerirea independenței, întrucît aceasta a netezit drumul și a creat condițiile necesare pentru întreaga unitate națională, realizată în anul 1918.

Se poate afirma că fără unirea din anul 1859 nu ar fi fost cu puțință unirea națională deplină din anul 1918”.

Din referatul *Adunarea de la Alba Iulia a reprezentat momentul culminant al luptei naționale a românilor* de Guo Qingyun, conferențiar la Institutul de cercetări juridice al Universității Poporului menționăm următoarea afirmație :

„În istoria modernă a României, unirea celor trei țări române, nu poate să fie apreciată doar prin modul în care s-a realizat, ci și prin faptul că ea a făcut necesare, transformări adînci, de structură, în domeniul de dezvoltare a societății românești, dar și în raport cu noua situație, cu nevoia de omogenizare administrativă și socială, de democratizare a vieții politice, creînd condiții pentru dezvoltarea forțelor de producție, în domeniul unității naționale. Unirea politică din 1918 a deschis o nouă eră, a scris o pagină de aur în istoria României”.

VALORI BIBLIOFILE DIN PATRIMONIUL CULTURAL NAȚIONAL. CERCETARE-VALORIFICARE

Componentă de seamă a patrimoniului cultural național, cartea românească și străină veche sau rară, cartea ca valoare dincolo de conținut, valoare ce se poate naște dintr-o extrem de diversă paletă de motive, este de aproape zece ani obiectul unor importante reuniuni a bibliofililor din întreaga țară.

Astfel, între 27 și 28 mai a.c., Brăila a găzduit tradiționala manifestare — „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare-valorificare”, ajunsă la cea de-a IX-a ediție.

Organizată de Consiliul Culturii și Educației Socialiste și Comitetul județean de cultură și educație socialistă Brăila, sesiunea a reunit și de data aceasta cadre didactice din învățământul universitar, cercetători din institutele de profil (Institutul de istorie „N. Iorga”, Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”, Institutul de istoria artei, toate din București) ai unor instituții centrale (Biblioteca Academiei R. S. România, Biblioteca Centrală Universitară, Biblioteca Centrală de Stat, Direcția Generală a Arhivelor Statului), muzecografi ai oficiilor județene, bibliotecari din sistemul bibliotecilor județene. Continând o frumoasă tradiție, ediția brăileană a avut și ca drept coordonate două din jubileele anului în curs: împlinirea a trei sute de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Constantin vodă Brincoveanu precum și împlinirea a șapte decenii de la făurirea statului național unitar român — Marea Unire de la 1 decembrie 1918. Totodată, anul 1988 marchează, în planul evoluției cărții vechi românești momentul împlinirii a 480 de ani de la apariția primei cărți tipărite pe teritoriul patriei noastre (Liturghierul lui Macarie, 1508) și a trei secole de la editarea Bibliiei de la București (1688), monument de seamă al literaturii române vechi.

Două expoziții de carte au omagiat aceste evenimente ce au fost vernisate la Galeriile de artă ale municipiului Brăila încă din prima zi: „Moment de seamă al dezvoltării culturii românești — perioada Constantin Brincoveanu” și „Marea Unire — mărturie istorice”. Realizate cu sprijinul Bibliotecii Centrale de Stat, al Bibliotecii Academiei R. S. România și a Muzeului de Istorie al R. S. România, precum și cu colaborarea Direcției Generale a Arhivelor Statului, Muzeului Unirii din Alba Iulia, Muzeului județean de istorie Galați, Bibliotecii „V. A. Urechia” din Galați, Bibliotecii județene „Panait Istrati” din Brăila și Complexului muzeal județean Brăila, expozițiile au adus pe de o parte grăitoare dovezi ale nivelului atins de civilizația tiparului românesc în domnia Brincoveanului, iar pe de altă parte s-a subliniat prin carte și document aportul maselor la făurirea statului național unitar român. Deschise în frumoasa sală a Teatrului dramatic „Maria Filotti”, lucrările sesiunii, la care a luat parte un numeros public, s-au desfășurat în plen și pe secțiuni, fiind prefațate de cuvântul rostit de Valeriu Stoiu, secretar al Comitetului județean Brăila al Partidului Comunist Român din partea gazdelor și Tamara Dobrin, vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste. Au prezentat apoi comunicări dr. Gabriel Stempel, „Mărturie ale culturii și artei brincovenești” și dr. Cristian Popișteanu „Marea Unire reflectată în istoriografia contemporană”. Lucrările au continuat apoi pe secțiunile: *Carte românească, Documente-corespondență, Carte rară, Bibliofilie și Artă*, cărora li s-a adăugat în ziua următoare comunicări structurate pe probleme de *Manuscrite, Daco-romanica*, precum și o secțiune cuprinzând contribuțiile la fenomenul cărții în domnia lui *Constantin Brincoveanu*.

În după amiaza aceleiași zile și în ziua următoare au fost prezentate următoarele comunicări:

Secția Carte românească (22 comunicări): Prof. dr. doc. I. C. Cbițimia-Universitatea București — *300 de ani de la apariția unui monument de seamă al literaturii române vechi*; Eva Mârza — *Oficiul pentru patrimoniul cultural național Alba — Însemnări privitoare la „Disertația despre tipografiile românești” a lui Vasile Popp*; Mihai Moraru — *Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” — Milescu sau „dascălii locului”?*; Hortensia Baica — *Biblioteca județeană Timiș — Contribuție la Bibliografia românească veche (1694)*; Adriana Ștefănescu Mitu — *Biblioteca Centrală de Stat — Noi contribuții la Bibliografia românească veche. Două tipăriri apărute la Iași*; Liliana Popa — *Filiala Arhivelor Statului Sibiu — Contribuții la Bibliografia românească veche (inceputul secolului XIX)*; Emanuel Nadler — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural-național Neamț — Precizări referitoare la datarea a două cărți vechi ieșite din tiparnița de la Neamț*; Elena Dima — *Direcția Generală a Arhivelor Statului — Însemnări cu valoare de document pe cărți românești vechi din patrimoniul Rîmniceului*; Iacob Mirza — *Biblioteca Centrală de Stat — Filiala Bathyanem Alba Iulia — Semnificația cărții în comunitățile rurale românești transilvănene (secolele XVII—XVIII) în lumina însemnărilor: menta-*

bilitate și sensibilitate; dr. Ioana Cristache Panait — Institutul de Istoria Artei București — *Prezența cărții vechi românești în sud-estul Transilvaniei. Semnificații istorice*; Dorin Teodorescu — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural-național Olt — Considerații asupra prețului cărții vechi românești în județul Olt (1735—1850)*; Ana Andreescu — *Oficiul pentru patrimoniul cultural național al municipiului București — Dimensiunea națională a cărții bucureștene vechii*; Doina Dregheciu — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Alba — Un exemplar al Bibliei de 1788 în județul Alba*; Florian Dudaș — *Oficiul pentru patrimoniul cultural național Bihor — Danii votevodale de carte românească în Transilvania*; Olimpia Mitric — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Suceava — Aspecte privind circulația cărții vechi românești din patrimoniul județului Suceava*; Maria Basarab — *Muzeul județean Itune-doara — Însemnări despre căi de pătrundere a cărții vechi românești în localitățile hunedorene*; dr. Zoe Apostolache Stoicescu — *Complexul muzeal județean Prahova — Ana Grama — Complexul județean Sibiu — Cărți vechi românești în satele transilvănene. Inventare din secolul al XIX-lea*; dr. Elena Cernea — *Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj-Napoca — Viena și Sibiu în competiție editorială pentru cărți românești ale vechiului luminilor*; Dan Răpă — *Muzeul județean de istorie Galați — Note bibliografice privind Codul Calimach (Iași, 1816—1817)*; Constantin Malina — *Biblioteca județeană Bihor — Exemplare din „Gramatica” de la 1826 a lui Ioan Alexe*; Barbu B. Berceanu — *București — Un manual școlar folosit în cele trei țări române la mijlocul secolului al XIX-lea*; Mariana Preotu — *Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Iași — O carte unicat în colecția Bibliotecii Academiei R. S. România — Filiala Iași: Ioan Cantacuzino „Poezii nouă”*; Florica-Maria Carapcea — *Biblioteca județeană Brăila — Lucrările de medicină ale doctorului Ștefan Vasile Piscupescu, tipărite în 1834, 1829, 1837, 1843 și 1846.*

Documente-corespondență Ionel Căndea — *Muzeul județean Brăila — Contribuție la Corpusul de documente medievale românești*; Ioan Mircea — *Filiala Arhivelor Statului Alba — Cărți românești vechi relevante în documente din perioada anilor 1867—1868*; Silvia Dumitru — *Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca — Un entuziast colecționar și donator: George Sion. Știri inedite în corespondența sa*; Elena Mișu — *Oficiul pentru patrimoniul cultural național Mureș — Decideratul unității naționale pe finele cărții vechi românești din județul Mureș*; Cornelia Vaida — *Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca — Documente inedite privind participarea femeilor la Marea Adunare de la 1 Decembrie 1918*; Dr. Stancu Ilin — *Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” — Documente inedite privind activitatea lui Liviu Rebreanu în preajma Marii Uniri de la 1 Decembrie 1918*; Lucian Dunăreanu — *Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca — Probleme culturale în corespondența din fondul Hossu-Longin*; Radu Ionescu — *Biblioteca Academiei R. S. România București — Alexandru Macedonski către William Ritter — Corespondență inedită*; Gheorghe Pătrașcu — *Biblioteca județeană Brăila — Jurnalul de campanie al Regimentului 8 Infanterie (august 1916 — ianuarie 1918).*

Carte rară Maria Dulgheru, Ruxandra Ionescu — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Prahova — Un incunabul în patrimoniul de valori bibliofile prahovean*; Mariana Rohoska — *Biblioteca județeană Arad — Un incunabul în fondul de patrimoniu al Bibliotecii județene Arad*; Flena Damian — *Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj-Napoca — Filologi francezi renascențiști în fondurile Bibliotecii Academiei din Cluj*; Mariana Conovici — *Biblioteca Centrală Universitară București — Ediții elzeviriene existente în fondurile Bibliotecii Facultății de istorie a Universității București*; dr. Mihai Mitu — *Universitatea București — Istoricul polonez Ian Potocki și opera sa în unele biblioteci românești*; Dan Lăzărescu — *Biblioteca județeană Arad — Addenda la bibliografia traducerilor operelor lui Voltaire în germană în secolul al XVIII-lea*; Alexandru Gaiță — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Buzău — Vechi tipărituri străine în colecțiile Buzăului.*

Bibliofilie dr. Ștefan Andreescu — *Institutul de istorie „Nicolae Iorga” București — Despre biblioteca lui Pătrașcu, fiul lui Petru Cercel*; Mădălina Golgoțiu — *Biblioteca Centrală Universitară Iași — Tipărituri grecești din secolul al XVI-lea în colecția de carte rară a Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu” din Iași*; Mihaela Voineagu — *Biblioteca județeană Arad — Un volum cu text manuscris autograf al poetului german Ch. M. Wieland în fondurile Bibliotecii județene Arad*; Veluța Făgurel — *Biblioteca „V. A. Urechia” Galați — Ex libris Constantin Hangerli*; Maria Dulgheru — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Prahova — Rarități bibliofile în colecțiile Complexului muzeal Prahova*; Emil Păunescu — *Muzeul județean Giurgiu — Valdrîmbi bibliofile din colecția Muzeului județean Giurgiu*; Sanda Ionescu — *Biblioteca Centrală Pedagogică București — Valori bibliofile în Biblioteca Centrală Pedagogică București*; Stanca Bounegru — *Filiala Arhivelor Statului Brăila — Cartea românească veche la*

Filiala Arhivelor Statului Brăila; Vidis Gabriela-Alinta — *Filiala Arhivelor Statului Brăila — Valori bibliofile din opera lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, în Biblioteca Arhivelor Statului — Filiala Brăila*; I iviu Papuc — *Biblioteca Centrală Universitară Iași — Innobilarea unei biblioteci prin semnături — „Donașiunea Constantin Hurmuzachi”*; Mariana Mihăilescu — *Biblioteca Centrală Universitară București — Uu bibliofil — Theodor Callinachi*; Otilia Panait — *Biblioteca Centrală Universitară București — Valori bibliofile din biblioteca lui Octavian Goga în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*; Ioan Pinzar — *Biblioteca județeană Suceava — Cărți din bibliotecile personale ale lui Titu Maiorescu și Nicolae Iorga la Suceava*; Cornelia Sirm — *Biblioteca județeană Bacău — Citeva considerații privind fondul de carte bibliofilă de la biblioteca județeană Bacău.*

Arta Tereza Sinigalia — *Institutul de Istoria Artei București — Observații privind miniatura și ornamentica de carte manuscrisă din perioada brncovenească*; Puiu Sidonia — *Biblioteca Academiei R. S. România — Filiala Cluj-Napoca — Pagina de titlu. Evoluția ei*; Ambrus Hedvig Maria — *Biblioteca județeană Mureș — Emblema tipografică a familiei Palatin*; Florin Rotaru — *Centrul de librării București — Antim Ivireanul — legător de carte*; Adrian-Silvan Ionescu — *Oficiul pentru patrimoniul cultural național al municipiului București — Editorul primei reviste ilustrate românești*; Elena Maria Schatz — *Biblioteca Centrală de Stat — Imagini ale Brăilei de altădată în colecția de cărți poștale ilustrate a Bibliotecii Centrale de Stat*; Emilia Enache — *Oficiul pentru patrimoniul cultural național al municipiului București — Hariclea Darclée — mărturii și documente despre marea artistă lirică*; Ștefan Andronache — *Biblioteca municipală Tecuci — Ipostaze iconografice ale Brăilei de la începutul secolului XX, datorite unor editori de cărți poștale*; Mariana Vida — *Biblioteca Academiei R. S. România — Observații asupra unor modele stilistice ale caricaturilor lui Constantin Jiquidi din patrimoniul de stampe al Bibliotecii Academiei R. S. România.*

Manuscrise prof. dr. Gheorghe Mihăilă — *Universitatea București Manuscrise slavon-române de la Mănăstirea Zograf*; prof. dr. doc. Pandelescu — *Universitatea București — Metoda reconstituirii textului arhetip al celor mai vechi Pravile în limba română*; Aurelia Florescu — *Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Dolj — Un manuscris din secolul al XIV-lea în județul Dolj*; dr. Nedret Mahmut — *Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” — Dialogul culturii române cu Orientul prin manuscrise*; Dan Jumara — *Filiala Arhivelor Statului Iași — Manuscrise grecești în arhivele ieșene*; Elisabeta Marin — *Filiala Arhivelor Statului Brașov — Regulament pentru livrare de cărți din Transilvania în perioada Humanismului*; Nédelcu Oprea — *Biblioteca „V. A. Urechia” Galați — Un manuscris inedit — Ion Slavici*; Cătălina Velculescu — *Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” — Manuscrise și tipărituri vechi în secolul al XIX-lea*; — *Andrei Nestorescu — Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” — Manuscrise anonime și statutul lor istorico-literar*; Eva Georgeta Catrinescu — *Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” — Politică și poezie. Nicolae Bălcescu și Mihai Mologescu la 1840*; Sofia Bodea — *Muzeul județean Arad — Citeva precizări de datare, localizare și atribuire a unui codice transilvănean din secolul al XVIII-lea obținute prin intermediul tehnicilor de laborator*; Gabriela Manolache — *Muzeul „Unirii” — Alba Iulia — Restaurarea a două documente și studiul istoric al hirtiei vechi.*

Dacă-România Ana Selejan — *Biblioteca „Astra” Sibiu — O carte de istorie militară a românilor, Paris, 1534*; Doina Făget — *Biblioteca Centrală Universitară București — Cărți din istoriografia europeană a secolului al XVI-lea*; Zsigmond Irma — *Biblioteca județeană Mureș — Referiri la țara noastră în prefața unei cărți din secolul al XVI-lea*; Doina Năgler — *Complexul muzeal Sibiu — Cronici germane din secolele XVI—XVII despre români*; Dalila Lucia Aramă — *Biblioteca Academiei R. S. România — Contribuție la bibliografia despre Mihai Viteazul*; Gheorghe Iavorschi — *Filiala Arhivelor Statului Brăila — Informații privind Țările Române într-o hartă editată la Amsterdam, 1619*; Dorana Cioran — *Biblioteca județeană Mureș — Brăila în documente cartografice pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea*; dr. Enver Mahmut — *Institutul de istorie și teorie literară „George Călinescu” — Românii în câteva documente orientale*; Luana Troia — *Biblioteca județeană „Gh. Asachi” Iași — Fabretti Raphael, „De columna Traiani Syntagma”, Roma, 1683*; Monica Vlaicu, Adriana Ghibu — *Direcția Generală a Arhivelor Statului — Argumente ale continuității poporului român în scrierile istorice ale umanistului Georg Soterius*; Nicolae Mariș — *Biblioteca județeană Bihor — O cronică a lumii apă-rută la Leipzig, 1733—1754*; Paul Păltănea — *Biblioteca „V. A. Urechia” Galați — Cărți străine din secolul al XIX-lea cu știri despre Brăila în colecția bibliotecii „V. A. Urechia”.*

Constantin Brîncoveanu dr. Alexandru Ligor — Biblioteca Centrală de Stat — *Considerații asupra producției tipografice brîncovenești*; Doru Bădără — Biblioteca Centrală Universitară București — *O carte cu pecetea lui Constantin Brîncoveanu, în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București*; Rodica Elena Colța — Oficiul pentru patrimoniul cultural național Arad — *Circulația cărții cantacuziene și brîncovenești în județul Arad*; Lizica Papiou — Muzeu Militar Central — *Cartea românească din perioada brîncovenească în patrimoniul Muzeului Militar Central*; Eva Isac — Oficiul județean pentru patrimoniul cultural național Gorj — *Cărți vechi românești din perioada brîncovenească în patrimoniul județului Gorj*; Reveca Vitcu — Biblioteca Centrală Universitară Iași — *Valori bibliofile brîncovenești existente în patrimoniul Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu” Iași*; Alexandra Roșu, Ileana Roman — Biblioteca județeană Mehedinți — *Cartea brîncovenească în colecția „I. G. Bibișescu” de la Biblioteca județeană Mehedinți*; Rodica Popescu — Biblioteca Academiei R. S. România — *Contribuții la biblioteca lui Constantin Brîncoveanu*; Mihail Caratașu — Biblioteca Academiei R. S. România — *Manuscrise grecești din Biblioteca Academiei R. S. R., cuprinzînd scrieri și epicoioane dedicate voievozului Constantin Brîncoveanu*; Ileana Ene — Muzeul Literaturii Române — *Un comentariu inedit al perioadei Brîncovenești din secolul al XIX-lea în Istoria literaturii române a lui G. Dem. Teodorescu*.

Concluziile privind desfășurarea lucrărilor consfătuirii de la Brăila, apreciată unanim drept o reușită, au scos în evidență saltul calitativ înregistrat în domeniul cercetării cărții vechi românești și străine, de la contribuțiile aduse *Bibliografiei românești vechi*, la noile date privind cartea și tiparul în vremea lui Constantin Brîncoveanu. Raportorii (prof. univ. dr. doc. I. C. Chișimia, dr. G. Strempel, dr. Șt. Andreescu, dr. M. Mitru, prof. univ. dr. Gh. Mihăilă și Angela Popescu Brădiceni) au subliniat totodată sarcinile de viitor ale cercetării românești în domeniul *Cărții ca patrimoniu cultural național*.

Ionel Cîndea

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R.P. BULGARIA

Grație acordurilor încheiate între Academia de Științe Sociale și Politice din R. S. România și Academia de Științe a R. P. Bulgaria, în perioada 10—31 mai 1988 am efectuat un stagiu de documentare în R. P. Bulgaria, necesar în vederea completării informației la tema înscrisă în planul Institutului de Istorie „N. Iorga” intitulată *Relațiile comerciale ale României cu statele din sud-estul Europei 1878—1900*. În tot acest răstimp de îndrumarea mea s-a ocupat cu solicitudine Alexander Kostov, cercetător la Institutul de Balcanistică din Sofia.

Am fost primită la Institutul de Balcanistică de profesorul Liuben Berov, cercetător specialist în probleme economice. Cu acest prilej am purtat discuții pe tema istoriei economice a Bulgariei în perioada 1878—1900 cît și pe teme adiacente ce privesc procesul de modernizare a statelor din spațiul balcanic la sfîrșitul secolului al XIX-lea. De asemenea am primit informații utile privind stadiul actual al cercetării relațiilor comerciale româno-bulgare și am avut un fructuos schimb de opinii asupra obiectivului de bază al investigației mele, cu profesorul Liuben Berov care a avut amabilitatea de a-mi indica o serie de posibile surse editate ce conțineau date necesare. Principala mea obiectivă a fost să mă documentez asupra cercetărilor recente bulgare privind istoria economică și în principal istoria relațiilor comerciale ale statului de la sud de Dunăre cu alte țări. În acest sens am frecventat Biblioteca Națională „Kiril și Metodii”, cea a Centrului Internațional de Informație asupra surselor de informare balcanice și mediteraneene (CIBAL), precum și biblioteca Academiei de Științe a Bulgariei. Aici am parcurs fișiere, bibliografii și o bogată literatură din istoriografia bulgară, franceză, engleză etc. urmărind aspecte economice în general și evoluția relațiilor comerciale în special, dezvoltarea mijloacelor de transport și influența lor

asupra schimburilor comerciale, politica vamală și tarifară. Studiul la biblioteca „Kiril și Metodiu” mi-a permis completarea informației cu date statistice, foarte interesante privind comerțul Principatului bulgar cu țările străine în perioada 1880—1900. Am apreciat în mod deosebit rafturile bibliotecilor uzuale atât de bogat și divers dotate cu cele mai recente numere de reviste și cărți apărute pe plan local cit și în diverse țări.

În perioada șederii mele în R. P. Bulgaria am avut ocazie să asist la sărbătorirea limbii și culturii poporului prieten bulgar în zilele de 23—24 mai, prilej anual de cinstitie a fraților Kiril și Metodiu, creatorii alfabetului chirilic.

Călătoria în R. P. Bulgaria mi-a prilejuit totodată vizitarea unui însemnat număr de monumente și muzee din Sofia și împrejurimi, diversificându-mi astfel aria cunoștințelor privind istoria și cultura poporului bulgar.

În final pot aprecia că prin rezultatele concrete ale investigației desfășurate, prin contactele cu cercetătorii bulgari, prin schimburile de opinii, stagiul de documentare în R. P. Bulgaria s-a dovedit benefic și de o reală utilitate în vederea elaborării lucrării înscrise în plan.

Daniela Bușă

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

VASILE PETRIȘOR, VASILE NICULAE, *Români în lupta pentru cucerirea independenței depline de stat. 1877—1878. Repere cronologice*, Edit. politică, București, 1987, 232 p.

Cucerirea independenței de stat depline a României, eveniment de excepțională însemnătate în istoria poporului român, a constituit o atracție cu totul deosebită pentru istoriografia românească mai veche sau mai nouă. Relevarea semnificației istorice a epopeii eroice din 1877—1878 a dobândit valențele unui veritabil act politic, patriotic și național, prin care slujitorii scrisului istoric din țara noastră și-au propus, și au reușit, să redea publicului cititor o imagine cât mai completă asupra rolului pe care l-au jucat într-o acțiune conjugată, masle populare și factorii politici și militari conducători, în fond întregul nostru popor în obținerea independenței patriei. Imediat după încheierea ostilităților au început să apară primele lucrări, iar de-a lungul celor 110 ani care au trecut alăturându-li-se zeci de monografii, culegeri de documente, mii și mii de studii și articole referitoare la diferite aspecte ale problemicii aflate în discuție, memorii ale participanților la evenimente, biografii și medalioane ale vicii și personalității erorilor care au dus, dincolo de hotarele patriei, faima vitejiei ostașilor români. Această bogată și complexă zestre istoriografică este acum întregită de o prețioasă contribuție datorată strădaniilor a doi binecunoscuți cercetători ai istoriei patriei, ai perioadei ei moderne cu precădere, Vasile Petrișor și Vasile Niculae care, sub titlul *Români în lupta pentru cucerirea independenței depline de stat 1877—1878*, au publicat, în Editura politică, o utilă cronologie a participării armatei, a poporului român la cucerirea independenței de stat depline a României.

Manifestind pasiune, înaltă competență și dăruire, autorii și-au propus și au izbutit să investigheze un bogat material factic în arhivele centrale și locale, în presa timpului, la care se adaugă valorificarea critică a tezaurului istoriografic al precedesorilor și, pe această bază să redea, cu fidelitate și acuratețe, principala problematică a temei supusă cercetării de la aspectele ei politico-diplomatice și militare, la cele sociale și naționale, implicațiile sale interne și internaționale.

Izbînda de la 9 mai 1877, consolidată prin războiul național și popular purtat de românii împotriva Imperiului Otoman, a fost încununarea lirică a luptei multiseculare pentru păstrarea ființei statale românești, ilustrată de marii domnitori ai evului de mijloc, ca Mircea cel Mare, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și dusă mai departe de generațiile revoluțiilor naționale și sociale din 1784, 1821 și 1848. Unirea Munteniei și Moldovei, la 24 ianuarie 1859, a deschis calea nemijlocită a luptei pentru cucerirea deplinei independențe de stat a țării, iar aceasta la rupea oricăror forme de dependență politică față de puterile străine, la afirmarea, în mod răspicat, a caracterului de sine stătător al națiunii noastre, deschizind o nouă eră în existența poporului român, în dezvoltarea României pe calea progresului și civilizației, în lupta pentru Marca Unire. Acest proces obiectiv al dezvoltării istorice a poporului român, legitimitatea luptei sale pentru independență și unitate națională este schițat de autori în *Cuvînt înainte* (p. 7—10), unde ne fac cunoscută și metodologia alcătuirii lucrării de față. Conform metodologiei enunțate de autori, lucrarea tratează cronologic perioada cuprinsă între 1 ianuarie 1875 și 8 octombrie 1878, ale cărei date extreme marchează începutul acțiunilor diplomatice și de întărire a capacității de apărare a României, în condițiile creșterii amenințătoare a pericolului unui nou conflict militar în Balcani între marile puteri și, respectiv, momentul intrării triumfale a armatei române victorioase în București. În Ordinul de Zi adresat armatei cu această ocazie solemnă se aducea un cald omagiu acelora, „care prin singele lor au pus pe fruntea României cununa independenței... Amintirea acestor fapte de glorie va îndemna pe urmașii noștri a fi demni de voi, precum voi ați fost demni de străbunii noștri și drapelul nostru va fi de-a pururea respectat ca și numele de români” (p. 210).

O primă parte a lucrării (p. 11—51) înfățișează, în toată complexitatea, acțiunea politico-diplomatică a guvernului român în condițiile redeschiderii „Crisei orientale”, în 1875, pentru schimbarea, pe plan internațional, a statutului de autonomie cu cel de independență absolută a patriei. Înscriindu-se în contextul mișcărilor național-revoluționare din Balcani pentru neatir-nare, activitatea politico-diplomatică română a fost întregită cu cea pentru întărirea capacității de apărare a țării, acțiuni care au determinat Parlamentul să proclame, la 9 mai 1877, indenpen-

dența absolută de stat a României. Evenimentul istoric a fost primit cu mare bucurie, înct mii de cetățeni în Capitală și în provincie au manifestat pe străzi în sunetul marșului „Deșteaptă-te române”, pînă noaptea tîrziu, pentru patria suverană. Presa, de toate nuanțele, a consemnat cu însuflețire ample manifestări populare, entuziasmul fără de margini al maselor, ca și ecoul independenței la românii subjugați. Un spațiu amplu a fost consacrat luptelor purtate de armata română în campania din 1877—1878, scoțîndu-se în evidență eroismul legendar al ostașilor și ofițerilor, dăruirea și devotamentul pentru nobila cauză a poporului și a patriei, faptele de vitejie de la Grivița, Rahova, Plevna, Smîrdan, Vidin și din atîtea alte locuri încărcate de istorie, intrate pentru totdeauna în cartea de aur a neamului românesc. Prezentarea desfășurărilor militare se distinge prin concizia narațiunii, exactitatea datelor și a faptelor, claritatea formulării și corectitudinea terminologiei specifice folosite.

Din paginile cărții, rezultă, de asemenea, cu claritate contribuția decisivă a armatei române, ce lupta sub comandament propriu, într-o zonă de front distinctă, în multe momente dificile ale războiului (cu deosebire în bătălia Plevnei). În timpul conflagrației România a mobilizat circa 120 000 de luptători, ceea ce reprezenta aproape 3% din totalul populației țării (4 479 831 locuitori), cea mai mare pondere de folosire a resurselor demografice dintre toți beligeranții implicați în război. Efectivul trupelor de linie a sporit odată cu trecerea armatei române la sud de Dunăre, într-un moment de criză pentru trupele ruse, autorii descriind cu amănunte întreaga evoluție a situației, ca și pericolul trecerii inițiativei strategice de partea comandamentului otoman. Telegrama adresată domnitorului Carol, la 19/31 iulie 1877, de către marele duce Nicolae, reprodusă *in extenso* în lucrare, este ilustrativă în acest sens: „Turcii, adunînd cele mai mari mase de trupe la Plevna, ne zdrobesc. Rog să faci fuziune, demonstrațiune, și, dacă se poate, să treci Dunărea cu armata, după cum dorești” (p. 85). Ea demonstrează faptul că, în contextul desfășurării războiului, la mijlocul anului 1877, armata română a intervenit hotărît la sud de Dunăre, schimbînd radical evoluția acțiunilor ulterioare.

Concomitent, în vederea sublinierii caracterului național și popular al epopeii independenței, în lucrare se prezintă un amplu tablou al efortului întregului nostru popor pentru susținerea războiului, pentru asigurarea trupelor cu toate cele necesare desfășurării luptelor. Se evidențiază astfel, faptul că atunci, în clipele grele cînd se decidea viitorul României, toate forțele sociale din țară și din provinciile aflate vremelnic subdominație străină au răspuns ca un singur om, situîndu-se alături de ostași în bătălia dobindirii independenței de stat depline. Rechizițiile, donațiile în bani, transporturile, încartiturile, ajutoarele în alimente, îmbrăcăminte, material sanitar, venite din toate colțurile țării, au fost principalele mijloace pe care poporul român le-a pus la dispoziția ostașilor ce își vărsau singele pe cîmpul de luptă. În acest fel, practic, frontul și spatele frontului au constituit un singur svoi de luptă, fapt ce a dat tărie de granit acțiunii purtate de popor, demonstrînd, o dată în plus, că o națiune care vrea să fie liberă și luptă din toate puterile pentru libertate nu poate fi niciodată înfrîntă. Cel mai important aport în sprijinirea frontului a fost cel al țărănimii, imensa majoritate a populației țării, aceea care și în alte numeroase încleștări cu dusmanii țării se dovedise apărător de nădejde al gliei strămoșești. Truditorii ogoarelor, din rîndurile cărora era recrutată imensa majoritate a armatei, s-au constituit și ca principala forță socială în sprijinirea războiului. Alături de mijloacele mai sus amintite — larg prezentate în lucrare — se demonstrează, totodată, că țărani ce nu erau mobilizați au înlocuit forța de muncă aflată pe front, lucrînd ogoarelor sătenilor aflați la datorie, ajutîndu-le familiile. Alături de țărănimca, clasa muncitoare, aflată în plin proces de dezvoltare și organizare, tînăra mișcare socialistă s-au identificat în întregime cu aspirațiile poporului, s-au manifestat drept apărători ai nobilei cauze a independenței absolute de stat. Lucrătorii din fabrici și ateliere, din rețeaua căilor ferate, din brutării etc. au dat dovadă unui deosebit spirit de abnegație, muncind eroic pentru creșterea producției, aducîndu-și contribuția la înzestrarea forței militare naționale; membrii cercurilor socialiste au înțeles sensurile profunde ale momentului istoric și s-au alăturat cu toate forțele luptătorilor, înrolîndu-se voluntar în unitățile combatante sau în ambulanțele sanitare ale armatei și ale „Crucii Roșii” și făcîndu-și datoria alături de toți fiii patriei. Celălalte clase și pătri sociale (intelectualitatea, burghezia, moșierimea, păturile mijlocii de la orașe și sate) au dat și ele întregul sprijin pentru susținerea războiului național al României. Îndeosebi oamenii de știință, cultură și artă, profesori și învățători, în lucrări literare și artistice, prin conferințe și alte mijloace au întreținut, ca o flacără vie, înaltul deciderat patriotic al cuceririi independenței de stat depline. Publicațiile vremii „Românul”, „Presa”, „România liberă”, „Socialistul”, „Războiul”, „Timpul” au scris, de pe pozițiile ce le reprezentau, despre marea epopee a independenței, al efortului conjugat al întregii națiuni române.

Toate aceste valențe ale volumului de față, și altele încă, îl situează în rîndul lucrărilor de referință ale genului. Impresionează, nu numai bogățul material evenimential introdus în circuitul istoric, ci și larga cuprindere tematică, faptul că tot ceea ce a fost esențial în războiul românilor pentru independență deplină a fost pus în evidență cu măsură și rigoarea cuvenită.

Numeroase relatări ale unor observatori și ale presei străine vorbesc despre spiritul de jertfă al ostașului român, despre forța combativă a armatei, despre capacitatea de comandă a corpului de cadre, înfățișarea participării maselor, a oamenilor de artă, cultură și știință la susținerea frontului, cooperarea de comandament și în luptă româno-rusă, ca și asperitățile ei, ca și alte numeroase elemente, fapte și evenimente își găsesc locul în paginile cărții, precum și caracterizarea sintetică cea mai adecvată. Un alt aspect tratat în lucrare este atașamentul sincer al românilor din teritoriile cotoprite la cauza independenței patriei, contribuția lor la victoria în războiul din 1877—1878. Această impresionantă solidarizare națională în sprijinul realizării independenței depline se regăsește aproape pe fiecare filă a lucrării, reliefând în modul cel mai elocvent aspirația românilor din toate provinciile care alcătuiau vatra strămoșească spre desăvârșirea unității naționale statale. Românii din teritoriile încă subjugate vedeau în România liberă și independentă centrul polarizator al acțiunilor naționale, nucleul în jurul căruia avea să se înfăptuiască Unirea cea Mare a românilor. Tocmai de aceea războiul a fost socotit ca un eveniment de importanță istorică al întregii națiuni. „Cauza ostașului român este o cauză generală română; victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii”, scria „Gazeta Transilvaniei” din 2 14 iunie 1877 (p. 67), iar „Telegraful român” din 10 ianuarie 1878 sublinia și el destinul istoric al tuturor românilor, căci „astăzi nimeni nu mai cutează a deosebi pe români: fie oriunde, în Moldova. în Muntenia, în Ardeal, în Banat, în Bucovina, în Basarabia, românul când e vorba de forță bărbătească, e român ca toți românii” (p. 177).

În același spirit și alte materiale apărute în presă se făceau ecoul unor puternice manifestări de solidaritate națională. Prezența voluntarilor transilvăneni și bucovineni în armata română de operații, sprijinul material și moral acordat luptătorilor, în pofida măsurilor represive ale autorităților austro-ungare, au fost elemente care au cimentat unitatea poporului român, au pregătit terenul pentru viitoarea bătălie, aceea a desăvârșirii unității național-statale, înfăptuită în anul revoluționar 1918.

Consecințele războiului, în special acordul final, beneficiază în lucrare de o prezentare completă, obiectivă, nuanțată. Rezultă că recunoașterea de către marile puteri a independenței de stat depline a României n-a fost un dar al acestora și nici un rezultat întâmplător al înțelegerilor survenite la masa tratativelor, ci rezultanta firească a unei stări de lucruri afirmată de întregul popor român și consfințită prin singele vărsat pentru nobila cauză a libertății patriei. Congresul de pace de la Berlin, deși n-a rezolvat, în mod echitabil, marile probleme ale sud-estului continentului, a recunoscut în cele din urmă independența pentru trei state din zonă — România (în componența căreia reintra străvechiul pământ al Dobrogei), Serbia și Muntenegru și autonomia Bulgariei.

Lucrarea *Români în lupta pentru cucerirea independenței depline de stat. 1877—1878*, de Vasile Petrișor și Vasile Niculae, temeinic întocmită, redactată într-o formă aleasă și concisă, se înscrie în rîndul instrumentelor de lucru necesare tuturor acelor care studiază sau vor să cunoască în detaliu efortul întregului popor român pentru cîștigarea și păstrarea libertății naționale depline, o lucrare de istorie cu o importantă funcție patriotică educativă.

Ion Iacoș

PETRE POPA, PAUL DICU, SILVESTRU VOINESCU, *Istoria municipiului Pitești*, Edit. Academiei, București, 1988, 360 p.

De mai bine de un deceniu citiva profesori din Pitești, cunoscuți prin pasionantele lor cercetări în domeniul istoriei au luat inițiativa elaborării primei monografii a orașului lor pentru a preînțîmpina sărbătorirea în acest an a celor șase secole de la prima atestare documentară a acestei așezări urbane care prin trecutul ei s-a dovedit a se afla întotdeauna în fruntea acțiunilor pentru propășirea societății românești pe calea progresului și civilizației. Rezultatul muncii lor îl reprezintă lucrarea de față care stă în atenția noastră.

Precedată de un *Cuvînt înainte* semnat de prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, aceasta cuprinde o Introducere și șapte capitole.

Cum era și firesc cititorul care parcurge monografia începînd cu *Introducerea* află din acest preambul cu deosebit interes că pe această temă nu a fost scrisă pînă acum vre-o lucrare specială și de proporțiile celei de față; că cei care au scris totuși pînă acum timp de peste un secol s-au referit numai la unele aspecte din existența orașului; că unele din studiile și articolele consacrate acestei teme sînt valoroase după cum altele au caracterul numai al unor simple

semnalări de date, că majoritatea acestora sînt limitate ca tematica și au rămas tributare metodei de interpretare, că în munca de elaborare a lucrării autorii au întîmpinat o seamă de greutăți cărora au căutat să le facă față în mod onorabil, în fine că publicațiile folosite de autori care stau la baza lucrării au rezultat dintr-o profundă analiză a materialului documentar. În privința celor șapte capitole în ele au fost cuprinse toate problemele care se impun a fi tratate în cadrul unei astfel de monografii de altfel titlurile lor și ale subcapitolelor care le însoțesc sînt edificatoare după cum urmează: cap. I, *Cadrul geografic*; cap. II, *Vestigii din epocile străveche și veche*; cap. III, *Pitești—important centru economic, politic și social al Țării Românești în epoca medievală*; cap. IV, *Orașul Pitești în epoca modernă*; cap. V, *Istoria contemporană a Piteștilor*; cap. VI, *Municipiul Pitești în anii revoluției și construcției socialiste*; cap. VII, *Semnificația istorică a activității și vizitelor de lucru ale președintelui României socialiste, Nicolae Ceaușescu, în municipiul Pitești*.

În capitolul I *Cadrul geografic* este tratat în toată complexitatea problematicii impuse de temă, în sensul că se dau date privind poziția sa geografică în contextul național și european, că se indică limitele orașului în cadrul județului Argeș, că se stabilește evoluția suprafeței vetrei așezării urbane în secolul XIX și XX, că se face o amplă descriere a reliefului, a resurselor solului și subsolului (de reținut că în 1860 un localnic a identificat cărbuni de pămînt în apropierea orașului, a climei, a regimului hidrografic, al florei și faunei, al căilor de comunicație. Un loc deosebit îl ocupă accl date cu caracter istoric privind dinamica demografică a orașului din prima jumătate a secolului trecut pînă în prezent. Reținem în acest sens saltul mare demografic dintr-un secol de existență, de la aproape 4000 locuitori în 1832 la 19630 locuitori în 1930 și cel din ultima jumătate de secol în 1987 înregistrîndu-se tot aici 208 771 locuitori.

Potrivit celor relatate în capitolul II al lucrării rezultă că Piteștii sînt vatra de istorie din paleolitic pe baza descoperirilor arheologice făcute în ultimele decenii, că în neolitic și în epoca fierului se constata o continuitate de locuire, că prezența așezărilor geto-dace în perimetrul orașului este atestată de unele fortificații ale strămoșilor poporului român, iar prezența unor tezaurer monetare de factură sud-dunăreană, cele grcco-macedonene, confirmă legături economice cu această parte a continentului nostru. Tot atît de edificatoare sînt apoi datele referitoare la perioada daco-romană ilustrată prin materiale aflate pe Limes Alutanus și pe Limes Transalutanus, ultimul trecînd chiar prin vatra orașului. Din acest capitol nu lipsesc însă unele aprecieri critice în privința localizării și identificării pe vechea vatră a orașului a cetății antice Helis și a reședinței regale dacice Argedava susținute de unii cercetători ai problemei; lipsa unor izvoare temeinice determină pe autori să respingă sau să lase deschisă acest important aspect din trecutul antic al așezării urbane.

Cum era și de așteptat un spațiu ceva mai larg au acordat autorii cercetării istoriei Piteștilor în evul mediu, în contextul capitolului III în cadrul căruia se ajunge la concluzii foarte importante uneori chiar noi, de ex. locuirea orașului este atestată și în sec. X—XIII așadar chiar înainte de atestarea documentară a acestuia, apariția așezării urbane a fost grăbită de procesul creerii statului feudal Țara Românească, numele orașului provine de la faptul că acesta se afla *pitit* după niște dealuri, fapt observat de localnici din vechime (idee formulată și în 1860 într-un memoriu inedit), legenda creerii orașului de către Negru Vodă este rezultatul ecorurilor unor evenimente istorice transmise pe bază de tradiție. Vatra orașului era mult mai mică atunci decît azi, dezvoltarea economică a orașului a ocupat un rol preponderent în economia Țării Românești; produsele obținute de localnici acopereau cu prisosință cerințele pieței interne dar erau cunoscute și pe cea externă, atît în Transilvania, cit și în sudul Dunării. Orașul a avut instituții administrative proprii atestate documentar în sec. XVI deși se pare că sînt și mai vechi; el a fost rînd pe rînd reședință domnească din sec. XIV, capitală de județ din sec. XV, reședință căpitanului județului Argeș și a ispravnicilor aceluiași județ dar și centrul unor mișcări sociale în sec. XVII dar mai ales al unor importante evenimente politice și militare din lupta poporului român pentru apărarea independenței și integrității teritoriale încă din vremea domniei lui Basarab I eroul de la Posada. Autorii integrînd istoria orașului Pitești nu numai în istoria națională dar și a continentului nostru prezintă materiale edificatoare care confirmă fama acestuia la nivel european, constituite din hărți din secolele XV—XIX, și izvoare narative externe: (jurnale de călătorie ale unor oameni politici, misionari, comandanți de arme, etc. Pe baza acestora aflăm cu mindrie menționarea orașului pe o hartă din prima jumătate a sec. XVI, o hartă a țărilor dunărene; în privința aprecierilor descriptive ale misionarului Baksici din 1640 (ele sînt confirmate și amplificate ulterior de Paul din Alep un deceniu mai tîrziu, de secretarul florentin Del Chiaro în timpul domniei lui C. Brâncoveanu, de naturalistul italian Sestini în a doua jumătate a sec. XVIII, de baronul von Miltiz în 1820 și de mulți alții, aprecieri care sînt în cea mai mare măsură confirmate și de alte izvoare. Nu lipsesc din acest capitol nici știrile privind elementele de cultură medievală în Pitești ilustrate de mențiuni privind:

pe cei mai vechi gramăticași locali din sec. XV, pe unii copişti de manuscrise din sec. XVII, prima școală din oraș creată în prima jumătate a sec. XVIII, unele construcții cu bogate elemente arhitectonice din sec. XVI, un atelier de pictură din sec. XVIII, etc., elemente care fac din acest oraș un important centru al spiritualității românești în epoca premodernă. În acest fel faima orașului era cunoscută atunci sub toate aspectele până departe la oceanul Atlantic spre vest, până în Orientul mijlociu spre est, până în peninsula Scandinavă spre nord și până în înșorita Italie spre sud. Tot atât de atractivă este lectura monografiei când cititorul obține o imagine mai puțin cunoscută privind existența Piteștilor în epoca modernă. În această parte a lucrării se afla cum populația orașului a participat la revoluțiile din 1821 și 1848, cum aceasta s-a aflat în primele rânduri ale patrioților în lupta pentru înfăptuirea idealurilor, unirea românilor din spațiul carpato-dunăreano-pontic într-o singură țară, proces istoric realizat în mai multe etape: în 1859 prin unirea Țării Românești cu Moldova, în 1878 prin unirea la România independentă a Dobrogei, în fine în 1918 prin unirea României cu Transilvania și alte teritorii. Pentru această epocă nouă din istoria românilor, ca și a populației Piteștilor autorii monografiei au stabilit condițiile social-economice din Pitești prin surprinderea modului de dezvoltare a meșteșugurilor, al apariției manufacturilor, al propășirii agriculturii, al înfloririi comerțului, etc. Pe baza documentelor autorii stabilesc că în 1864 negustorii și meșteșugarii erau organizați în 10 starostii, că de la patru fabrici în 1866 s-a ajuns la 40 la hotarul dintre sec. XIX și XX, că orașul a pășit pe calea modernizării edilitare prin: sistematizarea stradală, prin construirea de case numai din cărămidă, prin înființarea unei grădini publice, prin racordarea acestuia la calea ferată din 1872, prin crearea unui local, prin introducerea iluminatului electric din 1913, prin alimentarea cu apă potabilă prin conducte din 1909, etc. Un loc deosebit în expunere îl constituie acele pagini care evocă viața politică la care au participat piteștenii, la nivel local dar și național și acelea în care sînt prezentate etapele organizării mișcării socialiste și muncitorești pentru edificarea unei noi societăți umane lipsite de exploatare. Astfel se arată cum în 1877 a fost creat în oraș un cerc revoluționar socialist, cum unii socialiști piteșteni de ex. Titus Dunca au fost afiliați la Internaționala I-a, cum în 1896 s-a creat tot aici un club social-democrat, care ulterior s-a afiliat la P.S.D.M.R., cum în 1908 a fost creat cercul „România muncitoare”, cum socialiștii piteșteni au participat prin delegații lor la congresele P.S.D.M.R. și ale P.S.D.R., cum locuitorii orașului și-au jertfit viața pe cîmpurile de bătaie în 1877 pentru redobîndirea independenței României iar în anii 1916—1918 pentru desăvîrșirea procesului unității naționale, a înfăptuirii Marelui Unirii la Alba Iulia. De remarcat că în domeniul culturii în epoca modernă piteștenii și-au adus un aport fără precedent de ex. în dezvoltarea învățămîntului, absolvenții școlilor locale devenind ulterior oameni de cultură, de știință și de artă de valoare națională: în același sens sînt valoroase și acele date privind: înființarea în oraș a mai multor tipografii, apariția unor ziare locale, începutul activității teatrale încă din 1830, alcătuirea primei biblioteci publice în 1880, promovarea artelor, începutul vieții muzicale din 1866, organizarea unui spital din 1833—1838, realizări care plasează orașul Pitești în primele două decenii ale secolului nostru printre orașele fruntașe ale României.

Cît privește cap. V el cuprinde evoluția vieții publice din Pitești de la Marea Unire din 1918 pînă la 23 August 1944, epoca în care situația economică și socială a orașului a cunoscut o anumită înviorare industrială, situație afectată în timpul crizei economice din anii 30 și în perioada din ajunul celui de al doilea război mondial; în schimb dezvoltarea urbanistică a înregistrat o dezvoltare ascendentă, lucrările de sistematizare aflîndu-se pe primul loc. Dacă astfel de informații nu surprind prea mult pe cititor în schimb cele privind viața politică din perioada interbelică mai puțin cunoscută atrage mult atenția acestuia în sensul că află că activitatea politică a piteștenilor a fost puternic influențată de personalitatea liderilor unor importante partide burgheze, originari din această parte a țării, de ex. de președintele Partidului Național Liberal și de fondatorul Partidului Țărănesc, precum și de alții. Se mai remarcă în aceiași perioadă istorică o vie activitate a mișcării muncitorești locale atât în luptele politice cit și în cele sociale (de ex. greva generală din 1920, grevele din 1933), care au culminat cu via activitate a comuniștilor piteșteni în cadrul propriei lor organizații politice, considerată de autori a fi fost una din cele mai importante din țară în acea vreme. Din acest punct de vedere se află din paginile acestui capitol date privind lupta comuniștilor piteșteni pentru satisfacerea revendicărilor economice și politice ale muncitorilor greviști, pentru doborîrea fascismului, pentru reorganizarea activității sindicale, pentru condamnarea războiului cu caracter fascist, pentru ieșirea României din alianța cu Germania hitleristă, perioadă în care este subliniată la loc de frunte lupta tînărului revoluționar comunist Nicolae Ceaușescu începînd din 1935. În ceea ce privește viața spirituală, aceasta a cunoscut un important reviriment după afirmația autorilor reflectată în dezvoltarea învățămîntului primar secundar și profesional, în domeniul științei, literaturii și artei, din rîndurile localni-

cilor ridicându-se și în această vreme importante personalități care au reprezentat cu cinste cultura românească pe toate meridianele.

Penultimul capitol al monografiei, al VI-lea, tratează dezvoltarea impetuoasă a orașului în toate domeniile de activitate începând cu principalele caracteristici ale vieții politice și economice în perioada 23 August 1944—30 decembrie 1947 și continuând cu participarea piteștenilor la desfășurarea operei de construire a socialismului în anii 1948—1965 dată după care se face o analiză profundă a dezvoltării economice multilaterale a municipiului Pitești în perioada 1965—1988 și în perspectiva anilor 2000 din care rezultă că cele mai multe din marile obiective industriale din Pitești au fost construite în cincinalul 1966—1970 iar în cincinalele următoare s-au realizat mari progrese în domeniul industriei electrotehnice moderne, al industriei chimice, al ramurei energetice, al prelucrării superioare a masei lemnoase, al transporturilor și telecomunicațiilor, al industriei ușoare, al industriei alimentare etc. culminând cu dezvoltarea edilitar-gospodărească. acțiune care a transformat orașul într-un mare centru urbanistic și industrial prin noile cartiere construite: la același nivel superior s-a ajuns și în domeniul vieții spirituale, de ex. al învățămîntului, cînd din 1962 orașul a devenit un centru universitar, al literaturii și artelor, al științei și tehnicii, etc.

Toate aceste realizări n-ar putea fi înțelese pe deplin dacă nu s-ar cunoaște și conținutul cap. VII, ultimul din lucrare în care se arată cum activitatea și vizitele de lucru ale președintelui României socialiste Nicolae Ceaușescu în municipiul Pitești au determinat stadiul dezvoltării actuale al orașului, fapt pentru care autorii îi acordă titlul de strălucit ctitor al contemporanității municipiului. În acest sens se prezintă cronologic principalele momente din lupta revoluționară a tovarășului Nicolae Ceaușescu în orașul Pitești atît înainte de 23 August 1944 cît și după această dată pînă în zilele noastre, arătîndu-se cum de fiecare dată cînd președintele României a făcut vizite în oraș oamenii muncii din localitate au primit cel mai eficient sprijin pentru intensificarea activității lor revoluționare, pentru întărirea regimului de democrație populară, pentru dezvoltarea economică și socială a Argeșului, pentru stabilirea viitoarelor obiective industriale hotărîtoare în construirea socialismului, pentru creșterea eficienței activității lor în toate domeniile creației materiale și spirituale.

Lucrarea se încheie cu o listă de abreviațiuni privind periodicele, colecțiile de documente și arhivele folosite de autori, de o bogată bibliografie selectivă dispusă alfabetic; de indice de nume și de un rezumat în limba engleză.

Această succintă prezentare a monografiei de față are rostul să atragă atenția specialiștilor din domeniul istoriei, profesorilor care predau istoria la catedră, studenților și chiar marelui public, că orașul Pitești este unul din puținele orașe din țara noastră care s-a bucurat de cinstea de a i se fi scris o monografie la nivelul cerințelor științifice actuale, că lucrarea de față se poate da ca exemplu de moduli cum trebuie alcătuită în viitor monografia oricărei localități din țara noastră, care posedă un bogat trecut istoric. Citind lucrarea, rămîi cu convingerea că de fapt citești istoria patriei privită prin prisma realităților din această așezare urbană și că toate generațiile celor care au văzut lumina zilei în acest oraș au muncit și luptat însuflețiți de un cald patriotism pentru propășirea României pe cele mai înalte culmi ale progresului și civilizației.

Constantin Șerban

NICOLAE CIACHIR, *Istoria modernă a Poloniei (1795—1918)*, București, 1987, 204 p.

Prezenta sinteză de istorie modernă a Poloniei, prima de acest gen din istoriografia română, poartă girul unei autorități în lumea slavă, care este profesorul Nicolae Ciachir. Deși o lucrare de dimensiuni reduse *Istoria modernă a Poloniei* surprinde toate aspectele care au caracterizat evoluția națiunii poloneze într-o perioadă dramatică, cînd însăși existența elementului etnic polonez era periclitată. Specialist în istorie diplomatică, după cum o probează monografia din 1984, profesorul Nicolae Ciachir nu tratează izolat istoria poloneză ci oferă imaginea europeană a problemei poloneze, cu toate ramificațiile și implicațiile care s-au integrat fenomenelor continentale și chiar mondiale.

Într-un capitol introductiv, autorul explică circumstanțele care au dus la dispariția unui stat care în 1634 avea 990 000 km² și o populație de 10 milioane, dar care era profund viciat de existența practicii abuzive a liberum veto din 1652, un principiu fetișizat de aristocrația care a precipitat dezastrul din 1795. Prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost martora erois-

mului unui popor care deși divizat în teritorii dominate de trei state reacționare, Rusia, Prusia și Austria care aveau un potențial militar și uman superior, nu a renunțat la idealul reconstituirii statului independent polonez, permanență a gândirii și acțiunii generațiilor de patrioți care s-au succedat pînă în 1918. În 1797 polonezii refugiați în Europa au început să constituie formațiuni militare care au luptat în întreaga perioadă napoleoneană, acestea fiind după elementul francez, componenta cea mai fidelă a armatei lui Napoleon I. Crearea în 1807 a Marelui Ducat al Varșoviei, în care era abolit servajul iar limba poloneză era liber utilizată în administrația publică, reprezintă un fapt pozitiv, dar și atunci și în alte ocazii pînă în 1918, ideea restituirii Poloniei a fost dependentă de calculele diplomatice ale marilor puteri, care au transformat acest sacru scop în instrument de șantaj politic. Congresul de la Viena aduce în favoarea Rusiei majoritatea teritoriilor poloneze care au format regatul Poloniei, dotat cu o legislație liberală în antiteză cu regimul autocrat rus. Dar numeroasele trunchieri ale libertăților politice și culturale din regatul Poloniei din partea țarismului, conjugate cu situația revoluționar determinată de revoluția din iulie 1830, au condus la insurecția poloneză din 29 noiembrie 1830. În pofida raportului de forțe net favorabil Rusiei, armata rusă a reușit să reocupe Varșovia abia la 8 septembrie 1831. După înfringerea insurecției poloneze din 1830—1831 numeroși patrioți polonezi, în cadrul *marii emigrări*, s-au refugiat în statele liberale ale Europei mai ales în Franța (aici un rol foarte important în organizarea emigrației poloneze pînă la moartea sa în 1861, l-a avut prințul Adam Czartoryski). Puterica emigrație poloneză a luat în considerație toți factorii care puteau contribui la rețacerea statului polonez, în acest context înscrindu-se și contactele cu poporul român. Încă din 1835—1836 gruparea lui A. Czartoryski intră în relații cu patrioții români în vederea concertării unor acțiuni în beneficiul ambelor popoare. De fapt autorul insistă în mod justificat asupra momentelor cînd colaborarea româno-polonă a atins semnificația istorică.

După lichidarea Republicii Cracovia în 1846, anul revoluționar 1848 readuce în actualitate problema poloneză. Evenimentele revoluționare de la Lwow și Cracovia, participarea directă a numeroși polonezi la lupta națiunilor cuprinse de fluxul revoluționar sînt tot atîtea argumente care susțin afirmația că a existat o revoluție poloneză la 1848. La începutul anilor '60 lupta polonezilor pentru un stat independent atinge cotele sublimului în regatul Poloniei unde la 22/23 ianuarie 1863 se declanșează o puternică insurecție care a stimulat simpatia generală a opiniei publice europene. Mai mult, Napoleon al III-lea a propus în noiembrie 1863 ținerca unui congres care să discute problema poloneză dar acțiunea a eșuat datorită opoziției Marii Britanii. Insurecția poloneză din 1863—1864 a demonstrat prin manifestarea brutală a unei realități de fapt că reconstituirea Poloniei este condiționată de doi factori : energia națiunii poloneze care să acționeze unitar la momentul oportun și o conjunctură internațională favorabilă care să se traducă în primul rînd printr-o criză a statelor ce dețineau cele trei tronșoane. Cei doi factori s-au reactivat optim în cursul primului război mondial. Este interesantă evoluția politică și social-economică din cele trei tronșoane în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, aceasta pentru că direcțiile divergente pe care s-au angajat Rusia, Austro-Ungaria și Germania în tratarea minorităților poloneze respective, amenințau să distruga unitatea organică a națiunii poloneze. În regatul Poloniei, Consiliul de Stat creat în 1862 este desființat în 1866, în anul următor regatul este împărțit în gubernii și autoritățile țariste duc o politică sistematică de rusificare. În Poznania, Pomerania și Silezia politica de germanizare face ravagii, paralel cu o industrializare susținută a acestor regiuni. În Galiția, din punct de vedere național, polonezii aveau cea mai avantajoasă poziție, dar provincia era arierată economic. În pofida acestor contraste, procesul de deznaționalizare a avansat nesemnificativ, polonezii găsiind întotdeauna resursele pentru a-și conserva individualitatea și capacitatea de resurrecție.

În anii antebelici asistăm la o aparentă disparitate în opinia publică poloneză privind formulele de conduită politică în cadrul conflagrației care devenise inevitabilă. În fond existau mai multe tactici care serveau aceleiași rațiuni : formarea statului polonez. Roman Dmowski, lider al Partidului Național Democrat, în lucrarea sa *Germania, Rusia și problema poloneză* (1908) pleda pentru unificarea teritoriilor poloneze sub egida Rusiei. Josef Pilsudski, probabil cea mai proeminentă personalitate politică poloneză din această epocă, atașat de Partidul Socialist Polonez (creat de B. Limanowski în 1892) opta pentru sprijinul Puterilor Centrale împotriva Rusiei. Orientarea sa era de circumstanță așa după cum vor dovedi evenimentele ulterioare. Marxștii polonezi se pronunțau contra războiului iar dacă acesta s-ar fi declanșat, urmăreau transformarea lui într-o revoluție socială. Nu trebuie neglijată emigrația poloneză, mai ales cea din S.U.A. unde exista o comunitate numeroasă și care în cadrul Congresului Național Polonez ținut în 1910 la Washington s-a declarat în favoarea reconstituirii statului polonez.

Îndiferent de intențiile obscure ale Puterilor Centrale, în august 1914 au intrat în acțiune formațiunile militare de voluntari polonezi organizate în Galiția de J. Pilsudski, ale căror manifestări aveau în special o valoare morală. Anglia și Franța nu au agitat în primii ani problema poloneză pentru a nu irita partenerul rus, care se complăcuse cu o declarație vagă la 14 august

1914. În cursul ofensivei din 1915, Germania și Austro-Ungaria au ocupat întregul teritoriu etnic polonez iar la 5 noiembrie 1916 cele două imperii, dar în special ca urmare a insistențelor germane, au proclamat formarea unui stat polonez, imaginat ca un furnizor de resurse umane și materii prime. Antanta și-a modificat optica referitoare la chestiunea statului polonez după revoluția burghezo-democratică din Rusia din februarie 1917, iar în Franța la 5 iunie 1917 s-a constituit armata națională poloneză. Regimul de epuizare economică și demografică impus de Puterile Centrale în statul polonez proclamat în 1916 a eliminat reticiențele pe care le mai avea J. Pilsudski în privința orientării filocentrale și a încercat să acționeze independent dar a fost arestat în iulie 1917 și eliberat abia în toamna anului următor. La 8 ianuarie 1918 președintele S.U.A. W. Wilson și-a făcut public planul său de pace care prevedea formarea unui stat polonez independent. Poziția tranșantă americană a antrenat Franța, Anglia și Italia să se pronunțe similar la 3 iunie 1918. În condițiile înfringerii militare și dezagregării imperiilor centrale la 29 octombrie 1918 la Cracovia s-a înființat Comisia de lichidare care reprezenta prima putere politică poloneză independentă. La 6/7 noiembrie 1918 s-a format la Lublin primul guvern provizoriu al Republicii Poloneze iar la 21 noiembrie 1918 J. Pilsudski devine șef provizoriu al statului. Evident aceste date nu semnifică decât începutul unui proces de definitivare teritorială ale cărui avataruri s-au desfășurat între 1919—1921, perioadă din care n-au lipsit confruntările militare de amploare care au avut ca unul din protagoniști tinăra armată poloneză. La 3 martie 1921 ca o certificare a colaborării fără angajări oculte româno-poloneze din secolul precedent, s-a încheiat un tratat defensiv între România și Polonia.

Monografia profesorului Nicolae Ciachir, bazată pe o bibliografie în special poloneză, constituie o nouă contribuție de valoare la fondul școlii românești de istorie universală.

Ovidiu Bozgan

KEMAL H. KARPAT, *Ottoman Population 1830—1914. Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1985, XVI + 242 p.

Anul 1985 a fost benefic pentru demografia istorică a imperiului otoman, marcând apariția a două lucrări inspirate de școala de la Annales. Una datorată profesorului K. H. Karpat de la Universitatea Wisconsin iar cealaltă lui Daniel Panzac cu titlul *La peste dans l'Empire Ottoman* (Louvain, Peeters, 1985, 659 p.). Din punct de vedere al structurii, volumul pe care-l prezentăm, aici este compus din două părți distincte. Prima parte este alcătuită din cinci capitole referitoare, succesiv, la probleme metodologice și conceptuale ridicate de studiul populației otomane, distribuția populației și evoluția sistemului de recensământ în anii 1800—1914, repartiția etnică și religioasă a populației, evoluția populației în statul osman la sfârșitul secolului al XIX-lea și în fine populația și transformările sociale și economice din cosmopolitul oraș Istanbul. A doua parte purtând un titlu modest de *Apendice statistic* cuprinde 4 secțiuni cu concluzii sintetice și generale ce însoțesc numeroase grafice, scheme, tabele și hărți de diverse tipuri. Tabelele statistice cu date extrase din diverse tipuri de recensăminte — în majoritate inedite —, descripții militare, salnamele (almanahuri) generale (imperiale) și parțiale (regionale) etc., surprind structura organizării administrative și evoluția sub criteriu religios și etnic a populației din Imperiul otoman în ultimul său secol de existență, mai precis între anii 1831—1914. Sub aspect religios și etnic evoluția populației este urmărită în capitolul III *The Religious and Ethnic Distribution of the Ottoman Population: An Overview*, p. 45—59 și în secțiunea 2 *Tabulations of National and Religious Group Population*, p. 191—199; o decupare similară fiind utilizată și pentru analizarea fenomenului demografic din capitala Imperiului în capitolul V: *The Populations and the Social and Economic Transformation of Istanbul: The Ottoman Microcosm*, p. 86—106 și în secțiunea 3 *The Population of Istanbul in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, p. 201—208. De o importanță deosebită pentru istoria noastră sînt capitolele: I *Conceptual and Methodical Problems in the Study of the Ottoman Population*, p. 3—17, II *Population Distribution and Evolution of Ottoman Census, 1800—1914*, p. 18—44 și cuprinzătoarea secțiune 1 *General Ottoman Population Statistics from Censuses, Registres, and Year-books*, p. 107—190 ce oferă numeroase informații inedite referitoare la evoluția administrativă, militară și demografică a teritoriului românesc dintre Dunăre și Mare. *Prefața și Introducerea* care definesc tehnica de lucru și poziția autorului față de studiile de demografie istorică referitoare la secolul al XIX-lea sînt de fapt preluări ale capitolului I în care autorul analizează cu un ochi critic distorsionările care au grevat asupra studiilor de populație luminînd totodată aripa anatoliană și zonele vorbitoare de limbă arabă care au fost lăsate în umbră de cercetătorii occidentali. Dacă lucrarea lui D. Panzac, menționată anterior, demonstrează că Imperiul

otoman era „omul bolnav” nu numai la figurat ci și la propriu, demersul științific inițiat de K. Karpát canalizează cercetarea asupra impactului nefuncționalității unor pîrghii esențiale ce avuseseră ca efecte stagnarea economică și regresul militar. Aceste fenomene au impus centrului otoman, în special administratorilor și militarilor, o observare mai atentă a fenomenului demografic. În mod evident în veacul al XIX-lea necesitatea unor statistici reale a populației și a repartizării proprietății funciare devenise vitală pentru Imperiul otoman. Primul recensămînt în stil modern al populației efectuat în 1831 — sau conform unor informații greu de verificat în 1830 — avea ca principal obiectiv cunoașterea bazelor cantitative în vederea preluării de taxe personale de la populația ce nu împărtășea religia islamică și întocmirca conscripției militare a adulților musulmani pentru îndeplinirea serviciului militar. Noul sistem de înregistrare directă al populației masculine înlocuia incompleta informație oferită de șefii locali, guvernul otoman nefiind interesat să consemneze persoanele care din diverse motive nu aveau obligații financiare și militare. Recensămintele distribuției funciare (*emlak tahriri*) au continuat să fie realizate dar erau întocmite separat de recensămîntul populațiilor. Conform izvorului arhivistic folosit de autor (p. 110) în sancakul Silistra, care cuprindea și teritoriul dobrogean, Isaccea avea o populație înregistrată de 1.197 persoane; Mangalia — 756; Măcin — 1.837; Constanța — 1.844; Hirșova — 2.398; Tulcea — 1.083; Babadag — 2.920. Reformele Tanzimatului (1839) și Firmanul de redresare (*islahat fermâni*) din 1856 care au accelerat procesul de dezvoltare a economiei capitaliste în Imperiul otoman au modificat profund compoziția socială, economică, etnică și religioasă a populației. Fenomen surprins de recensămîntul început în 1866, care a fost probabil cel mai comprehensiv din recensămintele otomane, deoarece erau înregistrate, alături de datele uzuale, numărul persoanelor din gospodărie, vîrsta lor, statutul marital, venitul, ocupațiile, posesiunile și proprietățile, etc. Liste separate indicau numărul total al populației taxabile, structura etnică, venitul total al populației, nivelul taxei colectate, diverse construcții și stabilimente ca: magazine, magazii, băi publice, biscrici, fîntini (cișmele), arsenale, spitale, vămi, școli, moschei, taverne și restaurante etc. Acest cens utilizează noile diviziuni administrative adoptate de legea vilayetului din 1864 prin care s-a creat *vilayetul Tuna* (vilayetul Dunării) prin combinarea eyaletelor Silistra, Vidin și Niș, și care a constituit proiectul pilot pentru realizarea modernizării organizării administrative a statului otoman. În recensămîntul provinciei Dunării din 1868—sancakul/livaua Tulcei (p. 25, 116) cuprindea 252 de sate cu o populație totală de 57.062 persoane iar *salnameul* (almanah) din anul următor indică 62.520 repartizată în 248 sate (p. 116). La 10 ani după publicarea acestui cens provincial guvernul otoman a publicat un *salname* imperial în 1877/1878 care avea în vedere ansamblul imperiului. Dar tabloul demografic în pofida pregătirilor întreprinse încă din 1873 era incomplet deoarece era bazat pe informația asigurată de salnamele provinciale și pe datele oferite de administrația locală, fiind totodată excluse persoanele care activau în armată, poliție și nomazii iar Constituția din 1876 (*Kanun-ı Esasi*) interzicea împărțirea populației după credința religioasă. În salnameul provinciei Dunării din 1874 unitate administrativă care cuprindea sancakurile Rușçuk, Vidin, Sofia, Tirnova, Varna și Tulcea sînt indicate (p. 117) pentru ultima următoarele date: 266 sate cu o populație totală de 100.871 persoane repartizată în modul următor: Tulcea cu 16 sate și 9130, Constanța — 34 sate și 16.534, Sulina — 11 sate și 2.687, Babadag — 57 sate și 19.772, Măcin — 25 sate și 15.008, Hirșova — 38 sate și 15.998, Medgidia — 55 sate și 12.931, Mahmudia — 11 sate și 3.705, Chilia — 19 sate și 5.006. Mangalia, inclusă în sancakul Varna, avea 70 de sate și 7.174. Salnameul provincial al vilayetului Dunării din 1877/1878 (p. 118), întocmit cu puțin timp înainte de revenirea Dobrogei la trupul României indică pentru sancakul Tulcea o populație de 84.455 persoane repartizate în 6 kazale: Babadag, Hirșova, Sulina, Constanța, Măcin, Medgidia, Mangalia fiind inclusă în sancakul Varna.

Privile comparativ cifrele statistice oferite de K. Karpát sînt mai rezonabile decît cele prezentate de Daniel Panzac și mai apropiate de cele indicate de cunoscuți cercetători demografi ai Orientului Apropiat: Michael W. Dols (*The Black Death in the Middle East*, Princeton, 1977) și Justin McCarthy (*The Arab World, Turkey and the Balkans (1878—1914)*). A *Handbook of Historical Statistics*, Boston, 1982), iar analiza demno-istorică a aripii rumeliote se constituie ca o alternativă la „orașul balcanic” crionat de Nicolai Todorov.

Afinitatea autorului cu spațiul dobrogean este demonstrată și de recentul articol *Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobroca and Founding of Mecidiye, 1856—1858* în „International Journal of Turkish Studies”, Winter 1984—1985, vol. 3, nr. 1, p. 1—25, ce completează prin izvoarele inedite folosite imaginea parțial cunoscută a tabloului evoluției demografice, economice, sociale a provinciei românești dintre Dunăre și Mare în ultima fază a dominației otomane. Valoarea volumului pe care l-am prezentat aici sumar — extrăgînd numai ceea ce interesează istoriografia noastră — este dată alături de stil, concis și limpede, de maniera în care autorul își demonstrează concluziile și nu în ultimul rînd de modul valorificării fondurilor arhiviste ale Imperiului otoman.

Nagy Pienaru

TREI SUPLIMENTE ALE „ANUARULUI INSTITUTULUI
DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE « A. D. XENOPOL »”

„Anuarul” de la Iași și-a etștigat un binemeritat renume prin munca susținută a colectivului de conducere și a colaboratorilor. De-a lungul anilor, am parcurs în coloanele sale attea contribuții solide de istorie românească și universală, dar și multe recenzii și note bibliografice scrise cu competență și seriozitate. Asaltată de numeroase lucrări, revista și-a extins limitele materiale în două modalități : pe de-o parte, anii 1985—1987 au fost întâmpinați fiecare cu câte două volume ; pe de alta, a fost creat *Suplimentul*, în cadrul căruia știm să fi apărut pînă acum opt volume (1979—1986). Cu toatele sînt, desigur, merituoașe, dar cum o parte din ele depășesc limitele competenței semnatarului acestor file, aici va fi vorba despre acelea care l-au interesat în mod deosebit.

1 În primul *Supliment*¹, se editează, cu extremă acuratețe, „Tabla Vistieriei” pe șfertul al doilea (septembrie-noiembrie) 1816 (p. 1 — 119), cărcia i se adaugă un avizat comentariu liminar (p. I—IX), foarte importantul *Indice* (p. 121—154) și un tabel final cu sinteza condicii pe ținuturi, cu rubrici pentru toate categoriile de birnici, de alți dajnici și nedajnici înregistrați. Să subliniem și uriașul volum de muncă pricepută, ce se materializează în editarea *Condicii lui Constantin Mavrocordat*², se prevede publicarea a șase volume în total, cel de-al V-lea cuprinzînd și „Așezămîntul Țării Moldovei din anul 1743”, iar al VI-lea — *Indicele* întregii cărți. Consultînd-o, cercetătorul va regreta totuși mereu că cele aproape 3200 de documente conținute sînt policopiate, că nu li s-a putut afla o imprimare mai luminoasă.

2 În cel de-al doilea *Supliment*³ se prezintă un amplu și foarte documentat studiu de demografie contemporană, respectîndu-se următorul plan : I Statisticile populației din perioada interbelică ; II Mișcarea naturală a populației rurale din România ; III Structura etnică a populației din România ; IV Colonizări interne ; V Emigrarea și imigrarea ; VI Structura profesională a populației rurale ; VII Locul țărănimii în procesul de urbanizare din România ; VIII Problema suprapopulației agricole în România ; IX Regimul alimentar al populației rurale ; X Locuințele rurale ; XI Răspîndirea științei de carte în mediul rural ; XII Satul românesc în cadrul politicii sanitare ; XIII Sănătatea populației rurale. Vorbind despre o lucrare atît de muncită, putem formula numai cu sfială părerea de rîu că nu s-au analizat mai amplu, pe baza cercetărilor europene contemporane, motivațiile și implicațiile fenomenelor demografice. Ele sînt în general expediate, adesea în lumina unor explicații vechi, insuficiente (p. 17 : cauzele înaltei mortalității ; p. 22—23 : cauzele gravei mortalități infantile etc.).

3 Al VII-lea *Supliment*⁴ abordează o problemă insuficient cunoscută pînă acum, asupra căreia eclega Stela Măriceș a acumulat o bogată informație, tratată în mai multe publicații precedente⁵. Tema este în portanță, cînd are în vedere nu rai o categorie, care a evoluat în Moldova de la 540 de gospodării (în 1803) la 6164 de menaje (în 1859 : *Tabel 1*)?

Tabel 1
Sud:ții în Moldova, 1803—1859⁶

Anul	Gospodării	Anul	Gospodării
1803	540	1830	4048
1820	1935	1832	4400
1824—1825	2017	1845	4624
1826	2017	1859	6164
1829	2932		

Cartea dovedește semnificația aspectului internațional al problemei : Imperiului habsburgic îi reveneau, în ambele Principate românești extracarpatice, cei mai mulți sudiți, al căror efectiv ajunsese în 1858 — după o afirmație a vremii — chiar la circa 10 000 de gospodării în Țara Românească și aproximativ 8000 în Moldova, subordonați legilor austriece, nepățitori de dări românești, tinzând a nu se supune tribunalelor și poliției din țară. Așa cum subliniau contemporanii : o adevărată armată de supuși, „stat în stat”, instrument pentru luarea în stăpânire a Principatelor. Tema își demonstrează importanța, pe de altă parte, în puterea multiplelor sale aspecte interne, scoase în evidență prin abordarea unui larg registru problematic : I Situația supușilor străini în Imperiul otoman. Regimul capitulațiilor în Turcia ; II Înființarea consulatelor străine în Principatele Române ; III Supușii străini în Moldova în perioada 1781—1862 (privilegiile economice și juridice ; lupta pentru abolirea jurisdicției consulare în Principatele Române ; privilegiile personale ; situația social-economică a supușilor străini din Moldova, numărul, ocupația și protecția lor) ; IV Rolul supușilor străini în viața social-economică, politică și culturală a Moldovei ; Încheierea, un rezumat în franceză și 15 tabele finale (date despre sudiții din Moldova în perioada 1820/1821—1859), parțial inedite.

Jurisdicția consulară în Țara Românească și Moldova era o încălcare a autonomiei lor : a) În Imperiul otoman, ea era „justificată” prin considerentul că dreptul aplicat acolo era de sorginte islamică, neputându-se deci aplica și creștinilor : or, în Principate legislația musulmană n-a fost niciodată în vigoare, ele având una proprie ; b) Consulii nu s-au limitat la conaționali, ci au inclus un număr incomparabil mai mare de localnici, care erau atrași de protecție prin avantajele ce decurgeau din ea, fenomen cu urmări negative și pentru bugetul țării. Pentru toate acestea, a existat o largă împotrivire față de acțiunile agenților diplomației străine, ceea ce uneori le-a limitat ; s-a desfășurat o îndelungată și susținută luptă împotriva jurisdicției consulare, parte componentă a luptei pentru neatinerea Principatelor Dunărene, pentru independența deplină a României.

Autoarea ajunge la fina analiză a contradicțiilor specifice în care se desfășurau procesele investigate, relevând dubla situație a sudiților : deși beneficiari ai unui regim privilegiat, impus Imperiului otoman ca urmare a înăpoyerii sale feudale și extins în Principate datorită poziției acestora în raport cu Poarta, totuși ei — practicând negoturi, meșteșuguri, profesii liberale etc. și deținând un loc important în viața social-economică a tirgurilor moldovenești⁷ — au contribuit la accentuarea diviziunii muncii, la dezvoltarea economică a așezărilor urbane, la grăbirea intrării comerțului românesc în cel mai avansat curent economic al timpului, cel european capitalist, la formarea burgeziei, a relațiilor capitaliste. Pătrunderea capitalului străin însă aducea cu sine și consecințe negative.

În scopul desființării abuzurilor cu patentele de protecție acordate pămîntenilor, comisii speciale au fost constituite în anii 1853, 1861, 1864—1865, pentru verificarea listelor supușilor străini. După cucerirea independenței depline a României, chestiunea protejărilor s-a rezolvat definitiv (1887).

Însemnările de față oferă și prilejul unei discuții asupra condițiilor evoluției, sub raport numeric, a categoriei sudiților în Moldova (*Table 1*). Rezidă ele oare în transformările structurale, intervenite, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor, în viața socio-economică a provinciei, ca și a Țărilor Române în ansamblu ? Evident. Creșterea însemnată a cifrelor — 540 de gospodării în 1803 ; 1935 în anul 1820 ; 4048 la 1830 ; 6164 de menaje în anul 1859 — a fost condiționată și de imigrarea în Moldova, în vremea dată, a multor comercianți, meșteșugari, ingineri, arhitecți, medici, profesori ș.a. ? Desigur. Subzistă însă și o a treia condiție a trecerii, în decurs de trei decenii (1803—1832), de la 540 la 4400 de sudiți (multiplicare prin 8,1 !). Este ceea ce se observă prin compararea evoluției efectivului acestora, cu cea a localităților din evidențele oficiale și a populației catagrafice (*Table 2*).

Se constată simultaneitatea a două salturi. Cel dintâi s-a produs în 1818—1820 sau 1817—1820, cînd n-avem de-a face cu un spor real de localități, ci cu intrarea în controalele Vistieriei a 236 (apoi numai a 226) de sate în plus față de anul 1816. În decurs de patru ani (1816—1820), numărul locuitorilor catagrafiați s-a mărit cu 28,58 % (de la 527 792 la 678 650 de suflete), ceea ce nu poate reflecta augmentarea naturală reală : ar fi 6,5 % pe an, cînd realmente nu putea fi mai mare de 0,5—0,6 % ; un spor atît de mare — 150 858 de persoane — nu poate fi explicat nici prin imigrările din acei ani : avem de-a face, pur și simplu, cu ameliorarea recensării populației, deci cu însemnata reducere a celor neștiuți Vistieriei, care alcătuiau un important izvor de venituri pentru stăpînii moșilor și autoritățile locale. Concomitent, s-a petrecut și înnulțirea sudiților de 3,58 de ori : de la 540 la 1935 : datele de care dispunem se referă la nii 1803 și 1820, dar — comparîndu-le cu cele ale localităților și locuitorilor — putem presupune că amintita creștere a efectivului supușilor străini s-a petrecut și ea în 1817—1820.

În schimb, în 1803—1816, totalul localităților din evidențele oficiale a rămas staționar, iar contribuabilii și necontribuabilii conserși s-au înnulțit (de la 475 110 la 527 792 de indivizi)

Tabel 2
Localitățile și populația Moldovei^a, 1803—1832^a

Anul	Localități în evidențe oficiale ^b	Dajnici și nedajnici înregistrați		Sudiți	Două creșteri masive
		Gospodării	Suflete	Gospodării	
1	2	3	4	5	6
1803	1455	105 580	475 110	540	
1816	1453	117 287	527 792	—	
1818	1689	—	618 605	—	I: 1818—1820/ 1817—1820
1820	1679	150 811/ 158 597	678 650/ 713 687	1935	
1825	1682 ^c	151 138	680 121	2017 ^d	
1829	—	—	—	2932	
1830	—	—	—	4048	
1832	1962	208 036	936 162	4400	II: 1829—1832

^a Teritoriul dintre Carpați și Prut; ^b Tîrguri și sate; ^c La 1826; ^d La 1824—1826.

numai cu o rată medie anuală de 0,81%, apropiată de sporul natural și soldul migratoriu al vremii crioada celor 5—6 ani ulterioari (1820—1825/1826) are același specific: suma așezărilor umane abia dacă variază cu 3 unități, aceea a sufletelor cu 1471, iar a sudiților cu 82!

Este evident că în 1818—1820/1817—1820 s-a produs un salt în conscrierea materiei impozabile în Moldova, necunoscut nici perioadei precedente, nici celei următoare. În ce înprejurări s-a petrecut acest fenomen, care nu ne întîmpină, în anii respectivi, și în Țara Românească? Reducerea teritorială a Principatului la 1812 a micșorat cu mult masa dajnică. Exigențele Porții, ale domniei și dregătorilor solicitau însă menținerea veniturilor fiscale la un nivel comparabil cu cel anterior. S-a încercat întâi o soluție teritorială: la 2 octombrie 1812, „Anaforoa Obșteștii Adunări” către Scarlat vodă Callimachi propunea demersuri pentru preluarea de la Țara Românească a 3—4 județe (Slaninimic, Buzău, Ialomița, eventual și Săcuieni)⁹, proiect ce nu s-a putut realiza¹⁰, dar care se constituie într-un argument important al necesității apropierii tot mai mari între cele două Țări Române, ca și între toate provinciile noastre, la începutul secolului al XIX-lea. Soluția nu putea fi decît una internă — creșterea materiei contribuabile, conjugată inevitabil cu ascuțirea unor contradicții sociale —, creșterea venităii tot mai presantă după scurgerea celor doi ani de scutiri de dări față de Poartă, prevăzute în tratatul de la București din 16/28 mai 1812.

Al doilea salt în cifrele moldovenești (Tabel 2) s-a produs în 1829—1832, concomitent cu cele muntene. Tîrgurile și satele din „Tabla Vistieriei” Moldovei au trecut de la 1682 (în 1826) la 1962 de unități. Dajnicii și nedajnicii catagrafiați s-au înmulțit în 7 ani (1825—1832) cu 37,65% (de la 680 121 la 936 162 de persoane). În același timp, a crescut de 2,18 ori și numărul sudiților: de la 2017 la 4400. Cele argumentate *supra* în legătură cu prima creștere masivă apar pregnant și în proporțiile, care o caracterizează pe cea de-a doua. S-au înregistrat acum toate satele țării, ceea ce explică sporul uimitor al sumei localităților; creșterea cu peste 500 de sate, în anii 1816—1832, n-ar putea fi altminteri explicată, decît printr-o imigrație rurală, ale cărei enorme proporții ar fi categoric negate de izvoarele vremii. Totalul dajnicilor și nedajnicilor catagrafiați în Moldova a marcat, în 1825—1832, uriașa rată medie anuală de 4,67%: se poate ca oare explica altminteri, decît prin schimbările esențiale, petrecute în modalitățile recensării populației? Creșterea, în acei ani, a masei contribuabile și a celei necontribuabile înregistrate cu peste 256 000 de indivizi poate fi altfel lămurită? Singura concluzie logică, adevărată și de experiența demoistorică a unei largi zone europene — Țările Române în ansamblu, Irlanda, Regatul de Napoli, Imperiul otoman, Rusia, Marele Ducat al Lituaniiei, Polonia, Ungaria, probabil țările germane — este aceea adusă și pentru Moldova¹¹ de teoria caracterului deficitar al statisticilor de populație, într-o zonă europeană „B”, în secolele XV—XIX.

Specificul fenomenului în Țara Românească est-carpatică se exprimă deci nu atît în creșterea treptată în evidențe, de-a lungul anilor, a celor trei materii — localități, contribuabili, sudiți (numărul real al celor dintii cele mai adesea nu numai că nu crește, dar prezenta tendința reducerii treptate) —, ci în masiva lor sporire simultană, în două momente ale înregistrărilor: la 1818—1820 (sau 1817—1820) și în 1829—1832. Care a fost deci cea de-a treia condiție (în afară de transformările socio-economice structurale, precum și de imigrări) a amplificării efectivului sudiților în Moldova, în 1803—1832? Dorința și nevoia — resimțite de un număr sporit de negu-

țători, meșteșugari etc. — de a evita, printre altele, abuzurile, vexațiile aparatului fiscal s-au manifestat mai ales în situația, în care acesta din urmă și-a extins brusc puterea, în două momente distincte, asupra tot mai multor contribuabili; împrejurarea a fost utilizată — în ambele Principate românești extra-carpatiche — de către consuli, pentru a-și lărgi baza de venituri și de influență politică aici. Explicația este astfel conformă naturii sociale înseși a categoriei sudiților, marcată de severe accente fiscale și juridice.

Este oare importantă tema tratată în carte, când ea se circumscrie unei singure categorii socio-juridico-fiscale? Neîndoiește, răspunde cititorul parcurgând cartea; este o temă care merita și trebuia să fie amplu tratată, la nivelul exigențelor teoretico-metodologice ale istoriografiei noastre contemporane, așa cum se face în lucrarea recensată.

Louis Roman

N O T E

¹ Corneliu Istrati, *Condica visticriei Moldovei din anul 1816*, Edit. Academiei, Iași, 1979, X + 154 p. + 1 f.

² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. C. Istrati, I, Iași, 1985; II, 1986 (Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”).

³ Dumitru Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*, Edit. Academiei, Iași, 1980, 213 p.

⁴ Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781—1862*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1985, 173 p. + 14 Anexe.

⁵ Eadem, *Supușii străini din Moldova în statisticile preregulamentare*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, II, ed. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, 1977, p. 297—350; eadem, *La statistique de 1824—1825 des sujets étrangers en Moldavie et son importance démographique*, în „O Eranistis”, Athina, 15, 1978—1979, p. 131—153; eadem, *Situația protejaților străini în România în secolul al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, 26, 1983—1984, p. 183—209.

⁶ Eadem, *Supușii străini în Moldova în perioada 1781—1862*, p. 126, Tabelul.

⁷ S-a observat că toate localitățile urbane în Moldova erau denumite *tîrguri* chiar și-n anii 1830, în actele interne de stat (L. Roman, în „Revista de Istorie”, 39, 3, 1986, p. 229, n. 7), ceea ce respecta străvechea tradiție locală. Termenul *oraș*, de influență munteano-transilvăneană, utilizat paralel cu referire la cele mai însemnate așezări încă în letopisește ale veacului al XVII-lea, n-a devenit normă oficială decît spre mijlocul secolului al XIX-lea.

⁸ Localități :

— 1803, 1825 : Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea...*, Iași, 1984, p. 34, Tabel VII.

— 1816 : C. Istrati, *Condica visticriei...*, Tabelul final.

— 1818 : N. Suțu, la V. Slăvescu, *Vieața și opera economistului Nicolae Suțu, 1798—1871* București, 1941, p. 284, Tableau.

— 1820 : *Ecstract de obște... după ce mai de-pe urmă calagrafie, 1821 ghenar*, ed. Gh. G. nescu, în „Ioan Neculce”, Iași, 7, 1928, p. 143, nr. 67.

— 1832 : *Ecstractul obștesc al regularisirii birului...*, Mss. rom. 18 Bibl. Acad., p. 211—212; N. Suțu, *loc cit.*

Dajunei și nedajunei înregistrați :

— 1803 : E. Negruți, *op. cit.*, p. 19, Tabel II.

— 1816 : C. Istrati, *loc. cit.* (calcul L. R.; n-au putut fi însumate cîteva mărunte categorii birnice, la care se cunosc numai sumele datorate).

— 1818 : N. Suțu, *loc. cit.*

— 1820 : *Ecstract de obște... 1821 ghenar*, p. 140—143 (cea de-a doua cifră : inclusiv „tagma bisericescă”).

— 1825, 1832 : L. Roman, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, ou les fausses apparences (Les Pays Roumains et autres régions européennes aux XVe—XIXe siècles)*, în „Annales de Démographie Historique”, Paris, 1985, p. 257, Tableau 9.

Transformarea gospodăriilor în suflete s-a făcut prin aplicarea coeficientului 4,5.

Sudiți : Supra, Tabel 1.

⁹ Th. Codrescu, *Uricarul...*, IV, Iași, 1857, p. 354—355.

¹⁰ Acum de curînd, s-a publicat conceptul răspunsului Porții (V. Veliman, *Relațiile româno-otomane 1711—1821. Documente turcești*, București, 1984, Direcția Generală a Arhivelor Statului, nr. 225), care este deci de redatat : post 2 octombrie 1812.

¹¹ L. Roman, *op. cit.*, p. 254—260; idem, *Implicații istoriografice ale cercetării demoistorice*, în „Revista de Istorie”, 37, 5, 1984, p. 460; idem, *ibidem*, 39, 3, 1986, p. 298.

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor de istorie în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele, vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București—71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Valoarea temporală a informației cartografice.

Geneza orașului medieval în viziunea istoriografiei românești.

Învățământul preuniversitar în Evul mediu.

Mișcarea comunală în Europa apuseană (secolele X—XIII).

Rolul factorului demografic în Spania Secolului de aur.

Independența Americii Latine, marile puteri europene și S.U.A.

Nicolae Iorga și Revoluția franceză.

Impactul Revoluției franceze asupra lumii hispano-americane.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Problemele învățământului în parlamentul român. Pe marginea criticii reformelor școlare a lui Take Ionescu.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Promovarea de către specialiștii români a idealului păcii la congresele internaționale.

Reacții în România față de atacarea Belgiei în 1914.

Legislația electorală în România după Marea Unire.

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Opinii ale economiștilor români din perioada interbelică cu privire la încadrarea țării noastre în circuitul economic internațional.

Contribuția Biroului pentru servicii strategice al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite.

Demografia istorică în lume la sfârșit de mileniu.

RM ISSO 567—630

